

INWENDIGE ZENDING

DOOR
J. DE JAGER
EVANGELIST TE WEDDE

INWENDIGE ZENDING

INWENDIGE ZENDING

DOOR

J. DE JAGER

EVANGELIST TE WEDDE

MET EEN VOORWOORD VAN
Ds. Is. VOORSTEEGH
NED. HERV. PREDIKANT TE
'S-GRAVENHAGE

DEEL II

LITRECHT
DRUKKERIJ „DE TAMPON“
GEBR. GROENEMEIJER
1932

INHOUD.

Bladz.

AFDEELING V.

Evangelisatie door het gesproken woord. (Vervolg).	7
HOOFDSTUK XXI. Ds. J. van Dijk en de Doetinchemsche Stichtingen	7
„ XXII. De Nederlandsche Evangelische Protestantsche Vereeniging	20
„ XXIII. De Bond voor Evangelisatiën in en ten bate van de Ned. Herv. Kerk ..	47
„ XXIV. De Vereeniging voor Inwendige Zending in N.-Holland	110
„ XXV. Evangelisatie in onze groote steden	113
„ XXVI. Evangelisatie op de Friesche Heide	151
„ XXVII. Het Nederlandsch Luthersch Genootschap voor In- en Uitwendige Zending	155
„ XXVIII. De Gemeenschapsbeweging	162
„ XXIX. Straatprediking.	175
„ XXX. Tentzending	184
„ XXXI. Evangelisatie onder de Schippers ..	194
„ XXXII. Geestelijke arbeid onder de Militairen	196
„ XXXIII. Evangelisatie onder de Zuiderzee-arbeiders	207

AFDEELING VI.

Christelijke arbeid onder de Vrouwen	212
HOOFDSTUK XXXIV. De Nederlandsche Vrouwenbond tot Verhooging van het Zedelijk Bewustzijn	212
„ XXXV. De Nederlandsche Christen Vrouwenbond	214

ERRATA.

De lezers gelieven in het eerste deel van dit werk de volgende verbeteringen aan te brengen:

Op blz. 70 regel 23: J. J. L. van Duijvendak, moet zijn J. J. L. Duijvendak.

Op blz. 70 regel 27: P. A. Stegenga moet zijn P. Stegenga Azn.

Op blz. 85 regel 26: E. D. Boeke moet zijn D. E. Boeke.

Op blz. 86 regel 2: 130 moet zijn 240.

AFDEELING V.
EVANGELISATIE DOOR HET GESPROKEN
WOORD.
(Vervolg).

HOOFDSTUK XXI.
DS. J. VAN DIJK EN DE DOETINCHEMSCHE
STICHTINGEN.

Vanaf 1823 woonden in het Friesche dorp Tzum, op de zathe Jet, Melle Hanzes van Dijk en diens huisvrouw Jetske Dirks. Dit echtpaar had reeds twee kinderen, toen op 16 April 1830 hun zoon Jan geboren werd. Eenige jaren daarna had de geestelijke geboorte van Melle Hanzes plaats. Er waren in dien tijd in Friesland eenige predikanten, die reveilklanken lieten hooren. Een dezer was Ds. J. W. Becking te Heeg. Om hem te hooren togen de arbeiders van Van Dijk, met paard en wagen van hun boer, des Zondags daarheen. Ook de boer zelf ging eens mede — en de prediking greep hem zoo aan, dat hij en zijn vrouw daar geregeld gingen kerken, en hun veranderde levensgezindheid lieten zij weldra in en buiten hun huis blijken.

Van Dijk werd een trouw bezoeker van de oefeningen, welke in zijn woonplaats en daarbuiten gehouden werden, deed veel aan onderzoek der H. Schrift en bevorderde, zoo veel in zijn vermogen was, het reveil. Is het wonder, dat de kleine Jan, die in dit gezin opgroeide, predikant wilde worden? Hij had een vaste wil om door te zetten en kon uitnemend leeren, maar zag zeer hoog tegen het predikambt op en gevoelde, dat hij door God er toe geroepen moest worden. Daarom bleef hij, toen zijn schooljaren om waren, op de boerderij van zijn vader werkzaam. Maar omdat vader en zoon eenerlei karakter hadden, verstonden zij elkaar niet al te best, waarom Jan knecht bij een anderen boer op het dorp werd.

Hij was in zijn jeugd strijdlustig, hetwelk eens ernstige gevolgen had. De schoolmeestersplaats kwam vacant en de dorpelingen wilden gaarne, dat de ondermeester zou benoemd worden, maar de notabelen wilden liever een ander benoemen. Dit gaf strijd, en Jan was een der vurigste voorvechters voor den ondermeester. Hij ging zoover, dat hij dreigbrieven liet aanplakken aan de huizen van den predikant en de notabelen, die tegen den ondermeester waren. Hiervoor moest hij een jaar gevangenisstraf onder-

gaan, maar verkreeg, na korten tijd gezeten te hebben, van den Koning gratie. In 1854 werd Jan van Dijk vlasbouwer en handelaar in landbouwproducten, en in 1856 huwde hij met Cornelia Dirks en vestigde zich te Franeker. Aldaar opende zijn vrouw een matten- en schoenenwinkel, terwijl hijzelf bleef handelen en een koemelkerij hield. Vanaf 1851 was het gezin van Melle van Dijk ter kerk gegaan bij den afgescheiden predikant van Franeker, Ds. K. J. Pieters, met wien Jan, toen hij daar ter plaatse woonde, nog in nauwere aanraking kwam. Ook ontmoette hij telkens de mannen van het Friesche reveil. Hierdoor groeide het geestelijk leven bij hem aan, en kreeg hij steeds meer aandrang om nog predikant te worden. Hij zag in, dat hij op zijn leeftijd en als gehuwd man het spoedigste zijn doel zou bereiken, als hij opgeleid werd tot predikant der Afgescheiden Kerk. Daarom ging hij naar de Afgescheidenen over en ving onder leiding van Ds. Pieters en den rector der Latijnsche school in zijn woonplaats de studie aan, die na zijn dagelijkschen arbeid moest geschieden, zoodat hij per nacht maar vier uur sliep.

In 1861 werd hij oefenaar, een jaar later op grond van artikel VIII tot de evangeliebediening toegelaten en op 21 Dec. 1862 predikant der Afgescheiden gemeente te Doetinchem. Zijn intreetekst was Nehemia 2 : 20. Hier moest hij zich vergenoegen met een laag tractement, dat soms door de gemeenteleden niet bijeengebracht kon worden, zoodat hij dan zijn eigen vermogen aansprak, wat hij later voor zijn stichtingen ook wel gedaan heeft, totdat het uitgeput was.

Van Dijk was een Friesche boerenzoon, en dat eigene van de Friezen, dat fiere, onafhankelijke en onverzettelijke vond men steeds in hem terug. Men kon hem 's zomers om zes uur bezig vinden en 's winters stond hij om zeven op. Zijn eerste werk van elken dag was zich af te zonderen tot Schriftlezing en gebed, waarbij hij niet gestoord wilde worden. Hij had een kloeken wil, en als hij een werk Gods voor zich zag, dan wierp hij zich daarop, en niets, geen moeite of tegenstand, konden hem doen vertragen; en tegenstand prikkelde hem tot meer vuur. Voor zichzelf was hij streng en hard en hij was dit ook voor anderen, indien het noodig was. Zijn tegenstanders moesten dikwijls zijn geweld verduren. Maar met al zijn strengheid en hardheid kon hij toch teerhartig en liefderijk zijn, want hij stond in nauwe gemeenschap met Hem, die gekomen was om verlorenen te zoeken en om te dienen. Daarom wilde hij een dienaar der inwendige zending zijn.

Zijn werk was een vrucht van het reveil en de reveilgeest groeide in zijn later leven in hem, vooral toen hij in

aanraking kwam met Heldring en Groen van Prinsterer. Hij legde steeds veel nadruk op den doop en door den invloed van Prof J. H. Gunning Jr. is hij de wederkomst van Christus op den voorgrond gaan stellen. Hierdoor was hij een predikant, die een ruime, frissche Calvinistische prediking liet hooren en in zijn gemeente Gezangen en Nieuwe Gezangen liet zingen. Hij liet daar ook toe, dat lidmaten der Ned. Herv. Kerk aan het H. Avondmaal deelnamen. Hij was niet tot de Afscheiden Kerk overgegaan, omdat deze hem beter leek dan de Ned. Hervormde, maar om zijn Heiland als predikant te kunnen dienen. Dus was hij allerm minst kerkistisch.

De Afscheiden Gemeente te Doetinchem was een dochtergemeente van die te Varsseveld, gesticht in 1859, en Ds. van Dijk was haar eerste predikant. In de eerste twee weken na zijn intrede aldaar predikte hij vijftien malen, want daarin vielen Kerstmis en Nieuwjaar. Daarna werd de week der gebeden gehouden, en toen deze geëindigd was, kon hij eens buiten de kerk gaan zien. In zijn gemeente was veel geestelijk leven, maar daarbuiten was het treurig gesteld, niet alleen op geestelijk, maar ook op maatschappelijk gebied. Men heeft in dien tijd de menschen in dat deel van den Gelderschen Achterhoek wel eens gedoopte heidenen genoemd, want velen hunner gingen niet ter kerk, hun onwetendheid was groot, zij woonden in krotten en verdienden lage loonen.

Van Dijk ging onder hen het evangelie uitdragen, niet alleen om zielen te winnen voor Christus, maar om al het schepsel voor God op te eischen. In boerenhuizen in de buurtschappen Wissink, Halle, Heijink, Heindert en Oosterink ging hij prediken, en behalve bij zijn gemeenteleden deed hij ook huisbezoeken bij die leden der Ned. Herv. Kerk, welke hun zielevoedsel in de Afscheiden gemeente zochten. Van het Britsch en Buitenlandsch Bijbelgenootschap betrok hij bijbels, om deze te verspreiden in de vele gezinnen, waar er geen te vinden was, en zijn kerkeraad zorgde, dat een bijbelcolporteur een maand lang in die streek werkte.

Van Dijk en zijn kerkeraad zagen spoedig, nadat het evangelisatiewerk aangevangen was, dat door de stichting van een christelijke school veel gewonnen zou kunnen worden. Reeds op 1 Dec. 1863 werd door den kerkeraad besloten, tevens Vereeniging tot Bevordering van Christelijk Onderwijs te zijn. Van Dijk ging in den omtrek van Doetinchem en in de groote steden van ons land voor schoolbouw collecteeren, afbraak werd gekocht om de school te bouwen, de gemeenteleden vervoerden deze, men bouwde

daarvan een nieuwe school en schoolmeubelen werden gekocht van de winst van een bazar. Doch toen was er nog een schuld van f 1000.—, welke zwaar op het gemoed van Van Dijk drukte. In deze omstandigheden verbleef hij een nacht te Amsterdam en bad om afneming van den last. Toen werd hem ingefluisterd: „Mevrouw L. zal u ze geven.” Den volgenden morgen bezocht hij deze dame en vertelde haar van de schuld. Zij gaf hem dadelijk f 1000.— en deelde hem mede, dat zij den vorigen nacht niet had kunnen slapen en God beloofd had, dat, als deze haar een verkwikkende rust gaf, zij dan f 1000.— als dankoffer voor een goede zaak zou geven. In Jan. 1865 werd de school geopend met 75 leerlingen en trots alle vijandschap was dit getal na twee jaren meer dan verdubbeld. Deze school moest later vergroot en vernieuwd worden en heeft geleden, doordat in 1905 een school voor Christelijk Volksonderwijs is opgericht, maar zij is weer op haar oude kracht gekomen en gaat nog voort zegen te verspreiden, ook doordat er sedert eenige jaren een volledige M.U.L.O.-school aan verbonden is.

Dezelfde nooden, welke Van Dijk in Doetinchem en in de daarbij behorende buurtschappen had gezien, zag hij ook in de gemeenten daaromheen. En hij zag ook Roomsche actie. Daarom wilde hij allerwege christelijke scholen oprichten. Zelhem was het eerst aan de beurt. Hij kreeg gratis grond om daarop een school te bouwen, en om geld te verkrijgen, nam hij den bedelstaf weer op. Toen in 1869 de school geopend werd, waren 114 kinderen aanwezig. Weldra werd een Suppletie-Fonds gesticht om daaruit de behoeftigste kinderen van kleeren te voorzien. Later is deze school vergroot en sedert 1902 door den kerkeraad der Ned. Herv. Gemeente te Zelhem in eigen beheer genomen.

In de jaren 1863 en 1864 heeft Van Dijk zelf in Halle het evangelie gebracht en onderwijl een jongen klompenmaker uit Silvolde, G. W. Hoitink, voor evangelist opgeleid, aan wien hij, toen deze daarvoor klaar was, het werk aldaar overdroeg. Deze moest ook in Silvolde evangeliseeren, doch met zijn zwak gestel kon hij geen twee posten bedienen, waarom Van Dijk besloot in Halle een lokaal te bouwen, en de jonge lieden, die door hem bij hun voorbereidende studie voor predikant geholpen werden, des Zondags daarheen te zenden om de godsdienstoefeningen te leiden. Door een milde gift werd hij in staat gesteld om het lokaal te bouwen, en voor de eenvoudige hoorders, die daarin kwamen, konden de straks genoemde jongelieden wel een stichtelijke toespraak houden. Dit werd bewezen, doordat

de kring van hoorders steeds grooter werd. Er moest ook een school komen. De „voorgangers” gingen hiervoor collecteeren, van een andere zijde kwam ook wat geld en weldra stond de school tegen het lokaal aangebouwd.

Als we over deze school schrijven, mogen we niet nalaten iets te zeggen over het werk, dat haar eerste meester, G. Smits, gedaan heeft. Hij was niet alleen onderwijzer, maar deed ook het werk van een evangelist en begon kort na zijn komst te Halle een kleine boerderij te houden, om aldus nader bij de bevolking te komen. Hij richtte een vereeniging Dorcas op, welke het werk van haar bijbelsche naamgenootte verrichtte, waardoor hij in staat was de arme schoolkinderen van kleeren te voorzien. Op den kermisdag trachtte hij aan jongen en ouden geoorloofde ontspanning te verschaffen, om hen daardoor van de kermis af te houden. Voor verhooging van het predikantstractement en herstelling van de pastorie der Ned. Herv. Kerk heeft hij met veel vrucht bij weldadige christenen in den lande aangeklopt.

In de buurtschap Wittebrink werden ten huize van een arbeider in de jaren 1863 tot 1869 door Van Dijk bijbellezingen gehouden. De menschen vandaar kwamen ze bezoeken, omdat zij zich thuis verveelden. In 1869 werd hier een lokaaltje gebouwd en toen gingen de toekomstige predikanten, met wier opleiding Van Dijk zich bemoeide, daarin des winters elken Donderdagavond bijbellezing houden. Het lokaal werd dan zoo goed bezocht, dat er dikwijls evenveel hoorders buiten stonden als er binnen waren, en het gezang werd soms begeleid door een harmonica. Daar waren dan zoekende zielen bijeen, maar velen der hoorders gingen na afloop van dien dienst naar de herberg. Dit lokaal werd na enkele jaren zoo ingericht, dat het ook als school dienst kon doen en werd van toen af op den dag bevolkt door leergierige kinderen. Toen het later voor school te klein werd, is de toestand omgekeerd, want in 1899 werd er een nieuwe school gebouwd, welke ook voor bijbellezingen dienst kon doen.

Aldus is Van Dijk begonnen te evangeliseeren, en heeft met behulp van anderer krachten het evangelisatiewerk uitgebreid en er vasten vorm aan gegeven. Vele ouden en jongen hebben hiervan de vruchten geplukt, en nieuwe krachten zaaien op den ontgonnen akker nog het zaad des evangelies.

Hij heeft niet alleen als evangeliseerend predikant veel voor een deel van den Gelderschen Achterhoek gedaan, maar ook als kind van het reveil voor de Ned. Herv. Kerk. Daarin waren in de zestiger jaren van de vorige eeuw veel

moderne predikanten werkzaam, op de kansels werd aan bijbelcritiek gedaan, bij de menschen de eerbied voor de belijdenis der vaderen afgebroken, de jeugd vrijzinnig opgevoed en de Christus Gods door velen verloochend. Doch gelukkig waren des Zondags niet alle kansels dier kerk bezet met moderne voorgangers, want in vele gemeenten waren nog kloeke rechtzinnige predikanten, die door hun prediking en anderen arbeid een dam opwierpen tegen den wassenden stroom van het modernisme en sectarisme.

De Confessioneele Vereeniging werd opgericht om de kerkleer te handhaven, men wilde trachten door inwendige zending te herwinnen wat verloren was, men sprak er over een evangelistenschool te openen, over de oprichting van een vereeniging tot opleiding van rechtzinnige predikanten werd getwist; er werd vergaderd en geschreven over kerkherstel, doch intusschen werd er weinig gedaan.

Hieronder kon Van Dijk, de stoere Fries, die eens doopeling geweest was in de Ned. Herv. Kerk, en in die verscheurde kerk toch ook een deel van de gemeente van van Christus zag, niet stil blijven zitten. Onder al het dralen, begon het in hem te koken en te branden, en hij ging met zijn kerkeraad voor die kerk aan het werk, doch niet om haar, maar om zielen te redden. Hij ging zijn predikreizen houden. In veel plaatsen van ons land trad hij op om te prediken, het H. Avondmaal te bedienen en bidstonden te leiden, maar de uitnoodigingen hiervoor werden zoo talrijk, dat het boven zijn krachten ging om hieraan te kunnen voldoen. Daarom staakte hij dezen arbeid en ging er op zinnen om de Ned. Herv. Kerk van orthodoxe predikanten te voorzien. Dus kwam hij tot dezelfde gedachte, waarover anderen aan het twisten waren, maar hij ging niet medetwisten.

In 1867 werd de internationale vergadering der Evangelische Alliantie te Amsterdam gehouden. Op den Zondag van de week, waarin deze vergadering zou gehouden worden, preekte Van Dijk voor Ds. J. P. Hasebroek te Amsterdam, maar wegens ziekte zijner echtgenootte was hij verhinderd de vergadering zelve bij te wonen, doch hij liet aan de vergaderden zijn brochure: „Alliëeren door Alliantie” aanbieden, welk boekske drie drukken beleefde. Hij sprak daarin zijn blijdschap uit over de toenadering, die er gekomen was tusschen Hervormden en Afscheidenen, en geloofde, dat deze een middel kon zijn om de Ned. Herv. Kerk te verbeteren. Hij drong er op aan, dat de rechtzinnige Hervormden hun plaats waardig zouden innemen, en gaf als zijn meening te kennen, dat niet het uitdrijven der modernen, maar het persoonlijk geloof op den voorgrond

moest staan. Doch het voornaamste in dit geschrift is de oplossing van het vraagstuk om rechtzinnige predikanten voor de Ned. Herv. Kerk te verkrijgen. Hij bood zichzelf aan om jongelingen, die predikant wilden worden, te voeden, te kleeden, hun huisvesting te verleen en hen geestelijk te leiden, en meldde, dat hij met eenige jongelieden reeds een begin gemaakt had.

Men heeft op die vergadering hieromtrent gezegd: „Dat is uit God,” en velen hebben de handen aan het werk geslagen om Van Dijk te helpen bij het uitvoeren van zijn plan.

Het is voorwaar geen wonder, dat, terwijl dit alles plaats vond, de besturen zijner kerk zich met Van Dijk gingen bemoeien. De tweespalt begon met een dispuut tusschen hem en Ds. R. Goris te Utrecht over de wonderen van Jezus, waarna hij over zijn afwijkende meening door den Utrechtschen kerkeraad werd berispt. Bij de classis Varsseveld, waaronder de Doetinchemsche gemeente ressorteerde, regende het klachten en protesten tegen hem, vanwege zijn onkerkelijkheid en onrechtzinnigheid. Vooral in eenige preeken, die hij te Rotterdam en IJlst gehouden had en die in druk verschenen waren, had hij het heel erg gemaakt. Van alle zijden bemoeide men zich met den strijd. In de kerkelijke bladen werd door de afgescheidenen met minachting over hem geschreven, door personen uit andere kerken werd wantrouwen in hem uitgesproken, van zijn vrienden kreeg hij goede raadgevingen, van sectarische zijde was men bezig hem te trekken en door zijn vele vijanden werd hij geblameerd. Hij wist soms zelf niet wat te doen. Eenigen tijd heeft hij er over gedacht om nog voor predikant in de Ned. Herv. Kerk te gaan studeeren en met zijn kerkeraad heeft hij geïnformeerd, of zijn gemeente, na afscheiding van haar kerkgenootschap, zelfstandig kon blijven bestaan.

In de vergadering van de classis Varsseveld van 28 Sept. 1868, waarin zijn zaak behandeld werd, verklaarde hij in te stemmen met de belijdenisschriften der Afgescheiden Kerk. Maar hoewel daar bleek, dat hij het beginsel der afscheiding niet meer beaamde, besloot men te wachten met een tuchtmiddel op hem toe te passen. In een volgende vergadering heeft hij een verklaring ingediend over zijn verhouding tot en zijn wenschen voor de Ned. Herv. Kerk, en, waar hij reeds bezig was aan de opleiding van jongelieden voor het predikambt in die kerk, gevraagd of men al zijn handelingen in het licht daarvan wilde opvatten. Men was in die vergadering over hem tevreden, doch niet geheel voldaan. Maar de classis Varsseveld was niet de eenige

rechter over Van Dijk, want diens zaak werd eenige weken later ook behandeld door de Generale Synode der Afgescheiden Kerken, die hem ontzette van het predikambt.

Zingende en psalmende in den Heere, ging hij tijdens het proces zijn weg en voelde de afzetting als verlossing van een knellenden band. Doch vóór zijn afzetting kon uitgevoerd worden, werd aan zijn gemeente voorgelegd het besluit der Synode, om de Afgescheiden Gemeenten en de Kruisgemeenten met elkaar te vereenigen onder den naam van Christelijk Gereformeerde Kerk. De gemeente besloot hierin niet mede te gaan en behield Van Dijk als predikant. Zij verzocht in 1877 aan de regeering haar te erkennen als Nederlandsch Hervormde Zendingsgemeente, wat deze gedaan heeft. In 1881 verkreeg zij een nieuwe kapel, waarin zij samenkomt. Meermalen zijn pogingen aangewend om haar in verband met de Ned. Herv. Kerk te brengen, maar deze hadden geen succes.

In de bovengenoemde brochure drukte Van Dijk ook de beweegredenen af, die hem dreven tot de opleiding van jongelingen voor predikant. Hij wilde als afgescheidene de broeders in de Ned. Herv. Kerk te hulp komen en zich met hen allieëren om het orthodoxe element in die Kerk te versterken en door middel van haar het evangelie overal onder ons volk uit te dragen. En hij wilde ook gaarne de kloof tusschen de Hervormden en Afgescheidenen dempen. Om de beide eerstgenoemde doeleinden te bereiken, heeft hij voornamelijk jonge menschen uit den burgerstand in zijn stichting samen gebracht, omdat dezen als predikant dichter bij het volk zouden staan dan personen uit hoogere standen.

De eerste jongeman, welke door hem geholpen werd, was G. J. Antink, een boerenzoon uit Klein Dochteren, die in de Ned. Herv. Gemeente zijner woonplaats geen zielevoedsel kon vinden, waarom hij naar de Afgescheidenen was overgegaan. Tot zijn twintigste jaar deed hij boerenwerk, daarna werden pogingen voor hem aangewend, dat hij voor predikant zou kunnen studeeren, en intusschen ging hij naar de Latijnsche school te Lochem. Daar de vermelde pogingen niet baatten, vroeg hij hulp aan Van Dijk, die hem bewoog om zich voor te bereiden voor het predikambt in de Ned. Herv. Kerk en hem in staat stelde om de lessen der Latijnsche school te Doetinchem te volgen. Als gevolg van een circulaire, door Van Dijk gericht aan de jongelingsvereenigingen, kwamen J. W. Kautzman, F. H. J. Grundlehner, A. H. Roose, Th. N. Crousaz, F. Kampstra, B. Wielinga en K. Straatsma zich mede onder leiding van Van Dijk stellen, om door zijn hulp de lessen van voornoemde school

te kunnen volgen.

Deze school was niet voor heertjes ingericht. Tegen de groote kerk te Doetinchem stond een torentje, waarbinnen men langs een nauwe wenteltrap kon opklimmen naar een zaaltje boven een der portalen der kerk, waarin de leerlingen hun lessen ontvingen. Aan eenige schooltafels zaten de weinige leerlingen en de rector was in den tijd van de eerste pupillen van Van Dijk de eenige leerkracht.

Door den arbeid van Van Dijk nam het aantal leerlingen toe, zoodat later de school naar een doelmatiger gebouw verplaatst moest worden. Evenmin als deze school voor heertjes ingericht was, konden de toekomstige predikanten als heeren leven, hoewel zij door de Doetinchemsche lieden „jongeheeren” genoemd werden. Zij werden bij eenvoudige lieden in de kost gedaan en moesten stevige boerenkost eten, die het gehemelte niet streelde. Verder kregen zij f 0.25 zakgeld per week. Van Dijk en een ouderling zorgden voor hun godsdienstonderricht en elken Zaterdagavond werd met hen in de pastorie een bidstond gehouden.

Met een sterk geloofsleven beziel, namen de jongelieden al het eenvoudige als een gave Gods met dankbaarheid aan, en de gemeente werd door giften in staat gesteld om alles voor hen te bekostigen. Het beviel Van Dijk echter niet, dat de jongelieden in kosthuizen waren, en in het gebed vroeg hij God om een huis voor hen. Van het geld, dat eenige vrienden hem schonken, kon hij weldra een boerenlandhuis, „Ruimzicht” geheeten, dat zeer geschikt voor hospitiüm was, aankopen en laten verbouwen, hetwelk door de jongelieden in 1868 betrokken werd. De aange-stelde huisbewaarder was tevens boer, want er was bij het huis een bunder grond. Een der kweekelingen hielp hem bij het melken der koeien, die ten geschenke gegeven waren. Van toenaf werd de opleiding in handen gegeven van de Vereeniging tot Bevordering van Inwendige Zending, die hiervoor in 1867 opgericht werd en tot grondslag heeft het beginsel der Ned. Herv. Kerk, uitgedrukt in haar belijdenisschriften. Vele christenen uit den voornamen stand zijn hiervan leden en bestuursleden geweest. Haar voorzitter is thans Mr. Dr. C. F. Schoch te Driebergen.

In 1867 deden de eerste kweekelingen het toelatings-examen voor de Utrechtsche Universiteit en slaagden hiervoor, maar wegens geldgebrek kon slechts één hunner de academische lessen volgen. Deze hielp echter de anderen zóó goed, dat allen na eenigen tijd het eerste academische examen konden doen, waarna zij ook naar de Stichtsche academiestad togen, alwaar zij twee aan twee ver-

schillende kamertjes betrokken. Dit laatste was niet naar den zin van Van Dijk. Er moest een studentenhuis komen. Door ruime giften in staat gesteld, kon hij in 1872 voor dit doel een pand Achter St. Pieter koopen en in 1877 werd een tweede studentenhuis op de Kromme Nieuwe Gracht in gebruik genomen. Men vond dit samenbrengen van studenten in een tehuis kloosterachtig, maar Van Dijk ging onvervaard en bewust van wat hij wilde op den ingeslagen weg voort. Ook te Groningen wilde hij een dergelijk huis stichten, maar is hierin niet geslaagd.

Zij, die geldelijken steun verleenden aan de Vereeniging tot Bevordering van Inwendige Zending, waren allen lieden uit de hoogere standen, en Van Dijk wilde gaarne ook den middenstand betrekken in zijn arbeid voor de Ned. Herv. Kerk. En daar genoemde vereeniging alleen hen hielp, die reeds eenige jaren op de Latijnsche school geweest waren, wilde Van Dijk ook steun trachten te verkrijgen voor knapen, wier begeerte het was predikant te worden en wier ouders geen middelen hadden om hun daarvoor de allereerste opleiding te laten geven. Dus wilde hij deze jongens laten ondersteunen door den middenstand en hen ook in Doetinchem huisvesten. Hiervoor stichte hij in 1876 de Vereeniging tot Voorloopige Opleiding. Ds. L. J. van Rhijn van Wassenaar werd nu aan de beide vereenigingen verbonden om Van Dijk te helpen en kwam te Doetinchem wonen. De villa Groot Zande werd gehuurd om de jongens te huisvesten, waaruit zij later naar een ander gebouw verhuisden.

Voor het steeds toenemend aantal kweekelingen bleek Ruimzicht te klein te worden, waarom het in 1886 aanmerkelijk vergroot werd. Zonder geldelijke zorgen is dit niet geschied, maar toch werd het prachtig, zoo zelfs, dat men zeide: „Het is te mooi.” Maar van Dijk antwoordde: „God heeft in zijn schepping alles schoon gemaakt. Zoo moet het ook in onze huizen zijn. Christelijke zaken mogen in uiterlijk niet beneden wereldsche zaken staan.” Er konden toen honderd jongelingen een plaats daarin vinden, terwijl de anderen onderkomen kregen in het gebouw der Lucasstichting, die in 1882 was opgericht. Nadat in 1886 een deftig huis op de Nieuwe Heerengracht te Amsterdam voor studentenhuis was aangekocht, werd in 1893 een nieuw op de Heerengracht geopend, maar reeds een jaar later werd aan de Amsterdamsche Universiteit het ambt van kerkelijk hoogleeraar opgeheven, zoodat voor de theologische studenten dit huis overbodig bleek.

In den tijd, waarin Van Dijk het roer in handen hield, waren de kweekelingen op Ruimzicht volkomen vrij;

slechts twee der oudsten waren „de directeuren”. Hij wist dat zij „gedoopt” waren, uit christelijke gezinnen kwamen en er voor hen gebeden werd, en daarom liet hij hen vrij. Maar hij heeft tot allen gezegd: „Er is hier maar één wet, en die telt maar één artikel en dat artikel heeft maar één woord, en dat woord is: gehoorzaamheid.” Zij moesten vroeg opstaan, altijd 's morgens bij de huiselijke godsdienstoefening aanwezig zijn en 's Zondags ter kerk gaan. Maar verder mochten zij in hun vrije uren door de bosschen dwalen, roeien, zwemmen, schaatsenrijden en voetballen. Zij moesten ook op de vastgestelde uren studeeren, zoodat zij zouden kunnen concurreeren met hen, die daar niet geweest waren. Van Dijk wilde hen vormen tot krachtige personen, zonder echter op hen zijn stempel te drukken. Wanneer zij niet deden wat hij van hen verwachtte, kon hij ook hard tegen hen zijn. Sommigen hebben hem in het gebruik hunner toegestane vrijheid teleurgesteld, maar het overgrootste meerendeel is hem dankbaar voor zijn leiding.

Men vond het vreemd, dat iemand, die niet behoorde tot de Ned. Herv. Kerk, zich zoo inspande om haar leeraars te bezorgen, en daarom werd getwijfeld aan de oprechtheid der bedoelingen van Van Dijk. Hierom heeft hij zich in 1874 laten aannemen en bevestigen als lidmaat der Ned. Herv. Kerk in de kerk te Tzum, waarin hij ook gedoopt was. Het verdient vermelding, dat tijdens de doleantie van de vijftig in Doetinchem opgeleide predikanten slechts één ging doleeren. Van Dijk heeft trouw medegeholpen om te zorgen, dat in dien tijd de plaatsen van de uitgetreden predikanten weer vervuld werden. Hij heeft gedurende zijn leven ongeveer 200 predikanten voor de Ned. Herv. Kerk helpen opleiden, terwijl het getal dergenen, die in zijn stichting zijn opgeleid, thans reeds meer dan 340 bedraagt. De lijst bij het laatste jaarverslag gevoegd bevat 365 namen, onder wie echter ook enkele niet-theologen.

Bij dit werk is Van Dijk nog in een andere belangrijken arbeid betrokken geworden. Eenige weken na het overlijden van Mr. Groen van Prinsterer kwam tot hem diens getrouwe aanhanger D. J. B. Rimmelink uit Steenderen, om hem f 12000.— te brengen, waarvoor een kweekschool voor onderwijzers gesticht moest worden, die den naam Groen van Prinsterer-stichting moest dragen. Van Dijk vond dit prachtig, omdat er groot gebrek aan christelijke onderwijzers was. Een bestuur voor de te bouwen kweekschool werd gevormd, hetwelk Van Dijk tot penningmeester benoemde. De Zendingsgemeente schonk den grond, waarop het gebouw verrijzen moest, en de ontbrekende gelden vloeiden in ruime mate toe, zoodat in 1878 de kweek-

school kon geopend worden. Doch Van Dijk was er niet mede tevreden, dat er naast de andere kweekscholen voor christelijke onderwijzers nog een bijgekomen was. Hij wilde ook gaarne beurzen beschikbaar stellen voor jongelieden, wier ouders hun studie niet konden bekostigen, wat op een teleurstelling voor hem uitliep. Want na veel gebedel kon hij slechts twee beurzen vergeven, wat tengevolge had, dat hij bedankte als directeur-penningmeester. Na dien tijd heeft deze school jaren aaneen met groote geldzorgen te kampen gehad en is het aantal harer leerlingen gedaald, maar sedert 1890 is zij weer in bloei toegenomen.

Van Dijk zag als practisch christen niet alleen de geestelijke, maar ook de lichamelijke nooden des volks. In 1882 openbaarde zich in ons land een groot gebrek aan geneesheeren en onder de practiseerende waren weinig besliste christenen. Ook hier zag hij een onontgonnen terrein op het gebied der inwendige zending braak liggen. Hij wilde christen-artsen aan ons volk bezorgen en riep een vergadering van belangstellenden in deze zaak bijeen, welke tot resultaat had, dat de Lucas-Stichting werd opgericht, die beoogt jongelieden tot christen-artsen op te leiden. In 1884 werd door 21 kweekelingen van deze stichting, die het gymnasium te Doetinchem zouden bezoeken, aldaar een gebouw betrokken. De academische opleiding zou te Utrecht of te Amsterdam plaats hebben, alwaar de studenten in de studentenhuizen van de Doetinchemsche inrichtingen huisvesting zouden vinden. Het reeds bovengenoemde studentenhuus te Amsterdam werd door de Lucassers in gebruik genomen. Van Dijk werd Vicarius der Lucas-stichting en had als zoodanig de leiding der kweekelingen. Wegens een kwestie over de opleiding heeft hij in 1902 dit vicariaat neergelegd en is de zetel der vereeniging naar Utrecht verplaatst. Verscheidene christen-geneesheeren, waaronder er zijn die met eere genoemd worden, hebben hun opleiding aan deze stichting te danken.

Van Dijk heeft ook nog een poging aangewend om honderd evangeliepredikers en honderd christen-artsen naar Oost-Indië te zenden, maar hiervoor kwam niet genoeg geld bijeen; zelfs wilde hij aan Transvaalsche jonge mannen een wetenschappelijke en tevens christelijke opvoeding in ons land doen geven, maar ook dit plan kon niet uitgevoerd worden.

Vanaf 1876 werd hij in zijn arbeid bijgestaan door Ds. L. J. van Rhijn, later door Ds. F. Kamstra en ten slotte door zijn zoon, Ds. D. L. van Dijk. Maar het zwaarste van den arbeid, de zorg, drukte altijd op hemzelf, Toch heeft hij,

totdat hij bijna 79 jaar was, den arbeid volgehouden en toen heeft God zijn dienaar opgeroepen naar de eeuwige rust. Hij stierf 15 Jan. 1909.

Na zijn dood is zijn zoon en helper zijn opvolger geworden. Deze was een vroom man, die geen sterk lichaam had, maar met veel trouw en toewijding zijn arbeid verrichtte. In den tijd van diens directeurschap begon men in Ruimzicht in de zomervacanties jaarlijks de Conferenties voor Inwendige Zending te houden, welke er meestal nog plaats hebben. Zijn directeurschap duurde slechts kort, want in 1912 stierf hij. Zijn zwager, Ds. J. Groeneweg, volgde hem op en heeft thans nog de leiding der stichtingen, en is evenals zijn voorgangers predikant der Zendingsgemeente. Sinds 1914 wordt hij in zijn arbeid bijgestaan door Ds. H. Visser.

Na het sterven van Van Dijk en ook na het overlijden van diens zoon heeft men gevraagd of de hier beschreven opleiding van jongelieden tot predikant niet stopgezet moest worden, maar daar er steeds predikanten tekort kwamen en er bewezen was, dat uit de kringen der burgers vele goede predikanten waren voortgekomen, hebben de besturen der beide vereenigingen van geen stopzetten willen weten, maar zijn daarmee voortgegaan tot op dezen dag. Doch zij hebben de opleiding wel aangepast bij den nieuwen tijd. Daarvan is de aanstelling van Ds. Visser, die op Ruimzicht woont, een bewijs, want hierdoor heeft hij met de kweekelingen persoonlijk contact, dat er in den tijd van Van Dijk maar schaars was, omdat deze het te druk had, en is er meer gezelligheid in het hospitium gekomen, welke beide dingen veel dwang tot kerkgaan en geestelijke oefening overbodig maken.

Men heeft zelfs de opleiding nog verbreed, want in 1917, bij het gouden jubileum der vereeniging, is opgericht het Fonds voor niet-Theologen, om jongelieden te helpen, die als dokter, leeraar, enz. in christelijken geest later werkzaam willen zijn. Reeds een twaalfstal heeft het doel bereikt, terwijl er nu bijna twintig alumni uit dit fonds gesteund worden. Het werk der opleiding tot predikant is zich in den laatsten tijd weer aan het uitbreiden. Er zijn in den cursus 1930/31 meer kweekelingen dan eenige jaren geleden, 55 in Doetinchem en ruim 70 studenten, van wie enkele in Groningen en Leiden studeeren, maar de meeste in Utrecht, waar de vereeniging sedert Febr. 1930 aan de Catharijnekade een ruim en geriefelijk studentenhuis bezit, ter vervanging van het oude op de Kromme Nieuwe Gracht.

Een weldadige en zegenrijke invloed is uitgegaan en zal

in de toekomst blijven uitgaan voor de Ned. Herv. Kerk en het Nederlandsche volk van den arbeid van Ds. J. van Dijk, welke wel eens genoemd wordt de Oberlin van den Gelderschen Achterhoek, en van diens stichtingen, waarin men in zijn lijn door blijft gaan; want het hoofddoel van al dezen arbeid blijft, zooals hij het begeerde: te bevorderen dat alle terreinen des levens met het christelijk beginsel worden doortrokken. Dat was voor hem het werk der Inwendige Zending.

HOOFDSTUK XXII.

DE NEDERLANDSCHE EVANGELISCHE PROTESTANTSCH E VEREENIGING.

Indien uit de vergaderingen der Christelijke Vrienden, die in den reveiltijd te Amsterdam gehouden werden, niets meer voortgekomen was dan de vereeniging, wier naam hierboven afgedrukt is, zouden wij reeds met groote dankbaarheid aan deze bijeenkomsten moeten denken. In hun vergadering, die gehouden werd kort nadat de bisschoppelijke hiërarchie hier te lande was ingevoerd, stonden twee personen op, die wezen op het toenemend ongelooft en op den bekeeringsijver der Roomsche kerk, waarna zij voorstelden, pogingen in het werk te stellen om hiertegen een dam op te werpen.

Hierop stelde Dr. Capadose voor, een net van evangelisatie te werpen over heel Nederland. Daar hij een man was die de ééne heilige algemeene kerk hooghield, bedong hij hierbij, dat deze evangelisatie niet zou uitgaan van eenig kerkgenootschap en dat men haar aan geen belijdenis van eenige kerk zou binden, maar dat Christus haar middelpunt zou zijn. Dit voorstel werd aangenomen en in die vergadering werd de Ned. Ev. Prot. Ver. gesticht, die ook de Haagsche Vereeniging genoemd wordt.

Op 13 Juli 1853 kon haar eerste algemeene vergadering gehouden worden, maar het duurde tot Jan. 1854 eer een hoofdbestuur werd gekozen. Dit bestond uit de heeren: Jhr. Mr. P. J. Elout van Soeterwoude, Dr. A. Capadose, Jhr. van Teylingen van Kamerik, Mr. Æ. Baron Mackay en Jhr. Mr. P. J. Teding van Berkhout.

In de statuten, die gegrond werden op de 9 artikelen der Evangelische Alliantie, werd uitgedrukt, dat de vereeniging pogingen zou aanwenden tot stuiting van de toenemende

macht van Rome en van het ongelooft, waardoor zij als Protestantisch werd gekarakteriseerd. Daarnaast zou zij Evangelisch zijn, wat betreft de waarheden des christendoms. Het woord Nederlandsch zou uitdrukken, dat zij geen tak was van eenige buitenlandsche of internationale vereeniging.

Inmiddels waren reeds in 1853 de eerste evangelisten uitgezonden naar de Haarlemmermeer, n.l. de Brs. K. Holleman en Jacques, die aan de vereeniging waren afgestaan door Ds. J. de Liefde, voor wien zij in Amsterdam werkzaam waren.

De jonge boom had reeds spoedig stormen te verduren. In de tweede vergadering deed zeker persoon met 48 genooten uit zijn woonplaats het voorstel, om de vereeniging niet langer te doen rusten op de 9 artikelen der Evangelische Alliantie, maar op de Nederlandsche geloofsbelijdenis. De voorzitter was echter zoo krachtig in het verdedigen van het standpunt der vereeniging, dat de voorsteller en zijn vrienden de vergadering verlieten.

In een der volgende vergaderingen deed een hoofdbestuurslid, die mede de vereeniging opgericht had, de mededeeling, dat hij een genootschap voor inwendige zending wilde oprichten met hetzelfde doel en ongeveer denzelfden grondslag als de Ned. Ev. Prot. Ver., en stelde voor, dat deze zich bij het op te richten genootschap zou aansluiten. Om financiëele redenen werd dit voorstel van de hand gewezen.

In de eerste jaren had de vereeniging met geldelijke moeilijkheden te worstelen, zoodat hierom niet aan uitbreiding van het werk gedacht kon worden, hoewel hiervoor gelegenheid te over was. Al zouden de financiëele moeilijkheden de uitbreiding van het werk niet belet hebben, dan zou het gebrek aan geschikte evangelisten dit gedaan hebben.

Reeds in de eerste jaren der vereeniging baarden de uitgezonden evangelisten aan het hoofdbestuur teleurstellingen en moeite, en van buiten kwam het verwijt: gij hebt onvoorbereide arbeiders in dienst. Men lette er wel op, of de personen, die men aannam voor evangelist, hiervoor geschikt waren, en zij moesten een aanbeveling van een rechtzinnig predikant hebben, maar men wist van enkelen, dat hun opleiding wel wat te wenschen had overgelaten.

Zij, die op het Schotsch Seminarie te Amsterdam onderwezen waren, hadden een goeden grond van bijbelkennis, maar allen waren niet in de gelegenheid geweest het te bezoeken. Het werd ook enkele jaren na de oprichting der vereeniging opgeheven. Toen kwam de vraag aan de orde:

waar kunnen onze toekomstige evangelisten opgeleid worden? Meermalen is hierover gesproken, maar altijd zonder goed resultaat. Later heeft men bepaald, dat geen persoon tot evangelist der vereeniging zou aangesteld worden, die niet de acte van godsdienstonderwijzer der Ned. Herv. Kerk bezat.

Om na te kunnen gaan, of men de rechte personen tot den arbeid riep, werd bepaald, dat de evangelisten eerst drie maanden op proef moesten werken. Later werd die proeftijd op een jaar gesteld. Ook werd een goed toezicht over hen uitgeoefend. Dit kon echter niet verhinderen, dat sommige evangelisten nog een beetje voor dominee wilden spelen of sectarische gevoelens koesterden. Wanneer zij op deze fouten door het hoofdbestuur gewezen waren en daarin nog door bleven gaan, werden zij ontslagen.

De jaarvergaderingen zijn steeds benut om in tegenwoordigheid van de evangelisten en met hen de dingen betreffende hun werk te bespreken. Eenmaal is een zeer gewichtige bespreking gehouden over de bediening van het H. Avondmaal door de evangelisten in gemeenten, waar het evangelie niet naar de H. Schrift verkondigd werd. De slotsom hiervan is geweest, dat den evangelisten het recht is ontzegd om een avondmaalsbediening te leiden.

Hoewel de nationale gedachte, uitgedrukt in het woord Nederlandsch in den naam der vereeniging, door haar vastgehouden werd, hield zij toch in de eerste tien jaren van haar bestaan voeling met buitenlandsche zustervereeningen in Zwitserland, Frankrijk, Engeland en Amerika. Hieruit kwam voort, dat enkele malen een openbaring van christelijke gemeenschap gegeven werd door de christenen uit de verschillende kerken en godsdienstige richtingen van onderscheidene landen, o.a. bij christenvervolgingen in het buitenland.

Vanwege een Duitsche Vereeniging werd aan de Ned. Ev. Prot. Ver. het toezicht opgedragen op den geestelijken arbeid onder de Duitschers te Rotterdam, en zij ontving van het hoofdbestuur der Evangelische Alliantie de aanvraag voor Nederland tot oproeping voor de Week der Gebeden. Deze voeling met het buitenland drong de leden van het hoofdbestuur om telkens in het buitenland vergaderingen bij te wonen; hierdoor had ook de secretaris veel buitenlandsche correspondentie en was elk jaar een gedeelte van het jaarverslag gewijd aan: onze betrekkingen met het buitenland.

Een misverstand van het bestuur der Evangelische Alliantie en de toenemende zorg voor het binnenland maakten, dat het hoofdbestuur der vereeniging zich vanaf 1864

alleen met de evangelisatie binnen ons vaderland bemoeide, waarvan het gevolg was, dat van dien tijd af bijna geen giften meer uit het buitenland toevloeden. Terloops zij hier opgemerkt, dat door een aanzienlijke gift uit Amerika in zeker jaar twee nieuwe evangelisten konden worden aangesteld.

In de woelige jaren der doleantie heeft de vereeniging zich zooveel mogelijk buiten den kerkelijken strijd gehouden. Dit werd haar, zoowel door personen, die gingen doeleeren, als door anderen, die de vaderlandsche kerk trouw bleven, tot verwijt gemaakt. Maar de vereeniging kon niet anders doen, omdat zij op evangelisch standpunt stond.

In 1887 had een stormachtige jaarvergadering plaats. Omdat de band met de Evangelische Alliantie verbroken en de strijd tegen Rome verflauwd was, oordeelde het hoofdbestuur het noodig de statuten te veranderen. Ook was de wenschelijkheid van het verkrijgen van rechtspersoonlijkheid voor de vereeniging uitgesproken. Het hoofdbestuur meende recht te hebben deze zaken te regelen, zonder daarin de leden te kennen. Sommigen hunner vielen hierover het hoofdbestuur aan, maar anderen konden deze daad billijken. De vergadering legde zich bij de nieuwe statuten neer, maar enkele leden konden niet nalaten hiertegen te protesteeren en verlieten de vergadering.

In de nieuwe statuten waren de 9 artikelen der Evangelische Alliantie niet opgenomen, maar wel waren de grondslag en het doel daarin dezelfde als in de oude gebleven. De invoering van de nieuwe statuten en een geschil in den boezem van het hoofdbestuur drongen den secretaris, den heer K. F. Baron van Lynden, ontslag als hoofdbestuurder te nemen, waarna hij in De Boodschapper een artikel schreef, waarin hij de Ned. Ev. Prot Ver. beschuldigde, dat de belijdenis naar de gereformeerde leer zorgvuldig uit haar geweerd werd, en betoogde, dat de vereeniging door de nieuwe statuten een nieuwe vereeniging geworden was.

In een blaadje, dat bij het jaarverslag van bovengenoemd jaar is gevoegd, heeft het hoofdbestuur den inhoud van dit artikel weerlegd, maar kon daarmee toch niet bewerken, dat de medestanders van Baron van Lynden hun tegenstand lieten varen. Ook op de geldmiddelen oefende dit een nadeeligen invloed uit.

Met het verkrijgen van de rechtspersoonlijkheid liep het ook niet vlot. Daar de vereeniging vóór 1855 was opgericht, behoefde zij niet de goedkeuring des konings om als rechtspersoon te kunnen optreden. Door de bemoeiingen van een der hoofdbestuurders werd de vereeniging erkend als een zedelijk lichaam, dat schenkingen kon aannemen en

goederen bezitten.

In verband met de wijziging van de statuten werd ook een nieuwe instructie aan de evangelisten uitgereikt, welke hun arbeid duidelijker dan de vorige omschreef.

Onder goed en kwaad gerucht door zette de vereeniging haar werk voort, en haar evangelisten deden, op enkele uitzonderingen na, zoo goed het werk van een evangelist, dat uit verschillende plaatsen aanvragen om evangelisten bij het hoofdbestuur inkwamen, en vele personen boden zich aan om evangelist der vereeniging te worden. Maar er waren geen geldmiddelen om aan de aanvragen en aanbiedingen te kunnen voldoen. In 1908 werkte zij met het hoogste getal evangelisten dat zij ooit gehad heeft, n.l. met 25.

Meermalen was reeds gevraagd, of door een evangelist een huwelijk bevestigd mocht worden. Het hoofdbestuur sprak ten slotte uit, dat het hiertegen geen bezwaar had, indien hiervoor geen geloovig predikant beschikbaar was. In 1898 begon het hoofdbestuur de evangelisten op hun posten te bezoeken. Vooral Ds. I. G. Knottnerus te 's-Gravenhage, die jarenlang secretaris der vereeniging en een goed vriend der evangelisten was, nam hieraan een werkzaam aandeel.

In 1903 werd met opgewektheid door het hoofdbestuur en de evangelisten met hun vrouwen te midden van de gemeente 's-Gravenhage het vijftigjarig bestaan der vereeniging herdacht. In de Haagsche kerk, waar Ds. Knottnerus de feestrede uitsprak, en in de zaal waarin men verder gezellig bijeen was, bracht de regen geen somberheid. Daar bracht men God veel dank toe voor hetgeen Hij door de Haagsche Vereeniging gewrocht had. De evangelisten en hun vrouwen genoten nog het voorrecht om de koninklijke paleizen in den Haag te mogen bezichtigen en Ds. Knottnerus werd benoemd tot Ridder in de Orde van Oranje Nassau.

In het volgende jaar ontstond een geschil met den Bond voor Evangelisatiën in en ten bate van de Ned. Herv. Kerk over den evangelist A. de Vries, die in een evangelisatie van dien bond te Nieuwe Schans werkzaam was. Het was een onverkwikkelijke strijd tusschen de beide zustervereenigingen, die de goede verstandhouding verbrak en tot gevolg had, dat Br. De Vries verplaatst werd.

In het begin dezer eeuw werden in de groote steden van ons land door de predikanten veel wijkgebouwen geopend en op het platte land sloegen veel predikanten de hand aan het evangelisatiewerk. Daarom besloot het hoofdbestuur der Vereeniging, de evangelisten zooveel mogelijk

pionierswerk te laten verrichten, hen te plaatsen waar behoefte was aan het evangelie, en hen terug te trekken uit de plaatsen waar zij gemist konden worden.

Dit was een geloofsdaad. Want nu zouden in de kas niet vloeien de toelagen van de vereenigingen en de kerkeraden, voor welke sommige evangelisten werkten. In deze jaren begon ook het aantal evangelisten, die in dienst der vereeniging waren, voor goed te dalen.

Ds. Knottnerus, die reeds emeritus-predikant was geworden en den last der jaren begon te gevoelen, legde in 1912 het secretariaat neer en gaf bij deze gelegenheid aan de vereeniging een avondmaalstel ten geschenke, om te gebruiken bij de avondmaalsvieringen der evangelisten op de jaarvergaderingen.

De materiële gevolgen van den grooten oorlog baarden aan de vereeniging financiële moeilijkheden. In 1916 begonnen de uitgaven de inkomsten te overtreffen. Als gevolg hiervan werden de belegde gelden en de rente hiervan van jaar tot jaar minder en moest in 1918 kasgeld geleend worden. De oorzaak hiervan was, dat er minder giften kwamen en de tractementen der evangelisten verhoogd moesten worden, maar wegens den noodstand der kas werden deze in 1922 weer verlaagd. In 1919 werden de statuten voor de tweede maal gewijzigd, zonder er echter ingrijpende veranderingen in aan te brengen.

Eindelijk, nadat hierover jarenlang in de verslagen gezwegen was, hetwelk zijn oorzaak vond in de voldoende opleiding voor het verkrijgen van de acte voor godsdienst-onderwijzer bij de Ned. Herv. Kerk, werd de opleiding van evangelisten weer eens in de jaarvergadering van 1919 ter tafel gebracht. Daarin werd medegedeeld, dat een evangelistenschool gesticht en de vereeniging als lid tot haar toegetreden was.

Voor de evangelisten, die soms moeilijke en eenzame posten hebben, zijn de jaarvergaderingen der vereeniging hoogtijden in hun leven. Zij worden meestal in Den Haag gehouden. Alsdan vinden de evangelisten bij belangstellenden voor enkele dagen gastvrijheid, die belangloos geschonken wordt. Voorheen werd in een wijklokaal en thans wordt in het diakonessenhuis op den eersten dag der bijeenkomsten het H. Avondmaal door het hoofdbestuur met de evangelisten gehouden, waarna vergaderingen, gezellige bijeenkomsten en besprekingen tusschen hoofdbestuur en evangelisten elkaar afwisselen.

Vroeger was aan de jaarvergaderingen meestal een openbare samenkomst met de gemeente verbonden, waarin de evangelisten van hun arbeid vertelden en dan werd een

avond doorgebracht in de eene of andere voorname woning. Belangrijke lezingen en besprekingen over het evangelisatiewerk of over een geestelijk onderwerp werden dikwijls aan deze vergaderingen verbonden, maar in de laatste jaren is dit niet meer geschied.

De jaarvergaderingen zijn ook wel zonder de evangelisten gehouden, doch dan kregen zij er wat anders voor in de plaats. Want dan stelden adellijke en voorname personen hun buitenplaatsen in den zomer voor enkele dagen ter beschikking van de vereeniging, om haar vergaderingen en samenkomsten te houden. Aldus is te Breukelen, Wilp, Zeist en Goor vergaderd. Dan genoten de evangelisten van de gastvrijheid van de bewoners dier dorpen en dezen werden gesticht door de toespraken en de mededeelingen der eersten.

Voorzitter van deze vereeniging is thans de heer Mr. J. Æ. A. Lisman te 's-Hage en secretaris Ds. Jhr. J. L. A. Martens van Sevenhoven te Utrecht.

Thans gaan wij het werk der evangelisten bezien. De Ned. Ev. Prot. Ver. zendt evangelisten uit, en hierom moeten wij eigenlijk hen één voor één de revue laten passeeren. Maar in dit artikel gaat het niet om personen, en de levenden onder hen willen ook niet op den voorgrond gesteld worden. Daarom gaan wij provincie na provincie bezoeken om het voornaamste van hun arbeid gade te slaan.

Wij beginnen met Friesland. Hier is het werk der N. E. P. V. aangevangen in 1865, toen Br. Remeijn naar het beruchte en onveilige Oude Leye gezonden werd om onder ruwe en onwetende menschen het evangelie te brengen. Later heeft hij nog eenigen tijd in Heerenveen gearbeid. In Knijpe hebben de Brs. D. Meeuwenberg en C. Taanman gewerkt. De laatste heeft dit onder veel vijandschap moeten doen. In den doleantietijd werd hij door enkele leden der evangelisatie aangespoord om te gaan doleeren, maar dit wilde hij niet. Dus strijd van buiten en van binnen.

Te Schurega-Oudehorne, waar de sociaal-democratie welig tierde, werd in 1889 Br. J. Gutteling geplaatst. Aan arme menschen in hun hutten ging hij het evangelie brengen, en hun harten werden hiervoor ontsloten. De opkomst in de godsdienstoefeningen nam toe en er kwam een bloeiend christelijk vereenigingsleven. Hierna is enkele jaren deze plaats vanuit Gorredijk bewerkt en van 1904 tot 1905 heeft aldaar Br. B. Robers gearbeid. In drie buurtschappen kon zondagsschool gehouden worden. De leden der jongelingsvereeniging hielpen mede traktaten verspreiden, maar de vijandschap kwam soms op brutale wijze bij begrafenis en ziekbetten voor den dag. Toch kwamen

jongelieden, die het er voor over hadden een verren tocht te maken, bij hem ter catechisatie, en werd hij gevraagd om begrafenissen te leiden bij personen, die nooit ter kerk gingen.

Br. A. Stap is in 1892 gaan arbeiden in G o r r e d i j k. Hier vond hij beschaafde lieden, maar zij waren sociaal-democraat of ongeloovig. Toen hij daar geplaatst werd, was de predikantsplaats reeds jarenlang vacant, maar de evangelisatie was al langen tijd ten zegen van het dorp en de omgeving geweest. Daar werd elke week een bidstond gehouden en bij het werk het oog vooral op de jeugd gericht. Hiervoor had men een goede hulpkracht in de christelijke school. Na Br. Stap heeft Br. P. J. de Vos hier gearbeitet, die een geest van lusteloosheid onder de menschen vond, omdat de sociaal-democratie hun niet bracht, wat zij beloofd had. Hierom vertrouwden zij ook het evangelie niet en sommigen werden door menschenvrees weerhouden om naar het lokaal te gaan. De jaren 1904—1907, waarin Br. J. de Vries hier arbeide, waren goed voor de evangelisatie, want de kring breidde zich door Gods zegen uit, er kwam een opwekking, waardoor zielen aan den voet van het kruis vrede vonden en opmerkelijke gebedsverhooringen hadden plaats. Maar die zegen was ook de oorzaak van veel vijandschap.

T e N o o r d w o l d e is Br. L. Ekkelboom vanaf 1906 tot 1910 werkzaam geweest. Hier vinden veel menschen hun bestaan in het maken van rieten meubelen en manden. Vele mannen zijn des zomers van huis om deze te verkoopen of om elders te arbeiden. Ongeloof, onverschilligheid en onkunde omtrent den godsdienst hadden hier reeds jarenlang geheerscht en ook de sociaal-democratie had hier diep wortel geschoten. De woningen buiten het dorp waren hutten en hierin heerschte des winters diepe armoede. Maar het evangelie is eerst in een houten en later in een steenen lokaal, en ook bij huis- en ziekenbezoek niet zonder zegen verkondigd.

In Frieslands hoofdstad, L e e u w a r d e n, heeft Br. W. Maas het evangelie gebracht van 1899 tot 1910. In dien tijd stonden daar in de Ned. Herv. gemeente predikanten van verschillende richting, en verder kon men er nog verschillende kerken en kerkjes vinden. Br. Maas huurde een gebouw, waarin hij catechisatie, zondagsschool en vergaderingen hield. Verder deed hij veel huisbezoek, en hierbij zocht hij vooral aanraking met de arbeiders te krijgen. Niet altijd vond hij van de zijde der kerk de noodige medewerking. Vanuit Leeuwarden heeft hij in het nabijgelegen Jelsum een evangelisatie kunnen stichten.

In 1894 werd Br. D. van Dam naar den Z.O. hoek van Friesland gezonden om daar te evangeliseeren. Met twee andere evangelisten toog hij op onderzoek uit naar een geschikte plaats, om vandaar uit zijn arbeid te kunnen beginnen. In een viertal dorpen wilde men aan een evangelist geen woning verhuren, en de menschen wilden niets van het evangelie weten, zoodat zij onverrichter zake moesten terugkeeren. Te Oostervolde was een zondagsschool opgericht, die echter, wegens gebrek aan een onderwijzer, zou opgeheven moeten worden. Hierop werd het bestuur van de N. E. P. V. gewezen, en dit zond Br. Van Dam daarheen om te doen wat zijn hand zou vinden om te doen.

Hij vond daar een woning en enkele medewerkers en in een wagenmakerij werd de bewuste zondagsschool voortgezet. Het gros van de menschen was zóó, dat zijn werk gelek op het zendingswerk onder de heidenen. Na eerst veel huisbezoek gedaan te hebben, kon hij langzamerhand beginnen met godsdienstoefeningen te houden in een houten lokaal, waarin na eenigen tijd soms meer dan honderd hoorders kwamen. Later is dit lokaal naar Fochteloo verplaatst en heeft Oostervolde een steenen gebouw gekregen. Onder de leiding van Br. L. Ekkelboom, die hier was van 1901 tot 1908, kreeg de kring meer vastheid en kon zich trots de vijandschap meer uitbreiden. Na hem was hier, van 1909 tot 1912, Br. O. Lensvelt werkzaam en in dien tijd werd te Fochteloo de boterfabriek tot evangelisatiegebouw omgebouwd. Ondanks vele moeilijkheden kon hij getuigen van zegen op zijn arbeid. In 1913 werd hij vervangen door Br. A. de Vries, van wiens werk de verslagen niet veel vermelden en die hier tot 1917 geweest is.

In Rottevalle heeft Br. L. Ekkelboom enkele jaren het evangelie gebracht aan de Friesche heidebewoners. Te Stiens is thans werkzaam Br. J. de Vries in een evangelisatie, die rijke beloften in zich bergt.

Van Friesland gaan wij naar Groningerland. In 1875 werd Br. Hondius naar Veendam en Wildervank gezonden, maar reeds in 1876 vinden wij hem in O.-Pekela, waar hij onder de veenbewoners een evangelisatie vestigde en tot 1882 werkzaam was. In 1884 tot 1886 treffen wij aldaar Br. Linthout aan, die schrijft, dat hij daar in de pekela zat, en dus voor bederf bewaard was. In het toenmaals vrijzinnige Oostwold (Oldambt) bracht van 1878 tot 1881 Br. Kousbroek het evangelie met zooveel vrucht, dat aldaar een orthodox predikant beroepen werd.

Vele jaren heeft Br. Van Kooy gewerkt in de achterbuurten van Groningen en onder de polderwerkers buiten de stad, en in geestelijk dorre harten menig zaadje ge-

strooid. Wegens lichaamszwakte werd Br. W. C. Lodder van elders verplaatst naar Niezijl, waar hij onder de vijandschap der vrijzinnigen toch voor meer dan één ziel tot een zegen kon zijn. Vanhier ging hij vier jaren later naar de vrijzinnige gemeente Grijskerk, waar men een evangelisatie had opgericht. Hier had hij te kampen met onbeslistheid, onbetrouwbaarheid en ondankbaarheid en met menschen, die des Zondags gaarne wat anders deden dan naar het lokaal gaan of op dien dag ziek(?) waren. Zijn catechisaties werden ongeregeld bezocht en bijna nooit deed iemand belijdenis des geloofs. Trots deze ontmoedigen bleef hij daar met ijver werken tot 1903.

In dat jaar werd hij verplaatst naar Altevée, een buurtschap van Onstwedde, waar veenarbeiders woonden, die ruw en onwetend waren. In de elf jaren, waarin hij hier gearbeid heeft, is er veel verbeterd. Het getal kerkgangers, catechisanten en personen, die belijdenis deden, nam toe, het zedelijk leven werd beter en bij enkelen werd een levend geloof opgemerkt. In de vroegere vesting Nieuwe-Schans heeft Br. A. de Vries gewerkt van 1902 tot 1906. Daar waren menschen, die nooit van God gehoord hadden. In den beginne ging het goed met zijn arbeid, maar later kwam er een kwestie, die het hoofdbestuur noodzaakte hem te verplaatsen. In Wedde is een half jaar Br. W. Maas werkzaam geweest, maar ook deze moest om een kwestie verplaatst worden.

In 1883 en 1884 heeft de toenmalige voorzitter der N.E. P. V., Kolonel L. R. J. A. Rosmale Nepveu, met de evangelisten Meeuwenberg en Wesseldijk Drente bezocht. Zij gingen van dorp tot dorp en van gehucht tot gehucht om aldaar te evangeliseeren, waardoor zij veel menschen met het Woord Gods bereikten. Het gevolg hiervan was, dat in 1888 de Vereeniging voor Colportage in de drie Noordelijke provinciën werd opgericht, en dat Br. D. Meeuwenberg te Emmen geplaatst werd. Hier vond hij een belangstellenden kring van christenen, die hem trouw terzijde stond. In het lokaal kwamen des Zondagsmorgens 200 hoorders. Onder spot en tegenstand deed Br. Meeuwenberg daar met ijver en volharding zijn werk, en mocht hierop zegen zien. Hij vergde echter teveel van zijn krachten en is daar na een verblijf van twee jaren overleden. Na hem hebben de Brs. B. van Popta en W. C. Lodder daar met zegen gearbeid.

Br. C. Taanman werd omstreeks 1889 gezonden naar een buurtschap van Hollandsche Veld, met name Nieuweroord, waar veel kwaads moest bestreden worden, en niet in de geringste plaats het misbruik van sterken drank. Door de aanstelling van een godsdienstonderwijzer aldaar

werd zijn arbeid overbodig en vertrok hij naar Hoogveen. Aldaar hield hij kinderkerk en vandaar uit stichtte hij evangelisatiën te Koekange, Echten, Vort, Ruinerwold en Zwindersche veld. In Borger heeft Br. J. P. Fijnvandraat bijbels verspreid onder een geestelijk doode bevolking.

Te Assen heeft Br. Hondius van 1871 tot 1875 het werk van een evangelist gedaan. Later heeft Br. J. Lawant daar gearbeid. In diens tijd waren van de 8000 Ned. Herv. inwoners de meesten onverschilig omtrent den godsdienst. Er was echter een bloeiende evangelisatie, die bij zijn komst in haar groei belemmerd werd door allerlei troebelen, en de Afgescheiden waren bezig in troebel water te visschen. Met zijn zwakke krachten kon hij wekelijks door zijn spreekbeurten, catechisaties, vereenigingswerk en bezoeken circa 2400 menschen bereiken, en hierdoor zijn zielen voor Christus gewonnen. Na hem heeft Br. C. van Lindonk hier het zaad des evangelies gestrooid, en zijn arbeidsveld strekte zich ook uit over de dorpen in de omgeving, waar hij bijbellezingen hield en huisbezoek deed. Zodoende kreeg hij leerlingen op zijn catechisatie, die anderhalf uur loopens van Assen af woonden. Tot 1904 heeft hij hier gewerkt.

Te Gieteris is Br. Hondius van 1882 tot 1885 werkzaam geweest. Op de evangelisatie te Sleen heeft de N. E. P. V. goed haar stempel gedrukt, want vanaf 1889 tot op heden hebben haar evangelisten daarin geestelijken arbeid verricht. Dor als de grond daar bleken ook in geestelijken zin de inwoners van Sleen, toen Br. A. Stap hier in 1889 den arbeid aanving. Zij waren ruw en hielden er ergerlijke gewoonten op na. Het kan geen verwondering baren, dat zij den evangelist bespotten en plaagden. Maar de kracht des evangelies werd ook hier openbaar. Na hem hebben hier gearbeid de Brs. P. J. de Vos, B. Roberts, D. Lensvelt en A. de Vries. Zij mochten zien dat het evangelie meer invloed kreeg en dat zondaren bekeerd werden. De vijandschap werd allengs minder, maar de moraliteit der bevolking verbeterde toch niet veel. In 1913 werd Br. Stap voor de tweede maal naar Sleen gezonden. Hij heeft meermalen een poging gedaan om de leden der evangelisatie te bewegen hun kinderen naar de Gereformeerde school te zenden, maar daar er tusschen hen en de Gereformeerden een diepe kloof is, heeft hij hierop geen resultaat gehad. Het getal der bezoekers van de godsdienstoefeningen der evangelisatie nam toe. Thans is hier werkzaam Br. J. J. van Beuge.

Te Erica, een hoogveen-kolonie, bestond reeds een evangelisatie, toen Br. J. de Vries hier in 1892 geplaatst

werd. In het lokaal kwamen 80 à 100 hoorders, welker aantal toenam, zoodat een nieuw gebouwd moest worden. Op de Zondagsschool gingen circa 350 leerlingen, en Br. De Vries mocht een zestigtal veenarbeiders, die niet spoedig overgaan tot het doen van belijdenis, hiertoe bewegen. Vervolgens werd hier gearbeid door de Brs. P. J. de Vos en J. J. van Beuge, die aan het werk nog meer uitbreiding konden geven, omdat de streek nog meer bewoners kreeg. De arbeid werd echter bemoeilijkt, omdat vele arbeiders des zomers naar Duitschland gingen om daar hun brood te verdienen. Tijdens den laatsten oorlog hield dit op. Ook hier zijn eenvoudige menschen kinderen Gods geworden.

Een soortgelijke streek is **D o m m e r s k a n a l**, alwaar Br. W. Volk reeds werkzaam was, toen hij in 1902 aange-steld werd tot evangelist der N. E. P. V. Na zijn vertrek hebben de Brs. D. van Dam en A. de Vries dit terrein bewerkt. Terwijl zij dit deden, werden verschillende stukken van den afgeveenden bodem door kleine landbouwers bezet, de woningtoestanden verbeterden, het drankmisbruik nam af en de Heere liet zijn zegen op het werk der evangelisatie zien.

In Overijsel heeft reeds een der eerste evangelisten der vereeniging gearbeid, n.l. Br. Jacques, die in 1855 naar **A l m e l o** gezonden werd. Het ging zeer moeilijk voor hem om huisvesting en een gelegenheid tot het houden van bijbellezingen te vinden, want men wilde daar niets van het evangelie weten. Hij was daar juist, toen de stad door de cholera vreeselijk geplaagd werd, en mocht toen aan de krankbedden menig woord van vermaning en vertroosting spreken. Daarna is Br. Jacobs hier een jaar werkzaam geweest.

Br. Kramer is de eerste evangelist in **D e v e n t e r** geweest en heeft daar vanaf 1850 enkele jaren gearbeid. Zijn opvolger was Br. van Paddenburgh, die er drie jaren werkzaam was. In de jaren 1863—1925 waren daar werkzaam de Brs. W. Kieviet, Pennings, C. Taanman, C. van Lindonk, J. Lawant en P. C. Tijssen, terwijl van 1895 tot 1907 Br. Taanman naast de toenmalige evangelisten de voorstad en de omliggende gemeenten bearbeidde. Ook Br. Pott, zelf uit Deventer afkomstig, is hier hulp-evangelist geweest. In deze stad, met meestal vrijzinnige of onverschillige inwoners, en waar de orthodoxen in kerken en groepjes verdeeld waren en nog zijn, werden op een boerendeel en waar men maar plaats kon vinden bijeenkomsten, Zondagsschool en catechisatie gehouden. Op enkele Zondagmorgens werden om zes uur vergaderingen gehouden, waarin men de stichting van een christelijke school voor-

bereidde, welke er kwam. Verschillende evangelisatielokalēn heeft men gehad, want telkens moest men verhuizen, omdat men de hoorders niet meer kon bergen.

Br. Van Lindonk heeft een tijdlang aan hongerige kinderen brood uitgedeeld en meteen hun van Jezus verteld. Het was toen een tijd van strijd en zegen. Tijdens de werkzaamheid van Br. Lawant liet men dikwijls predikanten in de godsdienstoefeningen voorgaan. Met de komst van Br. Tijssen hield dit op, kwam er weer nieuw leven in de evangelisatie en werd door allerlei geestelijken arbeid aanraking gezocht met personen buiten den kring. Veel goede vrucht is hier op het gezaaide gezien. Tijdens zijn verblijf te Deventer had Br. Taanman een arbeid, die rijk aan afwisseling was. Nu eens werkte hij in de stad en dan weer daarbuiten. Hij leidde tal van vereenigingen en deed veel huisbezoek. Steeds had hij enkele jongelieden in de kost, die leerden voor godsdienstonderwijzer en er met de bijbeltasch op uit trokken. Als vrucht van dezen arbeid is te Terwolde een evangelisatie gesticht. Br. Taanman bezocht ook de kermissen in de groote plaatsen in den omtrek van Deventer om te evangeliseeren onder de kermisreizigers.

Op Hemelvaartsdag van het jaar 1862 stond Enschedé in brand. Toen het gerucht hiervan door het land ging, boog een jonge man, die het gehoord had, zijn knieën, en vroeg hij God hem daarheen te willen zenden met de blijde boodschap des evangelies. Twee dagen later ontving hij van het hoofdbestuur der N. E. P. V. het bericht, dat hij daarheen moest gaan. Zoo kwam deze jonge evangelist, die den naam H. Linthout droeg, in Enschedé. Hij heeft daar geworsteld om tegen alle vijandschap in het evangelie te kunnen verkondigen. Dit duurde twee jaren, en toen kwam de zegen. Zijn lokaal werd te klein, jongen en ouden kwamen tot overgave aan Christus en tal van jongelieden gingen medewerken. Hierna heeft Br. Van Soest nog enkele jaren daar gewerkt.

In het vrijzinnige Ols t hebben in de tachtiger jaren van de vorige eeuw de Brs. F. H. Plomp en C. van Lindonk de blijde boodschap des heils gebracht. De evangelisatie werd echter gereformeerde kerk. Later is dit dorp vanuit Deventer bewerkt door helpers van Br. Taanman, doch na zijn vertrek werden de leden der Herv. Gemeente aan hun lot overgelaten, totdat eenige evangelisten uit den omtrek daar weer een evangelisatie stichten. Deze vertoonden zooveel levensvatbaarheid, dat de N. E. P. V. daarheen Br. H. Meijering zond, die daar een jaar bleef, waarna in 1920 Br. J. J. van Beuge hem opvolgde, die na drie jaren weer ver-

plaatst werd.

Van 1882 tot 1884 is G o o r bearbeid door Br. H. Lint-hout, die deze plaats een donker station noemde, maar daar voor enkelen tot zegen mocht zijn. Sinds laatstgenoemd jaar werd door de evangelisten der vereeniging, die in den omtrek van die plaats gestationeerd waren, aldaar sporadisch gewerkt, totdat door bemiddeling van Graaf Bentinck Br. G. Vogel te Weldam bij Goor geplaatst werd. In de omliggende buurtschappen werden Zondagsscholen opgericht en in den winter bijbellezingen gehouden. De grafelijke familie Bentinck hielp mede, door haar koetshuis af te staan voor bijbellezingen, aan den evangelist een huis ter beschikking te geven en een kapel op haar landgoed te laten bouwen. Te Goor werd een nieuw lokaal gebouwd voor een daar tot stand gekomen evangelisatie.

Br. Vogel moest, niettegenstaande zijn ijverigen en trouwen arbeid, de onverschilgheid op zijn arbeidsveld toe zien nemen. De oorzaak hiervan is, dat Goor en de omtrek daarvan bevolkt is met fabrieksarbeiders, die van lieverlede meer materialistisch gezind werden. De evangelisatie te Goor verkreeg van den kerkeraad der Ned. Herv. Gemeente, dat in den winter eens per maand een orthodoxe predikant mag optreden. Met den orthodoxen predikant van Markelo werkte Br. Vogel samen op dat gedeelte van zijn arbeidsveld, dat in die gemeente ligt. In 1930 werd hij gepensionneerd.

Br. W. Wesseldijk was vanaf 1885 tot 1892 evangelist te N i j v e r d a l. Dit is een dorp, waar door een Israëliet een fabriek werd opgericht, zoodat veel arbeiders daarheen getrokken werden. Spoedig werd een evangelisatie opgericht, die ook door den fabrikant gesteund werd. Hierdoor bleef het volk onder het beslag van het evangelie. Wanneer op de fabriek moeilijkheden betreffende het werk waren, werden die door den patroon en de arbeiders in tegenwoordigheid van Br. Wesseldijk besproken en opgelost. Hij heeft van dezen kring een zendingsgemeente mogen maken. Eenige jongelieden kon hij voorbereiden tot de studie voor zendeling en op zijn voorstel heeft de kring een eigen zendeling onder de Kaffers uitgezonden en bekostigd.

Vanaf 1886 heeft Br. H. Linthout eenige jaren te Z w o l l e het evangelie verkondigd aan de Kamperpoort, maar moest wegens ouderdom gepensionneerd worden. Hij verzocht Br. Kwak, een onderwijzer, zijn werk voort te zetten, hetwelk deze deed, waarom hij als hulp-evangelist werd aangesteld, terwijl hij tevens onderwijzer bleef. Na diens vertrek zijn hier nog werkzaam geweest de Brs. D. van Dam, W. Volk en H. Meijering, die hun tijd en

krachten aan den arbeid gaven tot 1919. Het werk bestond in het houden van samenkomsten op Zondagavond, bijbelbespreking des Woensdagavonds, het leiden van veel vereenigingen, leatuurverspreiding en huis- en ziekenbezoek. Met de orthodoxe predikanten der Ned. Herv. gemeente werd samengewerkt en er werd ook eenigen tijd met een tent gearbeid in de straten van Zwolle.

De toeneming van de bevolking te **Twekkelerveld**, hetwelk kerkelijk onder Enschedé behoort, maakte de bouw van een evangelisatielokaal aldaar noodig. In 1919 werd hier Br. W. Maas geplaatst, om werkzaam te zijn onder de daar wonende textielarbeiders en boeren. Met zegen heeft hij hier zeven jaren het evangelie gebracht.

Nu gaan wij naar Gelderland. Een der eerste evangelisten van de vereeniging, Br. Rietbergen, is in 1855 naar **Nijmegen** gezonden; van zijn arbeid aldaar is weinig bekend. In 1862 vestigde zich daar de zoo bekend geworden weesvader Joh. van 't Lindenhout, die toen evangelist der N. E. P. V. was. Hij huurde een kleine kamer, waarin hij samenkomsten en bidstonden hield. De samenkomsten werden steeds drukker bezocht, zoodat men tot driemaal toe het lokaal moest vergrooten. Om zijn arbeid voor de weezen moest hij ontslag als evangelist nemen, maar zijn werk in Nijmegen heeft tengevolge gehad, dat daar een rechtzinnig predikant bij de Herv. gemeente is beroepen. Ook Br. Pennings heeft daar vanaf 1872 enkele jaren gewerkt.

Omstreeks 1858 heeft Br. 't Hart eenigen tijd in **Zuthen** evangelisatiearbeid verricht. Deze is voortgezet door Br. Gladbeek, die daar tot 1862 geweest is. In 1890 werd Br. Robers, die daar reeds werkzaam was, tot evangelist der vereeniging benoemd. Dit was een uitkomst Gods voor den evangelisatiekring, die Br. D. Robers aangesteld had, want men bevond zich in grooten geldnood. Hij werkte daar in een achterbuurt, waar scharenslijpers, kaartlegsters, poppenkasthouders en venters woonden. Zonder veel vijandschap te toonen, ontvingen zij hem in hun huizen en hoorden naar het evangelie. Zoo kreeg hij catechisanten en drong hij die menschen tot kerkgaan. Hij hield ook bijbellezing, eerst in een arbeiderswoning en later in een afgedankte baptistenkerk, en wist ook Roomschen te bewegen tot het doen van geloofsbelijdenis in de Ned. Herv. Kerk.

Hij werd opgevolgd door Br. J. J. van Beuge, die hier tot 1897 gearbeid heeft in samenwerking met de beide orthodoxe predikanten. In 1900 werd Br. H. van Velden hier geplaatst, die voor de evangelisatie, omdat zij nog geen lokaal bezat, in de christelijke school godsdienstoefeningen hield. Hij werkte ook onder de militairen en is tot 1903

hier gebleven. Daarna werd in 1911 weer een evangelist hier geplaatst, n.l. Br. C. Taanman, maar slechts een jaar is hij hier geweest.

Br. Hartgerink heeft van 1861 tot 1865 te Tiel het Woord Gods gebracht, en van 1887 tot 1892 Br. Van Kooy. In Bruchem, Kerkwijk en Hurwenen heeft Br. D. Wilkens in de jaren 1861 en 1862 gewerkt. In diezelfde jaren arbeide Br. Joh. van 't Lindenhout in het oostelijk gedeelte der Betuwe. Van 1862 tot 1864 hebben Br. E. F. Malga te Oene en Br. Veldhuizen te Borculo het evangelie gebracht. Br. T. H. Plomp heeft te Wageningen, Laren en Vorden geëvangeliiseerd.

Br. Voogt heeft vanaf 1862 te Beekbergen aan de bewoners van dat toenmalige heidedorp den weg des heils gewezen. Als opvolger verkreeg hij Br. Veldhuizen, die hier vele jaren geweest is. Deze werd gestationeerd in de buurtschap Klarenbeek, waar een lokaal en huis gebouwd waren, maar in vervallen toestand verkeerden. Niet lang na zijn komst braken daar de pestpokken uit en kwamen ook in zijn huis. Niemand wilde dit tot zijn hulp binnentreden. Zijn jongste kind stierf en zelf moest hij het kisten en naar het graf dragen. Hij evangeliseerde niet in overleg met den predikant der Herv. gemeente en reisde de streek rond met paard en wagen. Wanneer hij op de boerendeelen sprak, waren deze stampvol met hoorders.

Vele jaren later, in 1913, werd weer een evangelist der vereeniging naar deze gemeente gezonden in den persoon van Br. J. de Vries, om in de buurtschap Ugchelen te arbeiden. Hij werkte in deze buurt, waar veel fabrieksarbeiders wonen, twaalf jaar als behulpzel van den predikant, maar toch zelfstandig. De opkomst onder de evangelieprediking was goed, het vereenigingsleven bloeide op, het huisbezoek werd gewaardeerd en op de wekelijksche bidstonden konden sommige personen danken voor ontvangen genade. Vanaf 1925 heeft Br. W. Maas hier gearbeid, totdat hij in 1931 gepensionneerd werd.

Ruurlo is van 1869 tot 1879 de post geweest van Br. P. Fijnvandraat. Eerst was hij er met genoegen, maar later met verdriet. Vaassen en Emsst moeten, wat het werk der N. E. P. V. betreft, in één adem genoemd worden. Halverwege tusschen deze dorpen werd een lokaal gebouwd, en omdat in die streek niet veel huizen stonden, werd de vraag geopperd: Waar moeten de menschen vandaan komen? Doch bij de inwijding was het vol. Een huis was er bijgebouwd, waarin Br. D. Meeuwenberg zijn intrek nam, die reeds vanaf 1869 te Vaassen gewerkt had, maar van toenaf hier het middelpunt van zijn arbeid ves-

tigde. Hij en het lokaal waren daar niet begeerd en de tegenwerking bleef niet uit. Maar hij bad voor zijn vijanden en ging hen bezoeken — en door den Geest des Heeren werden zij voor het evangelie gewonnen.

Nadat Br. Meeuwenberg naar elders was verplaatst, hebben achtereenvolgens de Brs. C. van Lindonk en C. Taanman vijf jaren dit werk voortgezet, waardoor het geestelijk leven toenam. Hierna kwam Br. Meeuwenberg daar weer terug en werd met blijdschap door zijn vrienden ontvangen. Zes jaren is hij hier nog werkzaam geweest, waarna hij opgevolgd werd door Br. J. Lawant, die eenvoudige en blijmoedige christenen vond, wier geloof hij kon opbouwen.

In de fabrieksplaats N e e d e werd in 1872 Br. C. Taanman geplaatst. Eerst bracht hij des Zondags het evangelie in een koetshuis, doch na twee jaren kon een lokaal in gebruik genomen worden, waarin het aantal bezoekers der godsdienstoefeningen en catechisaties steeds toenam. Na hem heeft Br. C. van Lindonk hier met sommige bezwaarde zielen geleden en gestreden, totdat zij rust vonden. Br. G. Vogel was zijn opvolger, wiens werk zeer gewaardeerd werd. Br. Lawant is daarna een jaar hier werkzaam geweest, doch zijn opvolger, Br. J. P. de Vos, werd daar vier jaren gelaten, en Br. A. Stap heeft na dezen daar 14 jaar gearbeid. In zijn tijd namen het materialisme en de lichtzinnigheid hier schrikbarend toe en achtte hij het daarom dubbel noodig om den jeugdarbeid met kracht aan te vatten. Van 1913 tot 1922 heeft Br. C. van Lindonk hier voor de tweede maal den weg des heils verkondigd. Bij de eerste viering van het H. Avondmaal na zijn tweede komst waren 115 aanzittenden aanwezig. Wel een bewijs van geestelijk leven in dezen kring. Hier is een Christelijke Werkliedervereeniging, die uitwendig bloeit en naar binnen geestelijke kracht openbaart.

Br. 't Hart heeft omstreeks 1860 eenigen tijd te C u l e m b o r g het evangelie gebracht, en na zijn vertrek heeft Br. Vermeulen dit gedaan. Deze kon een lokaal in gebruik nemen en een christelijke school, een jongelingsvereniging en een Zondagsschool stichten, maar de kring bleef klein en heeft zich later tot Chr. Ger. gemeente omgevormd. Te E e r b e e k heeft vanaf 1872 Br. Cortvriendt korten tijd gearbeid.

In L o c h e m met zijn mooie natuur is prachtig werk verricht door Br. W. Wesseldijk, die hier in 1868 geplaatst werd. Hij vond hier een gemeente, die in slaap was, en werd niet begeerd. Slechts met moeite kon hij een woning vinden, waarin hij des Zondagsavonds bijeenkomsten hield,

die door dertig personen bezocht werden. Hij hield ook Zondagsschool. Weldra nam de belangstelling toe, zoodat zijn woning voor de samenkomsten te klein werd en men naar een koetshuis verhuizen moest. Later werden een lokaal en een woning voor den evangelist gebouwd. De kerkeraad der Ned. Herv. Gemeente wilde hem het zwiigen opleggen door hem te sommeeren geen samenkomsten meer te houden. Toen hij dit niet wilde nalaten, werden hem zijn kerkelijke rechten ontnomen. Hij beriep zich op het classikaal bestuur, hetwelk den kerkeraad in het ongelijk stelde. Tot in 1876 bleef hij hier en werd opgevolgd door Br. Kousbroek, die aan zijn arbeid ook het houden van kinderkerk in de omliggende buurtschappen verbond. Vanaf 1878 zette Br. C. Taanman dit werk voort, hetwelk tengevolge had, dat hier een rechtzinnig predikant beroepen werd.

W e s t e r v o o r t heeft van 1887 tot 1893 Br. Fijnvandraat als evangelist gehad. Br. W. Wesseldijk treffen wij van 1880 tot 1885 te E p e aan. Bij zijn komst ging hij zondagsschool houden met twaalf kinderen, welk getal aangroeide tot 160. Het eerste jaar sprak hij des Zondags voor vijftien hoorders, maar later beliep het getal hiervan 90. Br. Hondius nam zijn werk over, en onder veel tegenwerking groeide de kring. Het volgend jaar werd hij naar E d e verplaatst, maar bevond dat hij hier geen ingang kon vinden, waarom hij zich in E d e r v e e n vestigde, alwaar hij beter kon evangeliseeren.

Br. C. Taanman heeft in 1872 H o o g - e n L a a g K e p p e l tot post gekregen, maar daar niet lang gearbeid. In 1889 werd de toenmalige evangelist van K e p p e l, Br. H. van Velden, aangesteld tot evangelist der vereeniging en mocht op zijn post blijven, alwaar hij door allerlei evangelisatiewerk de menschen voor Christus zocht te winnen. Van 1900 tot 1902 heeft Br. W. Kieviet dit werk voortgezet. Nadat Br. P. C. Tijssen hier nog eenige jaren gearbeid had, is op verzoek van de rechtzinnige predikanten uit den omtrek dien arbeid beëindigd.

Laatstgenoemde evangelist was reeds van 1897 tot 1902 werkzaam geweest te Z a l t b o m m e l. Bij zijn komst aldaar vond hij een evangelisatie, die in ledental teruggegaan was en het vertrouwen der bevolking verloren had. Naast de 25 personen, die tot den kring behoorden, vond hij vele onverschilligen en eigengerechtigten. Door trouw huisbezoek groeide de kring aan en kwamen 80 hoorders in het lokaal. Met de oprichting van een jongelingsvereeniging wilde het niet vlotten, maar de Zondagsschool telde 350 leerlingen. Na hem was hier werkzaam Br. W. Kieviet, in wiens tijd het aantal Zondagsschoolleerlingen minder werd,

omdat de predikanten ook zondagsschool gingen houden, en zij versterkten de menschen in de dwaling, dat de evangelisatie een afgescheiden kerkje was. Br. Kieviet is hier overleden en werd opgevolgd door Br. C. van Lindonk, die hier tien jaren geëvangéliseerd heeft. In zijn tijd bloeide de kring, de week der gebeden werd gehouden, aan armen werd welgedaan en de bijzondere samenkomsten tot versterking van het geestelijk leven werden goed bezocht. Br. W. C. Lodder heeft van 1903 tot 1920 dit werk voortgezet.

D r e m p t werd een tijdlang vanuit Keppel bewerkt en verkreeg in 1903 een evangelist in Br. H. van Velden. Daar wonen veel Roomschen en de Protestanten zijn voor het meerendeel vrijzinnig of onverschillig. De evangelisatie groeide met een enkel lid aan, maar er waren ook voorstanders, die tegenstanders werden. De vereenigingen leidden een sukkelend bestaan. Br. Van Velden werd in 1915 gepensionneerd.

Omdat te G e e s t e r e n in de plaats van een orthodox een vrijzinnig predikant kwam, richtte men aldaar een evangelisatie op, waarvan Br. P. C. Tijssen in 1912 evangelist werd. Br. W. Lawant is hem na drie jaren opgevolgd, maar daar niet lang geweest, waarna Br. J. Gutteling daar geplaatst werd. De leden der evangelisatie kwamen, zelfs bij slecht weer en langs moeilijk begaanbare wegen, getrouw op. Maar toch waren er ook dingen, die ontmoedigend werkten, zooals het zwijgen van de menschen over de geestelijke dingen bij het huisbezoek. In samenwerking met den Gereformeerden predikant werden daar door den evangelist bijbellezingen gehouden. Een afdeeling van de classikale zendingsvereeniging alhier telde 80 leden, hetwelk een bewijs is dat hier zendingsliefde gevonden wordt. Van den kerkeraad der Ned. Herv. gemeente verkreeg de kring viermaal per jaar de kerk tot het houden van doopbeurten. De ramp van Borculo, welke plaats door Br. Gutteling in zijn werk betrokken werd, heeft daar en in Geesteren meer belangstelling voor de geestelijke dingen verwekt. Sinds 1928 wordt hier niet meer door een evangelist der Vereeniging gewerkt.

In 1914 werd Br. P. J. de Vos te D i n k s p e r l o o tot hulp van den predikant geplaatst, waar hij onder belangstellenden in den godsdienst zijn werk verricht. Een soortgelijken arbeid verrichtte Br. Van Dam vanaf 1919 tot 1929 te D o e t i n c h e m in de buurtschap Gaanderen, maar met dit verschil, dat hij hier zelfstandig werkzaam was.

Voordat wij Gelderland verlaten, moeten wij nog een bijzondere werkzaamheid van de N. E. P. V. vermelden,

welke daar verricht werd toen in 1861 het gebied tusschen Maas en Waal overstroomd was. Daarheen werd Br. Vermeer met drie andere evangelisten gezonden, om in de toevluchten voor de van hun huizen beroofde bewoners het evangelie te brengen. Toen in 1881 dezelfde streek weer door een soortgelijke ramp getroffen werd, ging de toenmalige voorzitter der vereeniging, de heer Rosmale Nepveu, met de Brs. Wesseldijk en Meeuwenberg daarheen. Zij brachten in de kerken en scholen, waarin de bewoners een onderkomen gevonden hadden, en bij de uitdeeling van levensmiddelen het evangelie en deelden ook stoffelijke gaven uit.

In de provincie Utrecht heeft de vereeniging het eerst laten arbeiden te Soest door Br. Strickling in 1855. In 1860 vinden wij hier en in de omstreken Br. Joh. van 't Lindenhout met zegen werkzaam. Te Woudenberg heeft Br. H. Linthout in de jaren 1873—1882 het Woord Gods gebracht, maar eigenlijk was dit een herstellingsoord voor hem. Dit was ook Dribergen voor de echtgenote van Br. van Beuge, terwijl hijzelf den predikant behulpzaam was.

Deze Br. was daarvóór, van 1897 tot 1903, werkzaam te Maarsbergen, een buurtschap van Doorn. Hij vond hier een bevolking die weinig ontwikkeld en onbeschaafd was en bij welke het zedelijk leven op een laag peil stond. Hij mocht des Zondags het evangelie aan 70 tot 80 hoorders brengen, een Zondagsschool oprichten en door huisbezoek en leatuurverspreiding goed werk verrichten. Van 1903 tot 1907 heeft Br. W. Wesseldijk hier geëvangéliseerd en daarna Br. J. de Vries tot 1913. Deze hield ook bijbellezing in het nabijgelegen Maarn, dat meer bevolkt werd. In één zijner verslagen kon hij schrijven: er worden minder zonden openbaar. In zijn tijd werd hier het opvoedingsgesticht Valkenheide gebouwd, welks jongens ook de godsdienst-oefeningen in Maarsbergen bezochten. In 1914 zou Br. B. Robers zijn opvolger worden. Hij kwam er wel, maar overleed eer hij zijn werk kon aanvaarden. Daarna werd Br. W. Volk hier geplaatst. Het werk breidde zich uit, doordat in Maarn een kapel werd gebouwd, waarin hij godsdienst-oefeningen hield. Naast de kerk te Maarsbergen verrees een vergaderlokaal, dat onderdak geeft aan de vereenigingen. In 1929 is hier een predikant gekomen en werd de post een gemeente van de Ned. Herv. Kerk, waarna Br. Volk vertrokken is.

In de provincie Noord-Holland heeft de vereeniging haar eerste arbeiders gezonden naar de Haarlemmeer, alwaar later Br. 't Hart nog gewerkt heeft, Te

H a a r l e m heeft Br. Van Soest omstreeks 1860 gearbeid, maar moest wegens ziekte vertrekken, waarna Br. Klaarhamer enkele jaren zijn werk voortgezet heeft.

T e D e n H e l d e r is Br. D. Wilkens van 1862 tot 1867 als een bode van Christus werkzaam geweest op aanvraag van eene evangelisatievereeniging aldaar. In den eersten tijd hielden de kerkelijke menschen hem voor een scheurmaker en stond hij tegenover de kerkelijke liberalen, maar het zaad des evangelies, dat hij strooide, zag hij ontkiemen. Hem werd ook toegestaan onder de militairen van land- en zeemacht te arbeiden en van zijn huis maakte hij een tehuis voor hen. Eens werd hij opmerkzaam gemaakt op een korporaal der marine, die zeer goddeloos was, en hem werd aangeraden dezen te bekeeren. Br. Wilkens zocht in aanraking met hem te komen, kreeg vat op hem en God bekeerde dien man, die later zijn collega werd en niemand anders was dan Br. Wesseldijk. Toen het te Den Helder in geestelijken zin wat helderder werd, is hij verplaatst.

In 1865 werd Br. H. Linthout van Enschedé naar H o l l a n d - o p - z i j n - s m a l s t verplaatst, om daar te arbeiden onder de polderjongens, die het Noorzee-kanaal groeven. Hij verkocht zijn huisraad, omdat dit niet daarheen vervoerd kon worden en ging met vrouw en kind de bezwaarlijke reis maken. Toen zij op hun bestemming kwamen, konden zij geen woning vinden en moesten hun intrek nemen in een stal.

De polderjongens hadden hem niet geroepen om met het evangelie tot hen te komen, en toonden dit ook toen hij hen bezocht. Maar weldra werd de verstandhouding beter en kon hij samenkomsten met hen houden. Ook met de woning werd het anders, want uit den stal kon hij verhuizen naar een kasteel, dat hem tot verblijf werd aangeboden door een vriendelijke familie. Dit groote huis kwam hem goed te stade in den winter van 1867, toen er groote armoede onder de polderjongens was. Br. Linthout schreef dit aan den voorzitter der vereeniging, waarop deze met een vriend gelden voor hen verzamelde tot een bedrag van f 18.000.—. Br. Linthout kocht hiervoor levensmiddelen en sloeg die op in de ongebruikte kamers van zijn kasteel. Dagelijks spijzigde hij hiermede de hungerigen en deelde des Zondags en des Woensdags daarbij ook spijze voor hun zielen uit, hetwelk niet onvruchtbaar gebleken is. Ook Br. A. Stap heeft eenigen tijd onder deze polderjongens het evangelie gebracht.

J. G. Looman heeft te M o n n i k e n d a m en Z a n d - v o o r t geëvangéliseerd en te B e v e r w i j k heeft vanaf 1869 Br. Rieke een tijdlang zulks gedaan onder burgers en

militairen. Waarschijnlijk is hier enkele jaren geen evangelist der N. E. P. V. geweest, want pas na 1880 vinden we hier Br. Siebenhaar. In 1888 werd Br. J. de Vries hier gestationeerd, om in den omtrek bijbellezingen te houden en te colporteeren.

Br. H. Linthout werd in 1869 naar Amsterdam gezonden. Zijn werk bestond in huis- en ziekenbezoek, straatprediking en traktaatverspreiding. Door hem werden opgericht een militair tehuis en de vereeniging: Arbeid onder de fabrieksmeisjes. In het volgende jaar werden hierheen ook gezonden de Brs. W. J. Roos en C. Geel. De eerste heeft hier tot 1915 en de andere tot 1893 gewerkt.

Br. Roos heeft een Zondagsschool opgericht in een duivenhok met drie leerlingen. Dit behoorde aan een Roomschen dronkaard, die echter zeer hulpvaardig was, want als de kinderen te laat waren, riep hij ze luidkeels toe, dat zij voort moesten maken. Deze Zondagsschool verhuisde later naar een achterkamer, waarin ook een naai- en breischool en een zangvereeniging gevestigd werden en catechisatie gehouden werd. Nog later werd hiervoor een lokaal gevonden. Door Br. Linthout werd Br. Roos betrokken in den arbeid onder de militairen, en in een huis voor gevallen meisjes vond hij eveneens arbeid; zijn straatprediking heeft hij lang voortgezet, in een lokaal bracht hij het evangelie aan hulpbehoevende en gebrekkige menschen en bij zijn vele huisbezoeken wist hij menig goed woord te spreken. Tot op tachtigjarigen leeftijd heeft hij aan alle wateren gezaaid.

Br. Geel was reeds werkzaam in Amsterdam als zending onder Israël en evangelist, toen hij zijn aanstelling tot evangelist der N. E. P. V. ontving. Hij hield in de Jodenbuurt Zondagsschool in een kelder, doch kon later hieruit verhuizen naar een openbare school. Door een bekeerden zondaar uit den Duivelshoek werd hij gedreven tot evangelieverkondiging in die beruchte buurt. Die man opende daar een logement en Br. Geel sprak daarin van Jezus tot de wilde gasten, die daar waren. Als gevolg hiervan werden weldra zestien paren, die jarenlang met elkaar buiten-echtelyk geleeft hadden, in den echt verbonden. Later vestigde hij daar een naai- en breischool. Ook werkte hij mede onder de militairen, en verwaarloosde kinderen uit den Duivelshoek nam hij in zijn huis op. Toen hun getal steeds grooter werd, heeft hij hiervoor de Martha-stichting te Alphen gesticht, waarvan hij later directeur geworden is.

Van 1895 tot 1897 heeft Br. P. C. Tijssen gewerkt in de wijk buiten de Muiderpoort, waar hij bijbellezing en Zondagsschool hield en huisbezoek deed. Br. W. Maas is van

1911 tot 1919 in Amsterdam werkzaam geweest tot hulp van een predikant.

Br. A. Stap heeft eenige jaren in S a n t p o o r t gewerkt en Br. Siegen te E g m o n d a a n d e n H o e f. De laatste is vandaar naar Den Helder verplaatst, om van hieruit op T e x e l en W i e r i n g e n te evangeliseeren. In 1889 werd Br. P. de Vos naar Wieringen gezonden. Wegens de onwil- ligheid der menschen om hem in den kost te nemen, moest hij lang naar een kosthuis zoeken. Eerst ging hij colportee- ren en na korten tijd kreeg hij van zijn kostbaas verlof om op diens deel Zondagsschool te houden. In de kapel te Den Oever mocht hij Zondagsschool en tevens catechisatie houden en een derde Zondagsschool kon opgericht worden te Westerland. Ook op andere wijze werkte hij en — groef in figuurlijken zin zijn eigen graf, want een der Wiering- sche gemeenten beriep een rechtzinnig predikant. Toch vinden wij in 1895 Br. D. Lensvelt hier, die op het geheele eiland vier jaren gearbeid heeft.

Te M e d e m b l i k is Br. J. G. Looman eenige jaren geweest. Daarna ging de evangelisatie aldaar te niet, en Br. J. de Vries werd hierheen gezonden om er weer een te stichten. In zijn huis hield hij bijbellezing, catechisatie, Zondagsschool en vereenigingen, en in de omgeving col- porteerde hij. Na zijn vertrek werd aldaar een orthodox predikant beroepen. Naar I J m u i d e n, toenmaals door den aanleg van het Noordzee-kanaal een plaats in opkomst, werd Br. W. Kieviet in 1882 gezonden om het herderlijke werk te verrichten, want het behoorde kerkelijk tot Vel- sen, en voor zijn arbeid kreeg deze gemeente subsidie van de synode der Ned. Herv. Kerk. Maar het was in den grond der zaak toch evangelisatiewerk, want de bevolking was op godsdienstig gebied zeer onwetend. Na vier jaren werd Br. W. Wesseldijk zijn opvolger. Tijdens diens ver- blijf aldaar werd de bevolking nog talrijker, meer hoorders kwamen onder de prediking en alle takken van den arbeid kwamen tot bloei. Ook kon een christelijke school gesticht worden. Na hem heeft Br. J. de Vries hier nog een jaar gewerkt.

In de bestaande evangelisatie te E d a m werd in 1886 Br. W. Kieviet geplaatst, onder wiens leiding die kring tot grooten bloei kwam en zegen afwierp voor hen die daartoe behoorden, en ook voor anderen, die geestelijk onwetend en lichtvaardig waren. Er waren zelfs tijden van geestelijke opwekking tijdens zijn veertienjarigen arbeid aldaar. Te A l k m a a r is Br. C. Taanman gestationeerd geweest en later te P u r m e r e n d, om te evangeliseeren in de vrijzin- nige gemeenten, die in de nabijheid van deze plaatsen lagen.

Met twee helpers heeft hij 41 dorpen bearbeid. Het gevolg hiervan was, dat daar enkele rechtzinnige predikanten gekomen zijn, drie evangelisaties gesticht konden worden en vele zielen Jezus gevonden hebben.

Te Schagerbrug werd in 1893 Br. W. Maas geplaatst, om in een groote vrijzinnige omgeving het evangelie te brengen. Naar de Heide bij Velsen werd in 1897 Br. J. Gutteling gezonden. Hij vond daar bij de bevolking veel oppervlakkigheid en onverschilligheid aangaande de geestelijke dingen; het leven was ruw en de verleiding voor de jeugd niet gering. De godsdienstoefeningen werden eerst schaars bezocht, doch later verbeterde dit, terwijl een Zondagsschool en christelijke vereenigingen konden opgericht worden. Op geestelijk, zedelijk en maatschappelijk gebied is deze arbeid vruchtbaar geweest. Br. W. Maas heeft in 1916 het onder water gelooopen gebied in N.-Holland bereisd en den van huis en haard beroofden en den werklieden, die de dijken herstelden, het evangelie door prediking en traktaten gebracht.

Thans komen wij in Zuid-Holland, In Den Haag heeft Br. Rietbergen in 1855 eenige maanden gearbeid. Hierna is enkele jaren geen evangelist daar voor de vereeniging werkzaam geweest, totdat in 1867 de Brs. D. Wilkens en J. F. Fijnvandraat hier geplaatst werden. De eerste heeft hier lang met vrucht gearbeid, en heeft door zijn huisbezoek duizenden gezinnen en door jeugdwerk een reusachtig getal kinderen den weg des levens gewezen. Met den heer S. Esser heeft hij achttien jaren lang straatprediking gehouden en daarna nog vijf jaar alleen. Op twee en tachtigjarigen leeftijd is hij gepensionneerd, en nu kort geleden ontslapen.

Br. Kousbroek heeft zeventien jaren Ds. Knottnerus in diens arbeid te 's-Gravenhage bijgestaan en Br. Hildering is hier in 1868 tot 1869 werkzaam geweest. Br. Van Beijeren werd in 1869 daar te werk gesteld, en heeft veertien jaren vooral onder de militairen gearbeid. De Brs. Step, Hondius en C. Taanman hebben ook eenigen tijd hun krachten aan deze stad gegeven. De Brs. J. Krop en J. J. van Beuge werden bij hun aanstelling alhier geplaatst. De laatste werd na een half jaar naar elders gezonden en de eerste is hier nog werkzaam tot hulp van een predikant. Ook Br. W. Maas heeft van 1895 tot 1899 hier gewerkt, terwijl in 1906 Ds. Knottnerus nog Br. A. de Vries tot hulp gehad heeft.

Br. Kousbroek was Roomsche geweest, maar toen hij protestant geworden was, begon hij aan de Roomschen in zijn vaderstad Rotterdam het evangelie te brengen. In 1854

werd hij aangesteld tot evangelist der N.E.P.V. en zette als zoodanig dit werk voort. Eerst hield hij bijbellezing in zijn woning, daarna in een pakhuis en later kon hij het in een lokaal doen, waarin hij ook kinderkerk ging houden. Veel huis- en ziekenbezoek heeft hij gedaan en van de Roomschen ondervond hij soms wel vijandschap aan den lijve, maar hij mocht het middel tot bekeering van velen hunner zijn. In 1855 werd Br. Ostertag hierheen gezonden om te arbeiden onder de Duitsche landverhuizers en matrozen, maar hij deed dit slechts een jaar.

Br. Van der Hoeven heeft hier van 1857 tot 1910 gewerkt. Een aanzienlijk man liet een evangelisatielokaal met een woning bouwen, en stelde beide ter beschikking van dezen broeder, maar onder tamelijk zware voorwaarden, waaraan hij echter altijd heeft kunnen voldoen. Door bijbellezing, kinderkerk, Zondagsschool, leiding van vereenigingen en huisbezoek heeft hij velen met het evangelie kunnen bereiken.

In 1856 werd Br. De Ruyter naar Alphen en Br. Brandes naar Wassenaar gezonden, alwaar zij korten tijd gewerkt hebben. Naar het Westland werd in 1859 Br. Camfferman als colporteur gezonden, maar spoedig nam de dood hem weg. Te Leiden werd Br. Klaarhamer in 1860, te Meerkerk Br. Van Paddenburg in 1862 en te Kapelle aan den IJssel Br. Fijnvandraat ook in 1862 gestationeerd, maar zij zijn daar niet lang werkzaam geweest.

Te Dordrecht treffen wij in 1863 Br. Kousbroek weer aan. Daar zag het er op geestelijk gebied treurig uit, maar toch bleek het lokaal, waar hij zijn bijbellezingen hield, spoedig te klein. In 1872 waren de leden van het kiescollege bijna allen bezoekers van zijn lokaal, zoodat zij bij de predikantsvacature, die ontstond, hun stem op een rechtzinnig predikant uitbrachten. Toen deze kwam, verliet Br. Kousbroek de stad. Te Voorburg hebben van 1864 tot 1871 na elkaar gearbeid de Brs. Veldhuizen en Voogt. Zij bewerkten van hieruit ook Rijswijk, hetwelk voorheen reeds bearbeid was door Br. Rietbergen. Deze plaats kreeg in 1879 een eigen evangelist in Br. 't Hart, die daar echter niet lang geweest is, want in 1880 was daar Br. G. Vogel, die er vier jaar vertoefde. Misschien was diens trouwe arbeid de oorzaak, dat de persoon, die aangewezen was om daar Br. J. Lawant te ontvangen, hem verwelkomde met de woorden: „Ik ben geen vriend van evangelisten.” Toen was de evangelisatie vijf jaren gesloten geweest en verlopen. Met een klein getal menschen kon onze broeder weer beginnen, en dit werd grooter — totdat na enkele

jaren de evangelisatie weer gesloten werd en men den evangelist verplaatste. Later hebben van uit Den Haag achtereenvolgens de Brs. J. J. van Beuge en W. Maas nog in het gebouw gepredikt en het dorp bewerkt.

Br. D. Lensvelt werd in 1899 naar Heenvliet gezonden, alwaar hij strijd moest voeren tegen den wereldzin van de menschen aldaar. Maar toch wist hij ouden en jongen tot het doen van belijdenis te bewegen en moest het lokaal vergroot worden. Reeds in 1901 moest hij dit werk beëindigen. Te S l i e d r e c h t heeft Br. P. C. Tijssen korten tijd het gewone evangelisatiewerk gedaan.

In de provincie Zeeland is een evangelisatie geweest, waarin een groote rij van evangelisten der vereeniging gewerkt heeft, n.l. te H a n s w e e r t. De eerste was Br. Pennings, die hier in 1874 geplaatst werd. Br. W. Wesseldijk, die na hem kwam, heeft hier een jongelingsvereeniging opgericht. Daarna heeft Br. Veldhuizen hier dienst gedaan, die velen, ook uit den omtrek, onder zijn prediking trok. Hij handelde echter in strijd met de beginselen der vereeniging, waarom het hoofdbestuur hem ontsloeg; maar hij bleef hier evangelist. In 1905 werd de verbroken band weer hersteld en Br. C. van Lindonk hier geplaatst, die geestelijk en zedelijk verval vond. Twee jaren later werd Br. P. C. Tijssen hierheen gezonden, die, hoewel het lokaal onoogelijk was, steeds meer menschen onder zijn gehoor kreeg. Zijn opvolger, Br. D. Lensvelt, moest toch nog klagen, dat de Zondag daar een zonedag was en allerlei verleidingen de menschen van de geestelijke dingen aftrokken, maar kon ook getuigen, dat er een kern van besliste geloovigen was. Hij werkte tijdens de mobilisatie ook onder de militairen en de Belgische vluchtelingen, die daar gehuisvest waren. Br. D. van Dam is hier in 1918 en 1919 geweest. In laatgenoemd jaar werd dit dorp een kerkelijke gemeente en verkreeg een predikant.

Te S c h o o n d i j k e heeft Br. D. Lensvelt van 1901 tot 1909 het evangelie gebracht in een evangelisatie, die daar reeds bestond, en welke onder zijn leiding sterker werd. Ook Br. J. P. de Vos heeft daar gedaan, wat zijn hand vond om te doen. Deze werd in 1914 vervangen door Br. A. Slager, die daar slechts een jaar arbeide. Br. D. van Dam heeft hier nog twee jaren het Woord Gods gebracht, maar niettegenstaande zijn ijverigen arbeid moest hij den wegwijnenden kring nog verder zien vervallen. Te Z i e r i k z e e vond Br. J. J. van Beuge in 1903 een Herv. Gemeente, die bestond uit orthodoxen, die wereldschgezind waren, en moderneren. Zijn werk werd echter op prijs gesteld, want onder zijn prediking kwamen vele hoorders; het aantal

catechisanten nam toe en bij zijn huisbezoeken werd menigmaal de wensch naar een spoedig wederzien uitgesproken. Ook het vereenigingsleven kwam tot bloei. In 1907 nam Br. C. Taanman dezen arbeid over en ging ook kinderkerk houden. Het getal bezoekers van de gewone godsdienstoefeningen nam echter af. Tot 1911 is hij hier werkzaam geweest en na zijn vertrek heeft men een rechtzinnig predikant beroepen.

Br. J. J. van Beuge werd in 1907 naar het vrijzinnige Oostburg gezonden, alwaar hij zijn werk begon met huisbezoek en lectuurverspreiding. Weldra kon hij aan twee leerlingen godsdienstonderwijs geven en een meisjesvereeniging oprichten en na ongeveer een jaar kon hij in een klein gebouw godsdienstoefeningen voor een klein aantal hoorders gaan houden. Bij zijn huisbezoek werd hij dikwijls onheusch bejegend. Na zijn vertrek, in 1909, werd deze arbeid vanuit Schoondijke voortgezet door Br. J. P. de Vos, die kon waarnemen, dat het aantal bezoekers van het lokaal toenam. Daarna was hier eenige jaren een evangelist van een andere vereeniging, na wiens vertrek Br. D. van Dam vanuit Schoondijke het werk leidde. De evangelisatie was toen sukkelend en vond bij de dorpingen geen sympathie.

In Noord-Brabant is in de eerste jaren der vereeniging door Br. Rietbergen geëvangéliseerd. Br. H. Karssen heeft in 1860 en 1861 te Drunen het werk van een evangelist gedaan. Tusschen 1860 en 1866 deed Br. Klaarhamer dit te St. Oedenrode en Bladel en van 1881 tot 1889 heeft Br. Vermeulen te Bergen op Zoom gewerkt.

In de provincie Limburg is van 1860 tot 1861 Br. De Roos met trouw en ijver in Roermond en omstreken werkzaam geweest, alwaar na zijn vertrek Br. J. G. Looman nog eenige jaren het werk voortzette. In Maastricht is Br. W. Wesseldijk zijn evangelisatiewerk begonnen door Zondagsschool te houden voor protestantsche en roomsche kinderen, bijbels en traktaten te verspreiden, in verschillende huizen bijbelbesprekingen te houden en onder de militairen te arbeiden. Zijn tweejarige werkzaamheid, van 1866 tot 1868, werd zóó gezegend, dat de gemeente een orthodox predikant beriep.

Hiermede zijn wij aan het eind van onze reis langs de posten van de Haagsche Vereeniging in ons Vaderland gekomen, waarop wij het werk der evangelisten beziën hebben. Maar wij mogen niet nalaten te vermelden, dat ook hun echtgenooten en dikwijls ook hun oudere kinderen met hen medegearbeid, medegebeden, medegestreden en medegeleden hebben. Een gedeelte van den zegen op het

werk is door middel van hen verkregen. Enkele evangelisten zijn ook in België werkzaam geweest en hebben daar een geestelijken zegen achtergelaten.

Sinds de oprichting der vereeniging zijn nieuwe stroomingen op geestelijk gebied, oude zonden in nieuwen vorm en meer afval van God Zijn dienst zich gaan openbaren. Maar al den tijd van haar bestaan hebben haar hoofdbestuur en haar evangelisten onafgebroken en onvervaard gestreden voor Christus tegen de vrijzinnigheid, het ongeloof en de onwetendheid, met alle middelen, die hiervoor gebruikt konden worden, en kan zij getuigen, dat in vele plaatsen en in menige menschenziel het Licht de duisternis heeft overwonnen. Thans gaat zij in kleine kracht met vijf evangelisten voort haar werk te verrichten. Rechtzinnig Nederland is dankbaar voor wat zij gedaan heeft.

HOOFDSTUK XXIII.

DE BOND VOOR EVANGELISATIEN IN EN TEN BATE VAN DE NED. HERV. KERK.

Wij hebben hier niet te doen met een bond „van”, zooals hij verkeerdelijk wel eens genoemd wordt, maar „voor” evangelisatiën, en hierom kunnen wij gereedelijk eerst een blik werpen op het wezen der evangelisatiën. Hoe zijn zij ontstaan? In sommige gemeenten kwamen vrijzinnige predikanten de plaats van den vertrokken of overleden orthodoxen predikant innemen, in andere werd door een jarenlange vacature niet genoegzaam voor de zielen gezorgd en in nog weer andere woonden de menschen zoover van de kerk, dat zij weinig daarin kwamen, hetwelk op verslapping van het geestelijk leven uitliep. Wanneer in Drente een oppervlakte veen werd aangepakt om daarvan turf te steken, kwamen veenarbeiders uit allerlei streken van ons land daar wonen, vestigden zich daar ook winkeliers en kroeghouders, en er moest eigenlijk ook een kerk komen, maar „de kerk” deed niets voor deze nederzetting.

Toen zijn er personen geweest, die zulke gemeenten en streken in ongeloof, materialisme en onwetendheid omtrent God zagen ondergaan, die bewogen werden met het verlorene en door den H. Geest gedrongen werden zich daarover te ontfermen. Dezen hebben opgericht de Vereeniging: Vrienden der Waarheid, de Nederlandsche Evangelische Protestantsche Vereeniging, de Vereeniging voor Inwen-

dige Zending in Noord-Brabant en Limburg, de Evangelische Vereeniging voor Zeeland en de Vereeniging voor Colportage en Evangelisatie in de drie Noordelijke Provinciën, om evangelisten naar bovengenoemde plaatsen te zenden. Ook de Confessioneele Vereeniging ging dit doen.

Nog een andere werking werd gezien. Personen, die bij vrijzinnige predikanten geen voedsel voor hun ziel vonden, zochten dit in andere gemeenten, maar tevens gevoelden zij, dat in hun eigen gemeente het goede huis- en ziekenbezoek en het ware godsdienstonderricht ontbrak en evangelisatie daar zeer noodig was. Daarom gingen zij pogingen aanwenden om hierin te voorzien en kwamen zoo met de bovengenoemde vereenigingen en haar evangelisten in aanraking of zij wendden zich tot orthodoxe predikanten in hun nabijheid met de vraag om hulp.

Meestal begon de evangelisatiearbeid in een kamer, schuur of werkplaats, maar overal stuurde men er op aan, dat een evangelisatielokaal gebouwd werd. Wanneer het werk eenige vastheid verkregen had, werd door de belangstellenden een vereeniging voor evangelisatie opgericht en hiervoor een bestuur gekozen, dat de leiding van het werk op zich nam. In sommige groote plattelandsgemeenten sloegen de predikanten en de kerkelijke besturen de hand aan den ploeg om kerkelijke evangelisaties in de uithoeken te stichten, en vonden zij hierin hulp bij de synode of de meergenoemde vereenigingen.

Aldus zijn er drie soorten van evangelisatiën ontstaan: gemeentelijke en „Drentsche”, die de plaats van de kerk vervullen, en evangelisatiën in vrijzinnige gemeenten, die aan de orthodoxen zielevoedsel geven en onder de vrijzinnigen evangeliseeren. Het behoeft hier niet in den breede vermeld te worden, dat de evangelisatiën, die uit zulke verschillende behoeften ontstonden, ook menschen met uiteenlopende geestesrichting, gewoonten en aanleg te bewerken kregen, want hierin brengen de provinciegrenzen dikwijls verschil. Hiermede heeft de evangelist rekening te houden.

Wel is de arbeid, die in de verschillende evangelisatiën verricht wordt, in hoofdzaak gelijk, en bestaat deze uit: prediking van Gods Woord, godsdienstonderricht, Zondagschoolonderwijs, vereenigingswerk, huis- en ziekenbezoek, voorgaan bij begrafeningen, lectuurverspreiding en het houden van evangelisatiesamenkomsten. Maar onder de meergegoeden en de burgers zal men vereenigingen hebben, die onder arbeiders niet kunnen bestaan, en omgekeerd zal men de arbeiders met andere vereenigingen moeten trekken dan die de eerstgenoemde categoriën kunnen aanlokken,

Onder de boeren- en veenbevolking moet men den geestelijken arbeid voornamelijk in den winter verrichten, terwijl men in groote plaatsen daarmede ook des zomers kan doorgaan. Ook de hulpmiddelen zijn op elke evangelisatiepost anders. Hier kan men daaraan een christelijke school verbinden, elders een bewaarschool, op een andere plaats het werk van een wijkzuster en in een enkel geval een ziekenhuis. Alleen in de gemeentelijke evangelisatiën kan de doop bediend en kunnen lidmaten aangenomen worden, maar in alle kan, als men dat wil, het H. Avondmaal gehouden worden.

Van de evangelisten wordt veel geëischt. Zij moeten een sterk gestel hebben, zoodat zij desnoods driemaal op een Zondag kunnen voorgaan in godsdienstoefeningen en daarbij nog verre fietstochten maken. Geestelijk moeten zij zoo toegerust zijn, dat zij maar steeds kunnen uitdeelen van datgene wat God hun gegeven heeft. Voor iemand, die hen met een mes bedreigt, mogen zij niet vluchten, en een vloeker of spotter moeten zij kunnen weêrstaan. Zij moeten predikers, feestleiders, zangdirecteuren, raadgevers in goede en kwade zaken, briefschrijvers en collectanten kunnen zijn. En bovenal moeten zij liefde hebben voor hun Heiland en de zielen der menschen, zich kunnen aanpassen bij allerlei personen, geduldig op de onvruchtbaarheid van hun arbeid kunnen zien en bidders zijn.

De evangelisatiën, die in de vorige eeuw in ons land werkten, hadden bijna alleen op het oog zielen te winnen voor Christus en beschouwden de bestrijding van de vrijzinnigheid als iets ongeestelijks. Zij mochten veel zegen op hun arbeid zien, maar werden niet genoegzaam gewaardeerd; ook was hier kaf onder het koren en daarom moest de goede met de kwade lijden. Want in sommige groote orthodoxe plattelandsgemeenten zetten zich evangelisten in de uithoeken neer en deden daar hun arbeid, zonder eenig overleg met de betrokken predikanten en kerkeraden, en hieruit ontstond wel eens groote verdeeldheid in die gemeenten, terwijl anderen in vrijzinnige gemeenten als vrije-evangelisten neerstreken en sukkelende evangelisatiën stichtten. De predikanten in den omtrek zagen dit en wilden de helpende hand bieden, maar werden teruggestooten. De meeste van zulke evangelisaties vielen na veel inwendigen strijd uit elkaar en sommigen van hen, die daartoe behoord hadden, kwamen in diep geestelijk verval. De evangelisatiën, en vooral zij, die op de beschreven wijze arbeiden, waren dikwijls het doelwit van sectarische aanvallen, die maar al te goed gelukten. Zekere evangelisatie, die nog bestaat, is wel eens de moeder van allerlei

sectarisme genoemd, omdat een deel harer leden een Vrij Evangelische Gemeente stichtte, van welke zich later weer een Apostolische en een Baptisten Gemeente afscheidde. Niet alleen hebben de evangelisatiën zodoende vroeger aan de verschillende secten een groot aantal hunner leden moeten afstaan en zijn geheele kringen Vrij-Evangelische Gemeenten geworden, maar in den doleantietijd hebben ettelijke evangelisatiën daardoor ook een aderlating ondergaan, terwijl andere tot Gereformeerde gemeenten zijn geworden, o.a. die te Deventer, Olst, Wijhe, Knijpe, Voorshoten, Bergen op Zoom en Zierikzee. Dit kon geschieden, omdat zij op kerkelijk standpunt niet vast stonden.

De evangelisatiën, die niet de hulp hadden van een der meergenoemde vereenigingen of niet in gemeenteverband opgenomen waren, hadden veelal met groote financiële moeilijkheden te kampen, want haar leden hadden wel liefde voor de zaak des Heeren, maar konden daarvoor niet genoegzaam offeren, zoodat het bestuur en de evangelist dikwijls in bange zorgen waren. Maar men zocht ook uit die zorgen te komen. Er werd gebeden om uitkomst, en door den evangelist of een bestuurslid werd in den lande gecollecteerd. Eerst geschiedde dit, wanneer een evangelisatielokaal moest gebouwd worden, en later, toen men veel geopende beurzen vond, ook voor het salaris van den evangelist. Dit maakte de financiering gemakkelijker, en daarom ging men gereedelijker er toe over om evangelisatiën te stichten. Men vond ook personen, die tegen een zekere provisie hen, die het evangelisatiewerk steunden, met een collecteboekje wilden bezoeken, waardoor het instituut der beroepcollectanten ontstond.

Dit leidde tot uitwassen. Een evangelist ging zelf collecteeren en verzamelde in vijf jaren f 7000.—, maar deed in dien tijd geen rekening en verantwoording daarvan aan zijn bestuur. Op de Veluwe was een evangelist, wiens zoon collecteerde. Men wist, dat het om het geld ging, en noemde hen daarom (ik fingeer den naam) Pietersen en Co. Zij hadden een goede zaak. Zekere collectant had eens f 270.— verzameld — en droeg f 13.— aan het evangelisatiebestuur af. Een ander collecteerde voor de evangelisatie te Wognum met een aanbeveling van een bekend predikant in zijn boekje, terwijl daar geen evangelisatie bestond. Slechts een enkele maal viel een bedrieger in handen van de politie. Aldus kwam veel geld, dat uit liefde gegeven werd, niet tot zijn doel.

Zulke wantoestanden als de beschrevene maakten het, in het belang van de Ned. Herv. Kerk en tevens van de evangelisatiën zelf, noodzakelijk, dat er toezicht kwam; dit

zou ook in het belang van de evangelisten en van de gevers zijn. De kerk kon zich in deze zaak niet mengen, omdat zij daarbuiten stond, en de evangelisatiën deden zelf niets om hierin verbetering te brengen, want zij wilden zich niet aan banden leggen. Van uit een anderen hoek werd getracht genoemde misstanden weg te ruimen. In 1892 werd door de heeren Jhr. Mr. O. Q. van Swinderen en de predikanten der Ned. Herv. Kerk J. C. Montijn en W. Vliegthart, allen te Groningen, een circulaire verzonden aan bekende predikanten en andere personen, met de vraag of zij hieronder hun naam wilden plaatsen. Hieraan gaven bijna dertig hunner gehoor, en met hun namen bij die der opstellers werd deze circulaire gezonden aan predikanten en gemeenteleden der Ned. Herv. Kerk, die belang stelden in het evangelisatiewerk. Hierin werd het voorstel gedaan een Bond voor Evangelisatiën in en ten bate van de Ned. Herv. Kerk op te richten, om toezicht te houden op het collecteeren, op de evangelisten en op de evangelisatiën. Daarbij werden de hierboven beschreven misstanden in het kort genoemd, de verwachting uitgesproken, dat door het bestuur van zulk een bond dit alles in den goeden weg geleid zou kunnen worden, uitgestippeld hoe de bond zou werken en tot medewerking voor de oprichting opgewekt.

Binnen weinige weken hadden meer dan 300 personen hun instemming hiermede betuigd, want zij gevoelden dat zulk een bond in een schreiende behoefte zou voorzien. Maar ook andere stemmen deden zich hooren. De gulden vrijheid, die aangetast werd, drong enkele evangelisten en evangelisatiën tot de vraag: „Wie heeft u tot een overste en rechter over ons gesteld?” Men vergeleek den bond bij Uzza, en de evangelisatiën bij de ark, die hij aanroerde, waarbij hij den dood vond. Men zeide van de 300 predikanten, die hun instemming met de oprichting betuigd hadden, dat zij dit gedaan hadden om, wanneer de kerk uit elkaar zou vallen, over de evangelisatielokalen te kunnen beschikken. Anderen vonden, dat de bond nog meer moest omvatten en toezicht moest uitoefenen over *alle* instellingen, die lieten collecteeren. Weer anderen wilden, dat de bond het collecteeren voor evangelisatiën geheel zou doen eindigen en zelf alle gelden voor haar zou innen en onder haar verdeelen; dan zou er niet zooveel geld verloren gaan aan provisie voor de collectanten.

Maar de drie Groningsche heeren hielden de uitgestippelde lijnen vast en belegden op 7 Dec. 1892 een vergadering te Utrecht, die bezocht werd door zeventien personen, waar tot oprichting van den bond besloten werd, en de statuten vastgesteld werden. In het begin van het volgende

jaar werd weer een vergadering gehouden, waarin het bestuur gekozen werd. Jhr. Mr. O. Q. van Swinderen werd voorzitter en Ds. J. C. Montijn secretaris. Rechtspersoonlijkheid werd aangevraagd en de statuten werden gezonden aan allen, die hun instemming betuigd hadden, en aan de bekende evangelisatiën. Toen de eerste jaarvergadering gehouden werd, waren acht evangelisatiën toegetreden. Deze Bond staat op den grondslag van het Apostolisch Christendom, opgevat in den geest van de Belijdenis der Ned. Herv. Kerk, en omschrijft als zijn doel, zulk een toezicht uit te oefenen op de vrije evangelisatiën, die in en ten bate van de Ned. Herv. Kerk optreden, dat zij inderdaad aan den bloei dier kerk geen afbreuk doen, maar dien bevorderen.

De bond tracht donateurs te vinden, die jaarlijks minstens f 25.— in zijn kas storten, terwijl hij dan zorgt, dat er voor de aangesloten posten bij hen niet gecollecteerd wordt. De donaties, de kerkcollecten en giften, die bij den bond inkomen, worden na aftrek van de kosten, die het bondsbestuur gemaakt heeft, verdeeld over de aangesloten posten. Deze moeten zich onderwerpen aan de volgende bepalingen: jaarlijks een verslag van hun arbeid zenden en hun kasboeken laten controleeren, eens per maand het collecteboekje laten controleeren, zich onderwerpen aan het toezicht van een sub-comité, dat door het bondsbestuur benoemd wordt en dat meestal bestaat uit een tweetal predikanten uit de nabijheid van den post, en indien er kwesties zijn tusschen het bestuur en den evangelist of in den kring deze door het Bondsbestuur laten beslechten. Hun wordt zoo noodig een collecteboekje verstrekt en jaarlijks een nieuwe bondskaart, die door den voorzitter en den secretaris ondertekend is. Alleen lidmaten en doopleden der Ned. Herv. Kerk mogen van een bondsevangelsing lid zijn, en wanneer zij ontbonden wordt, vervallen haar eigendommen aan den bond. Zoo is de deur gesloten voor den overgang van een geheele evangelsing naar een ander kerkgenootschap of naar een secte.

Hoewel geen orgaan van de Ned. Herv. Kerk zijnde, ging de bond toch de vrije evangelisatiën voor die kerk opeischen. Zij moesten niet alleen maar arbeiden aan het behoud van verloren zielen. Dat vervreemde veel trouwe lokaalbezoekers van de kerk, waardoor het voorkwam dat zij die smalend „een steenklomp” noemden en haar zonder eenige zorg lieten vervallen als gebouw en als instituut. In warme bewoordingen hebben de bestuursleden van den Bond voor Evangelisatiën steeds aangedrongen bij de aangesloten posten, dat hun doel moest zijn schapen te winnen

voor den stal van Jezus, die in de Kerk tot openbaring komt, in vrijzinnige gemeenten de kansels voor de prediking van Christus naar de Schriften te veroveren en in Drente de gemeentestichting te bevorderen. Door dit te doen moeten de evangelisatiën zichzelf als een noodwoning beschouwen en moeten de evangelisten in figuurlijken zin hun eigen graf graven. Hierop moet alle evangelisatiewerk aangelegd zijn, want anders loopt het op separatie uit. Wanneer het echter in goede banen geleid wordt, is daardoor reformatie en reorganisatie der Ned. Herv. Kerk mogelijk.

Thans willen wij een blik werpen op de aangesloten posten; allereerst op die, welke in uitgebreide orthodoxe gemeenten gevestigd zijn, waaronder er zijn die aanvankelijk niet in eenig verband met den kerkeraad ter plaatse stonden. Wij behandelen ze alphabetisch.

Te **D r o u w e n e r m o n d**, dat tot de gemeente **N i e u w - B u i n e n**, en Drouwerveen, dat tot de gemeente Borger behoort, woonde in het laatst der vorige eeuw een bevolking van kleine boeren en veenarbeiders, die in haar afgelegenheid godsdienstig verwaarloosd was, hetwelk gelukkig niet wegnam, dat er zaden opgeschoten waren van het evangelie, dat daar gestrooid was door Ds. J. van Petegem, voorganger der Vrij-Evangelische Gemeente te Veendam, die ook deze streek bewerkt had.

H. van der Plaats werd later in 1896 als evangelist aangesteld. Hij ging huisbezoek doen en in boerenkeukens het evangelie brengen en vond zooveel ingang, dat weldra een vereeniging voor evangelisatie opgericht en een lokaal met evangelistenwoning gebouwd konden worden. Van toenaf ging het werk geregeld voort met het gevolg, dat hier geestelijke opbloei kwam. In 1927 is Van der Plaats overleden. Daarna werd het werk in kerkelijke banen geleid en hiervoor steun van de synode verkregen. Na 1927 hebben hier achtereenvolgens H. Wanders en J. Slomp het evangelistenwerk verricht.

Te **G r o n i n g e n** heeft Ds. F. Daubanton, predikant der Waalsche gemeente aldaar, in de buitenwijken een evangelisatiearbeid aangevangen, waarbij hij geholpen werd door den godsdienstonderwijzer E. F. Malga. Toen in een der buitenwijken het lokaal Bethel met een woning voor een evangelist kon gebouwd worden, werd een evangelist benoemd, die na enkele jaren ontslagen moest worden. Hij werd opgevolgd door W. Kuiper, die in Bethel bijbellezing en Zondagsschool hield en met zijn echtgenoot het vereenigingsleven leidde. In het zuiden der stad werd eveneens een lokaal gebouwd en een evangelist aangesteld,

terwijl in 1918 door Kuiper de buitenwijk Kostverloren in bearbeiding genomen is. De beschreven arbeid is langzamerhand in den wijkarbeid der predikanten opgenomen, maar de gestichte vereeniging is blijven bestaan. Deze steunt thans de Vereeniging voor Inwendige Zending, die als evangelisten meergenoemden W. Kuiper en H. C. van den Houten in haar dienst heeft.

Te Nieuw-Amsterdam is in 1892 onder de daar wonende veenarbeiders een evangelisatie gesticht, waarvan W. Volk evangelist werd. Bij zijn geestelijken arbeid gaf hij aan ouderen en jongeren onderricht in lezen en schrijven en kon hij zijn werk nog uitzetten naar de buurtschap Veenoord, waar hij ook een lokaal kon stichten. Nadat de evangelisten D. v. Dam en A. de Vries na hem hier gewerkt hadden, werd de evangelisatie aan de gemeente verbonden, die daarvoor steun van de synode verkreeg, waarna de tegenwoordige evangelist, J. C. Oonk, aangesteld werd.

In de buurtschap Oosterhuizen van de gemeente Beekbergen woonden zeventig jaren geleden zeer arme menschen, die uit eigen beweging een catechiseermeester uitnoodigden hen van geestelijk voedsel te voorzien. Ds. Buitendijk verhaalt in zijn levensschets „Bladen uit mijn Levensboek”, hoe hij daar een dag huisbezoek deed, in een gezin brood gegeten heeft van een scherf en op zijn vraag naar den geestelijken toestand der menschen overal ten antwoord kreeg: „Heel goed, we doen ons best.” Hij hield ook bijbellezingen in de openbare school en bewerkte, dat de Haagsche vereeniging den evangelist Veldhuizen daarheen zond. Een lokaal met aangebouwde woning voor den evangelist kon in 1862 ingewijd worden. Veldhuizen ging evenwel zich steeds meer als vrije evangelist gedragen en werd na vele onaangenaamheden overgeplaatst. Hierna werd het gebouw door de kerkvoogdij overgenomen en de kerkeraad benoemde als evangelist J. Imanse, die hier van 1880 tot 1910 gearbeid heeft. N. C. de Regt is zijn opvolger geworden.

Opende in Groningen was een vrijzinnige gemeente, waar in 1908 door de Vereeniging voor Landkolonisatie en Inwendige Zending een evangelisatie werd opgericht. Door haar arbeid en door andere oorzaken is de gemeente rechtzinnig geworden, maar de evangelisatie is, omdat de gemeente zeer uitgestrekt is, blijven bestaan en in het kerkelijk verband opgenomen. Tot op heden had zij in haar dienst de evangelisten B. Schoppert, R. A. Everaars en P. van der Burgt.

Het Roderveld in de gemeente Roden (Dr.) was in 1911 een groot heideveld met vele kleine woningen, waarvan de

bewoners de heide tot vruchtbaren grond wilden maken en wier harten bezaaid moesten worden met het zaad des evangelies. Daarom werd met medewerking van den predikant der gemeente een evangelisatievereniging opgericht en begon men in een schuur godsdienstoefeningen te houden. Toen deze goed bezocht werden, bouwde men hiervoor een lokaal. Later werd deze arbeid als hulpdienst van den predikant over de geheele gemeente Roden uitgestrekt, en in 1920 deed J. Molenkamp als evangelist zijn intrede. Van toen af werd het kerkbezoek, dat gedaald was tot 25 personen, weer beter. J. G. Togtema is hier sinds 1929 evangelist en werd na eenigen tijd tot godsdienst-onderwijzer benoemd.

Te Rozenburg is een gemeentelijke evangelisatie zonder evangelist.

In de Buurtschap Tongeren, behoorende tot Wijhe, is in 1886 op aandrang van den voorganger der Vrij Evangelische gemeente te Raalte een evangelisatie opgericht, omdat te Wijhe een predikant van Evangelische richting stond en men zoo ver moest loopen om een orthodox predikant te kunnen hooren. In 1911 kwam een orthodox predikant in deze gemeente, maar het duurde tot 1919, voordat er samenwerking tusschen dezen en de evangelisatie verkregen werd. Onder de boerenbevolking aldaar wordt deze arbeid zeer gewaardeerd. De evangelisten, die hier na elkaar gewerkt hebben zijn: J. Schouten, H. Woltman, A. M. A. Hellendoorn, J. Lutjen Kossink, J. de Jager, C. Flens en F. J. Nijkamp.

In de gemeente Vlagtwedde bestaan twee bonds-evangelisatiën. Het Veelerveen is van een groot heideveld met enkele hutten, door aanleg van kanalen en harde wegen en door de vestiging van een aardappelmeelfabriek, een bebouwde streek geworden, waarin zich vele gezinnen uit allerlei plaatsen gevestigd hebben. Nadat de Colportage-Vereeniging hier eenige jaren door haar colporteurs geëvangéliseerd had, is een lokaal in gebruik genomen. Dit was zeer noodig, omdat sociaal-democraten, communisten en Baptisten daar een sterke propaganda voerden. In dat lokaal kwam de eerste evangelist C. Brörens, en later zijn opvolger J. G. Togtema, vanuit de buurtschap Harpel, die anderhalf uur loopens verwijderd ligt, om te prediken, te catechiseeren en anderen geestelijken arbeid te verrichten. Terwijl laatstgenoemde daar werkte, is bij het lokaal een woning gebouwd, die hij kon betrekken. Thans is hier als evangelist werkzaam H. Clevering. De Synode geeft hiervoor steun.

Nog een post moest door beide eerstgenoemde evange-

listen bewerkt worden, n.l. J i s p i n g e - B o u r t a n g e, dat in een anderen uithoek van de zoo uitgestrekte gemeente ligt. Naar deze „woestijn”, zooals die streek in een verslag genoemd werd, verhuisden eenige gezinnen uit het nabijgelegen Vledderveen, die door den evangelist van dien post, J. Haisma, bezocht werden. Hieruit kwam voort, dat hij aldaar bijbellezing ging houden in een kamer en dat na enkele jaren een evangelisatievereeniging en een Zondagschool opgericht werden. In 1917 kon daar een lokaal geopend worden en toen in 1921 Brörens in Vlagtwedde kwam, werd hem opgedragen ook dien post te bedienen, hetwelk ook Togtema gedaan heeft. Sinds 1929 is Haisma hier weer werkzaam.

Daar, waar de grenzen van Stadskanaal, Onstwedde en Musselkanaal samenvallen is V l e d d e r v e e n te vinden. Daar is het veen afgegraven en staat des zomers het golvend graan op het veld. Maar zeer oude menschen weten, dat daar nog geen huis stond. Door ontginning van den grond verrezen boerderijen en arbeiderswoningen en later werd de voltooiing van de kanalisatie de oorzaak, dat de bevolking toenam. Vanuit Stadskanaal begon men in het begin dezer eeuw daar Zondagsschool te houden en in 1905 ving men aan met evangelieverkondiging en catechisatie in een schoollokaal te houden. De Zendingsvereeniging te Stadskanaal liet een houten lokaal bouwen, hetwelk in 1914 door een steenen vervangen is. In 1910 aanvaardde J. Haisma zijn arbeid als evangelist alhier en hij vindt onder de arme menschen een dankbaar arbeidsveld. Met het evangelie voert hij strijd tegen allerlei wantoestanden op geestelijk en maatschappelijk gebied, met het gevolg dat er meer beslistheid komt. De synode steunt de gemeente Musselkanaal voor dezen arbeid. Een christelijke school heeft hier na veel strijd een plaats verworven.

In V r o o m b o s c h is een evangelisatie gesticht om dat gedeelte van S l o c h t e r e n tot een zelfstandige gemeente te vormen, terwijl aan den evangelist van dien post ook de geestelijke verzorging van de buurtschap Schaaphok is opgedragen. P. van Tuinen en G. Venema waren er evangelist, terwijl A. M. A. Hellendoorn het thans is.

Thans gaan wij de Drentsche bondsevangelisatiën groeps-gewijze behandelen. Maar om daarvan een goed overzicht te kunnen geven, moeten wij eerst een veenkolonie in haar ontstaan en voortgang teekenen. Daar waar de heide groeit en bloeit en waar zij stoelt op hoogveen, worden, wanneer men hieraan turf wil onttrekken, twee rijen arbeiderswoningen gebouwd, die met den voorkant naar elkaar toegezet worden. Weldra kunnen de overburen elkander niet ge-

makkelijk meer bereiken, want tusschen de beide rijen woningen wordt een weg gelegd, een waterweg, op z'n Drentsch: een „rooy”. Dat is meteen al turfgraven, want hierbij wordt het veen op een breedte van ongeveer 25 M. in den vorm van turven gestoken en aan beide zijden van de uitgestoken diepte zoo opgestapeld dat de turven kunnen drogen. Wanneer het veen, dat zes tot acht meter diep zit, afgegraven is, gaat men het daaronder zittende zand uitgraven, langs de beide kanten van de uitgegraven diepte aanbrengen en daarvan zandwegen maken.

Is de „rooy” gereed en met water gevuld en is de turf, die aan de beide kanten gestaan heeft, in de schepen geladen, dan begint men het veen aan de beide zijden daarvan tot aan de huizen af te graven, waarna deze afgebroken en op den afgegraven grond weer nieuwe gebouwd worden, zóóver uit elkaar, dat bij elk ongeveer een halve H.A. grond ligt, natuurlijk zandgrond, welke door middel van de aller bovenste laag veen, die bewaard is, en met kunstmest langzamerhand in vruchtbaren dalgrond herschapen wordt. Wanneer men de turf nog verder van de rooy af gaat graven, dan worden zijkanalen of „wieken” gegraven, opdat de schepen zoo dicht mogelijk bij de geproduceerde turf kunnen komen, om die er in te laden. Deze wieken graaft men op zulk een afstand van elkander, dat de grond die tusschen twee wieken ligt, genoegzaam is voor een boerenplaats. Wanneer het veen in de nabijheid van de rooy geheel afgegraven is, legt men verderop een nieuwe aan, die parallel loopt met de eerste, waarbij ook weer woningen en wieken komen. Dan komen langzamerhand jonge boeren den dalgrond koopen en bouwen daarop boerderijen, en daar, waar eerst de heide de overhand had, worden nu aardappels en rogge verbouwd, straatwegen met een trambaan en boomenrijen daarlangs aangelegd en enkele fabrieken gevestigd.

De veenarbeiders hebben „stoer” werk. Vroeger stonden zij midden in den nacht van hun leger op, om zoo vroeg mogelijk hun arbeid te kunnen aanvangen. Zij namen hun boterham en koffie mee naar het veld en kwamen des middags vermoeid naar huis, om dan, na den „middag” gebruikt en wat gerust te hebben, op hun akker aan het werk te gaan. De vrouwen en jonge meisjes moeten de turven keeren, opdat zij zullen drogen, en bij het inladen in de schepen helpen, terwijl de kleinen naar het terrein van den arbeid werden medegenomen. Zoo werd een sober loon verdiend. Thans zijn de werktijden niet zoo lang meer en wanneer de zomer droog en de afname van de turf goed is, zijn de verdiensten wat beter.

Onder de veenarbeiders vindt men deugden en ondeugden. Zij zijn wel genegen om ter kerk te gaan, goedhartig, medelijdend, eerlijk en gastvrij, maar tevens ruw, onstandvastig, ook beminnaars van sterken drank en vaak vechtlustig, vooral wanneer zij te diep in het glaasje gekeken hebben. De sociaal-democratie en het communisme eenerzijds en het sectarisme anderzijds hebben een weligen bodem bij hen gevonden, terwijl de oorlog, het smokkelen en de daarop gevolgde verarming veel bij hen hebben afgebroken, wat door de evangelisatiën was opgebouwd.

Voor den geestelijken arbeid is het een groot bezwaar dat de veenkoloniën zulk een vlottende bevolking hebben en dat deze bestaat uit personen, die uit allerlei oorden van de noordelijke provinciën komen. Velen van de boeren, die daar komen wonen en Ned. Herv. zijn, staan de vrijzinnige beginselen voor. In de laatstverloopen jaren van malaise hebben de Drentsche evangelisatiën een uittocht van haar leden gezien naar de mijnstreek en Twente, waardoor haar veel belangstellenden ontvallen zijn. Maar juist hierdoor zijn ook die evangelisatiën voor een grooteren omtrek dan Drente alleen tot zegen geworden.

Vroeger was een veenkolonie een waar zendingsveld. Of de menschen daar tot de evangelisten zouden geroepen hebben: „Kom over, en helpt ons,” staat te bezien. Want onder hen waren weinig lidmaten der Ned. Herv. Kerk, en veel ongedoopten, die bijna geen bijbels en kerkboeken in hun huizen hadden en bij wie geen bewustzijn van zonde was. Een treurige toestand, die echter door den zegen Gods op het evangelisatiewerk veel verbeterd is.

Nu gaan wij naar Klazienaveen. In den winter van 1901/02 ging evangelist W. Braak-Hekke van Emmer-Compascuum, over wiens vruchtbaren arbeid later meer, te voet naar Oranjedorp om daar een preekbeurt te vervullen. Hij zag, dat men op de plaats waar tegenwoordig Klazienaveen is, aanstalten maakte om woningen voor turfgravers te gaan bouwen. Hieruit begreep hij, dat daar een veenkolonie zou komen. Hij vroeg aan dengene, die dit bedrijf liet uitvoeren, of deze daar ook een kerk wilde laten bouwen, en beloofde dat hij dan daarin het evangelie zou verkondigen. Het antwoord was weldra te zien in een houten kerkje, en toen de veenarbeiders daaromheen kwamen wonen, vervulde Braak-Hekke zijn belofte.

Maar men wilde daar een eigen voorganger hebben, en deze kwam in 1904 in den persoon van W. de Weerd. Men ging in opgetogenheid over de kerk en den voorganger in grooten getale naar de godsdienstoefeningen, maar spoedig kwam er met groote sprongen daling in het getal hoorders,

en ook in de bijdragen, die men voor het salaris van den voorganger had toegezegd. Men hoorde hem gaarne bidden aan de ziekbedden en spreken op de begrafenis, maar verder trok men zich weinig van hem aan. Omdat hij na eenigen tijd zijn kosthuis verlaten moest en geen ander kon vinden, ging hij in een arbeiderswoning wonen en redde zich daar zonder vrouwelijke hulp. Daar bad hij, vandaar uit bestreed hij de ongeestelijkheid, de zonde en het misbruik van den sterken drank, daar ontving hij dreigbrieven — en daaruit mocht hij trekken om te huwen en een geriefelijker woning binnen te gaan.

Onderwijl groeide de kring in breedte en diepte. De godsdienstoefeningen en catechisaties werden beter bezocht, het ledental van verschillende vereenigingen nam toe en de veenkolonie Barger-Compascuum werd in het werk opgenomen. Toen De Weerd tien jaren evangelist was geweest, gaf hij zijn boek „De Domineer van Turfland” uit, waarin een mooie en roerende beschrijving van zijn arbeid is opgenomen en hetwelk hij dienst liet doen als papieren collectant om gelden voor een nieuwe kerk te verzamelen. Maar weer kwamen teleurstellingen. Het boek bracht veel geld binnen, maar de oorlog maakte het bouwen van de kerk veel duurder dan geraamd was. Zijn vrouw en één zijner kinderen worden hem door de Spaansche griep ontnomen en de mentaliteit der bevolking veranderde in slechten zin. Maar onder dit alles werd hij gedragen door zijn God en mocht hij bij sommigen een ritseling van nieuw leven vernemen.

De kerk kwam er, en voorts een christelijke school en ook een vereenigingsgebouw. In die gebouwen wordt het zaad des evangelies met milde hand gestrooid. Nu wonen hier naast onverschilligen kinderen Gods, naast drinkers personen, die den evangelist bemoedigen, naast materialisten medestrijders voor Gods Koninkrijk en naast ruwe klanten menschen van fijn gevoel. De Weerd heeft niet tevergeefs gebeden, gestreden en geleden; hij mag ook danken!

In de veenkolonie Barger-Oosterveen, door de Duitschers vroeger „het moeras” en door enkele Nederlanders „het moordenaarsgat” genoemd, is in 1905 een evangelisatie opgericht. Voor de Ned. Herv. Kerk geschiedde dit wel wat te laat, want reeds hadden de Gereformeerden veel doopliden van die Kerk tot de hunne getrokken. En degenen, die zich hiertoe niet lieten overhalen, doolden rond als schapen zonder herder, steeds verder van kerk en godsdienst af.

Daar kwam evenwel een lokaal met een woning voor den

evangelist C. Klugkist, die na enkele jaren opgevolgd werd door W. Dijkma. Deze heeft den nood der zielen van de Drentsche veenbevolking door allerlei gaatjes aanschouwd en haar vrede door het bloed van Christus gepredikt, haar jeugd godsdienstonderricht gegeven en het vereenigingsleven geleid. Hij is uitgegaan om de menschen te bezoeken met hooge laarzen aan op veenwegen, waarin hij soms tot de knieën wegzakte, om dan met twee of drie uren loopens soms maar enkele gezinnen te bereiken. Maar er was vooruitgang waar te nemen. De bevolking wies aan, de evangelist kreeg steeds meer personen onder zijn bereik, het aantal lidmaten der kerk nam toe en te Zwarte Meer kon een hulplokaal geopend worden. Te Barger-Oostveen zelf wordt een bloeiende christelijke school gevonden. Deze gezegende arbeid is thans zoover uitgegroeid, dat er des Zondags in het nieuwe lokaal eenige honderdtallen hoorders samenkomen, zoodat uit alles blijkt, dat ook deze evangelisatie rijp is voor gemeentestichting en, naar wij hopen over niet al te langen tijd het voorbeeld van (het later te bespreken) Emmer-Compascuum zal mogen volgen.

B a r g e r - C o m p a s c u u m was eerst een onderdeel van den post van De Weerd, maar toen het aantal gezinnen daar tot een zeventigtal klom en de Baptisten en de Oud-Gereformeerden daar ook gingen werken, wendde De Weerd in samenwerking met den predikant van Nieuw-Dordrecht pogingen aan om daar een lokaal te stichten en een evangelist te plaatsen. Als zoodanig deed G. van der Gronden hier in 1917 zijn intrede. Hij richtte een Zondagschool en vereenigingen op, en de evangelisatie werd aan de kerkelijke gemeente verbonden, waardoor zij verzekerd is van den steun der synode. In 1920 werd daar een christelijke school gesticht. Was de evangelist tot op dien tijd de eenige „burger” aldaar geweest, toen werd het hoofd der school de tweede onder ongeveer 165 hervormde gezinnen. Door de hulp van de Vereeniging „Maatschappelijke en Geestelijke Zorg” is deze post aan een kerk geholpen. Na Van der Gronden was M. de Vos hier evangelist en thans wordt deze post bearbeid door A. Dubbeldam.

Emmer-Erfscheidenveen is het gedeelte der Emmervenen, dat het laatst in exploitatie is genomen. Toen dit geschiedde, is Braak-Hekke aldaar in een schuur het evangelie gaan prediken aan de bevolking, die weldra 1200 zielen telde. Na hem deed de heer W. Wildeboer dit. Een evangelisatievereeniging werd opgericht en Zuster Jutte werd hier te werk gesteld om naast haar verpleegsterswerk ook geestelijke hulp te bieden. In 1922 werd H. J. Nijland als evangelist benoemd, en van toen af kwamen

in het lokaal, dat ondertusschen gebouwd was, des Zondagsmorgens ongeveer 200 hoorders. Vereenigingen met groote ledentallen en een Zondagsschool werden opgericht en met het godsdienstonderwijs aangevangen. Bij het huisbezoek te Emmerzand troffen zoowel de evangelist als de zuster vele arme gezinnen aan, en bij een tweede bezoek konden zij de menschen verblijden met stoffelijke hulp. Dezen waren dankbaar, maar toonden weinig voor kerk en godsdienstoefeningen te voelen. Dit bezoek leidde er toe, dat ook hier met bijbellezingen en een Zondagsschool begonnen werd. De belangstelling neemt toe en een christelijke school versterkt ook hier het werk van den evangelist C. Flens, die sinds 1930 hier arbeidt.

Valtherveen beslaat twee kanalen, waar voor een deel de veenarbeid nog verricht wordt, terwijl men daar ook groote boerderijen vindt. Hier heeft zich een evangelist neergezet en werd ook een lokaal gebouwd. Bij het evangelisatiewerk werd vooral aanraking gezocht met de veenarbeiders, omdat de boerenbevolking vrijzinnig is. Het lokaal werd reeds spoedig goed bezocht, wanneer daarin godsdienstoefeningen, catechisatie, Zondagsschool en vergaderingen werden gehouden. Langzamerhand werd de gunstige invloed hiervan opgemerkt, want dronkenschap en vechtpartijen kwamen minder voor, de bijbel werd minstens eenmaal per dag in vele gezinnen gelezen, vele ouders gingen een verre reis maken om hun kinderen te laten doopen en de leden der jongelings- en meisjesvereenigingen kwamen met beslistheid op voor een christelijken wandel. Zoo is het echter niet bij allen. Er zit nog heel wat kaf onder het koren. En een teleurstelling is het voor dezen kring, dat hij niet in een orthodoxe gemeente zal kunnen vervormd worden, omdat de vrijzinnigen, vóórdat het daartoe kon komen, aldaar een tweede predikantsplaats der gemeente Odoorn gesticht hebben. Hiermede is deze post gekomen tot de gewone positie van evangelisatie in een vrijzinnige gemeente.

Als evangelist hebben hier gearbeid N. C. de Regt en H. G. van den Houten. Thans is hier werkzaam G. Venema. De evangelisatie is gevestigd in de gemeente O d o o r n.

In diezelfde gemeente zijn nog twee evangelisaties gevestigd, te V a l t h e e n te K l i j n d i j k e, die zoo dicht in elkanders nabijheid liggen, dat zij door één evangelist bediend kunnen worden. In Valthe ging Van den Houten vanuit Valthermond in den winter van 1919/20 bijbellezingen houden in een kamer, omdat daar toename van de bevolking in uitzicht was. Later werd hier een evangelisatievereeniging opgericht en een lokaal in gebruik genomen.

Ongeveer terzelfder tijd overleed de vrije evangelist te Klijndijke, die een lokaal en een woning tot zijn beschikking had, en daarmee was de geestelijke arbeid aldaar opgehouden. Ook hier heeft Van den Houten, geholpen door eenige andere personen, het werk weer op gang gebracht. Voor beide posten werd tot evangelist benoemd H. C. Beek, die steeds meer menschen onder beslag van het evangelie mag brengen, maar veel tegenstand van de vrijzinnigen te verduren heeft. Ook aan het woonwagenkamp op den weg naar Emmen wijdt hij zijn zorgen als evangelist.

De post Nieuweroord, die deelen van de gemeenten Hollandscheveld, Westerbork en Beilen beslaat, is reeds in 1879 opgericht, maar pas in 1916 bij den bond aangesloten. Ook deze is gevestigd in een veenkolonie, waar voor een groot deel reeds een boerenbevolking woont, en die zich naar het noorden uitbreidt onder den naam Nieuw-Balinge. Vroeger was het hier als in alle veenkolonies: veel drankmisbruik, veel ruwheid en weinig kerkgangers. Maar dit is reeds tal van jaren omgekeerd. In de oorlogsjaren werd het lokaal te klein, zoodat het vergroot moest worden. Thans kunnen eenige honderden personen hierin godsdienstig samenkomen en kan het groote vereenigen gastvrijheid verleenen.

De Groninger boeren van hervormden huize, die zich daar vestigden en vrijzinnig zijn, keeren echter het lokaal den rug toe en hebben allerlei neutrale vereenigingen op het gebied van sport en vermaak opgericht, waardoor zij de jongeren van den kring trachten te bekoren. Maar dit heeft bewerkt, dat men van de zijde der evangelisatie daartegen stelling heeft genomen, waardoor menigeen, die vroeger, toen er niets te strijden was, rustig voortging, thans zich een getuige der waarheid betoont. In 1919 heeft men besloten tot gemeentestichting over te gaan, maar dit besluit kon tot op heden niet uitgevoerd worden. Sinds de kring bij den bond aangesloten is, hebben hier tot op heden als evangelist gewerkt H. Woltman, J. van den Net, E. J. van Nunspeet en T. van Deelen.

Een ander gedeelte van Hollandscheveld, en tevens een deel van Oosterhesselen wordt bewerkt door de evangelisatie te Zwinderscheveld. Jaren geleden was het een zeer eenzame post onder ruwe menschen. De eerste evangelist, W. Dijkma, woonde daar echter niet. Het middelpunt van de streek werd gevormd door het lokaal, twee kroegen en een vijftal huizen. Daaromheen werd turf gegraven en waren uitgestrekte bosschen, slechts hier en daar vond men een huis. De stilte was hoorbaar, wanneer

geen dronken lieden lawaai maakten of geen jonge meisjes van het werk, arm in arm, zingende met vervaarlijke stem, langs de wegen huiswaarts gingen. Maar vanuit de huizen, die tot in verren omtrek stonden, kwamen de menschen naar het lokaal, sommigen tweemaal op een Zondag, en tusschen de beide diensten gebruikte de evangelist zijn middagmaal bij een der leden. Bij zijn huisbezoek deed hij eigenaardige ondervindingen op. In sommige huizen kwam hij de voordeur binnen, en dan liep de pater familias de achterdeur uit. Maar het huisbezoek kon meestal met een gebed besloten worden.

Na Dijkma was A. M. A. Hellendoorn hier evangelist. Tijdens diens werkzaamheid werd een evangelistenwoning gebouwd en de bevolking vermeerderde, doordat Groninger boeren zich daar neerzetten, maar de meesten hunner behoorden tot de Ger. Kerken. De post werd echter in omtrek kleiner, want een gedeelte hiervan werd gevoegd bij de nieuwe gemeente Hollandscheveld-Zuid-Oost en ook Geeserveld kwam tot een meer zelfstandig bestaan en viel dus af. D. Spoel was de derde evangelist. Hij zag het middelpunt van den post levendiger worden, straatwegen aanleggen en een nieuw lokaal met leerkamer verrijzen. Het aantal catechisanten, dat tot op dien tijd klein was, nam toe, enkele vereenigingen konden opgericht worden, het drankmisbruik neemt af en thans wonen daar menschen, die kunnen vertellen wat God aan hun ziel gedaan heeft. Sinds 1928 was G. Wortman hier evangelist, die in 1930 opgevolgd is door F. Eppinga.

Te Geeserveld, dat tot Oosterhesselen behoort, leefden de bewoners, volgens een uitdrukking van één hunner, vroeger als heidenen. De eerste evangelisten van Zwindersche veld trokken daarheen om bijbellezing in een keuken te houden en een enkele van de bewoners kwam in het lokaal aldaar. Maar het grootste deel leefde in ruwheid en bij de drankflesch voort, zonder zich over de geestelijke dingen druk te maken. Hierom lieten zij zich ook niet aannemen tot lidmaten van de Ned. Herv. Kerk, waartoe het meerendeel hunner behoorde. Omstreeks 1908 werd daar van Gereformeerde zijde een lokaal gebouwd en een colporteur-bijbellezer aangesteld, hetwelk tengevolge had, dat velen dat lokaal gingen bezoeken.

De evangelist van Zwindersche veld, Hellendoorn, bewerkte evenwel dat voor die streek een evangelist werd aangesteld, die allereerst het land introk om gelden voor een lokaal te verzamelen. Dit werd gebouwd en van toenaf ving van Herv. zijde de geestelijke arbeid aan. Er was soms een wedloop tusschen de beide voorgangers om kerkgan-

gers en Zondagsschoolleerlingen te krijgen, maar na enkele jaren hield dit op, omdat de Ned. Hervormden meer kerkvast werden en menig een hunner zich tot lidmaat liet aannemen. Er kwam ook aanwas van bevolking, zoodat steeds meer personen door het werk van den evangelist omvat werden. Nadat de evangelisten T. Onstenk, J. de Jager, S. Steenstra en L. Keijzer hier hun krachten gegeven hadden, is de tegenwoordige, W. Hoekstra, benoemd. Sinds jaren is er sprake van, dat de evangelisatiën te Zwindersche veld en te Geeserveld tot een kerkelijke gemeente vereenigd zullen worden. Wanneer het nieuwe grootsche plan van Ds. J. Kooijman te Hollandscheveld, die reeds vroeger op het gebied van gemeentestichting zooveel tot stand bracht, eerlang tot uitvoering zal komen, zullen ook deze posten daarmede hun kerkelijk doel bereiken.

Te Nieuwe-Krim, dat tot de Overijselsche gemeente De Krim behoort, maar waar men Drentsche toestanden vindt, is een evangelisatie gesticht door den evangelist Spoel van Zwindersche veld. Aanleiding daartoe was de klacht van een gezin uit zijn kring, dat daarheen was verhuisd, dat men er zoo ver van een kerk verwijderd was, en het verzoek hierin verandering te brengen. Spoel sloeg de handen aan het werk en weldra kon in een ongebruikt schuurtje godsdienstoefening en Zondagsschool gehouden worden. Bij den eersten dienst was de bevolking, die wel ruw was, maar niet met den godsdienst gebroken had, trouw opgekomen. Ieder had een stoel medegebracht, omdat men nog niet voor banken had kunnen zorgen. De evangelist Spoel, die den dienst leidde, en zij, die hem vergezelden, hadden een moeilijken tocht door heide en modderwegen, maar zij zakten toch niet verder weg dan tot hun knieën. Bijna geregeld kon van dien dag af des Zondags tweemaal godsdienstoefening gehouden worden. Toen het schuurtje hiervoor niet meer beschikbaar was, werd dit gedaan in een woning, maar hierin konden slechts de helft plaats vinden van degenen, die het evangelie wilden hooren. Hierom offerden deze arme luidjes geld voor den bouw van een lokaal, gegoeden uit den lande hielpen mede, en zoo kon dit gebouwd worden, benevens een woning voor den evangelist, W. F. Veldmeijer, die daar te werk gesteld is en op wiens trouwen arbeid onmiskenbaar zegen rust. Later is hier ook een christelijke school gesticht.

Tot zoover over de posten in de veenkoloniën. Zij vervangen de plaats en het werk van de kerk en het is de bedoeling, dat zij zullen worden tot zelfstandige gemeenten. Met het oog hierop is door de synode de bepaling

gemaakt, dat, wanneer zulk een post kerkelijke gemeente wordt, de evangelist, die daar minstens tien jaren gewerkt heeft, automatisch hulpprediker wordt.

Een ander soort van Drentsche evangelisatiën vormen de drie posten, die wij thans gaan beschrijven. Onder Norg ligt Eenerveld, bestaande uit een deel ontgonnen grond, waarop huisjes gebouwd zijn, welke bewoners met hard werken een schraal bestaan hebben, en nog een grooter deel heide, waar de scheper met zijn schapen rondwaalt. Het geheel maakt een indruk van rust. Tot vóór ongeveer twintig jaar was er bovendien nog een valsche rust in de gemoederen der bewoners. Men sloofde met het lichaam en bracht de kinderen groot, om zoo spoedig mogelijk voordeel van hen te trekken, maar omtrent de nooden der ziel was men niet onrustig. Een vrijzinnig predikant van Norg moet hun eens gezegd hebben: „Gij noemt u vrijzinnig-godsdienstig, nu, vrijzinnig zijt gij wel, maar godsdienstig niet.” Doch niet allen waren zoo.

Enkele bewoners, die zich bij den orthodoxen predikant van een nabijgelegen dorp hadden laten aannemen, noodigden predikanten uit om in een schuur in hun buurtschap het evangelie te komen brengen, hetwelk dezen ook deden, waardoor een kleine kring van belangstellenden gevormd werd, die een evangelisatie oprichtte. Daar is ook een lokaal gekomen en, nadat eenigen tijd predikanten uit de omgeving daarin bij de diensten waren voorgegaan en catechisaties gehouden hadden en vereenigingen opgericht waren, is in 1920 A. K. de Vries als evangelist aangesteld. Deze vond onder dat deel der bevolking, dat het lokaal nog niet bezocht had, sociaal-democratische neigingen en weinig bijbelkennis, maar ook vasthoudendheid aan de kerk te Norg. Toch wist hij velen hunner te winnen als lokaalbezoekers. Indien de evangelist de arme menschen op maatschappelijk gebied meer zou kunnen helpen, zou het lokaalbezoek zeker nog beter worden. Hij heeft een werkverschaffing gehad, waar cocosmatten gemaakt werden, maar moest deze weer opheffen, omdat hij geen afzetgebied voor haar producten vond.

In het midden van Drente heeft de ontginningsmaatschappij „Landschap Drente,” die de economische wantoestanden wil wegwerken en de Drentsche bevolking wil opheffen, het dorp Witteveen gesticht. Daar zijn wegen aangelegd, kanalen gegraven en eenige modelboerderijen en een vijftigtal arbeiderswoningen met een school daarbij gebouwd. En waar de Gereformeerden zelf voor een evangelisatielokaal zorgden, heeft de Vereeniging

voor Geestelijke en Maatschappelijke Zorg daar een kapel voor de Ned. Hervormden laten bouwen, nadat dezen eerst een tijdlang in een keet hun godsdienstoefeningen gehouden hadden.

De menschen, die de huizen aldaar bewonen, zijn oorspronkelijk Drentenaars, terwijl in de aan de huizen aangebouwde kamers de kwartiergangers wonen, die vanuit de groote steden als werkelozen daarheen worden gezonden om ontginningswerk te verrichten. Die Drentenaars zijn voor een groot deel vrijzinnig en onder de kwartiergangers vindt men veel sociaal-democraten en communisten, zoodat het huisbezoek voor den evangelist, M. A. Jumelet, die daar vroeger als colporteur heeft gewerkt, zware arbeid is, waarbij hij moeilijk contact kan krijgen en reeds blij moet zijn als men een traktaatje van hem aanneemt. Ook met de godsdienstoefeningen gaat het niet naar wensch, met de jeugdverenigingen wat beter en met de Zondagsschool goed, omdat bijna alle kinderen van het dorp deze bezoeken. Dus toch een hoopvol teeken.

Te *Z o r g v l i e d*, een buurtschap die twee uren loopens van haar kerk te Diever ligt, en waar een zeer groote Roomsche kerk staat, is door den orthodoxen predikant van *Boyl* in 1904 een evangelisatie opgericht. Het was hem niet te doen om de vrijzinnigen in Diever hiermede te bestoken, maar om de bewoners van genoemde buurtschap van geestelijke zorg te voorzien, en daarom is het in overleg met den vrijzinnigen predikant van Diever geschied. Een lokaal werd daar gesticht, waarin predikanten en evangelisten uit de omgeving het evangelie gebracht hebben. Colporteurs hebben daar gearbeid en verenigingen werden opgericht. In de laatste jaren breidde de evangelisatie zich ongedacht uit, doordat *Boyl* een vrijzinnig predikant kreeg en de orthodoxen vandaar naar het lokaal te *Zorgvlied* kwamen. Kort daarna, in 1929, is *H. Betten* hier tot evangelist aangesteld.

Thans willen wij een reisje maken langs de posten in de vrijzinnige gemeenten en, daar wij toch reeds door den laatstbeschreven post met *Friesland* in aanraking gekomen zijn, in die provincie beginnen.

Om de gesteldheid van de meerderheid der bevolking van *B e r g u m* te teekenen, is het genoegzaam te schrijven, dat men op kerkelijk gebied vrijzinnig is en dat *Troelstra* afgevaardigde naar de Tweede Kamer was voor het kies-district, waarvan dit dorp een deel was, terwijl ook thans de roode vaan daar nog in glorie wappert. Hier is echter een groote Gereformeerde gemeente, in wier kerk de Ned. Hervormden, die orthodox waren, vroeger geestelijk voed-

sel gingen zoeken. Maar niet allen deden dit, wat leidde tot geestelijk verval. Om deze redenen werd door personen van buiten de gemeente een evangelisatievereniging opgericht. Deze liet een lokaal bouwen, en orthodoxe predikanten uit den omtrek brachten daarin aan ouden en jongen het evangelie. Nadat er vier jaren zoo gearbeid was, kwam daar in 1909 P. van Tuinen als evangelist, onder wiens prediking de kring goed opkwam en het vereenigingsleven reden tot tevredenheid gaf. Hij is in 1928 vervangen door K. Kieviet.

Te B u i t e n p o s t, waar steeds rechtzinnige predikanten hadden gestaan, kwam in 1904 een vrijzinnige. Dadelijk werd een evangelisatievereniging opgericht, maar deze kon geen plaats vinden om godsdienstoefeningen te houden. De jongelingsvereniging, die uit de consistoriekamer gebannen werd, vond in de bergplaats van een beurtschipper een vergaderlokaal, dat den voorzitter van de evangelisatievereniging ook wel geschikt leek om voor godsdienstoefeningen te gebruiken. In den winter van 1914/15 ging men die eerst in de week en later op Zondagavonden houden. De vrijzinnigen wilden, maar konden het niet betalen. De voorzitter van de evangelisatie woonde in een huis van den kerkeraad, hetwelk hem werd opgezegd. Toen hij in het dorp geen andere woning kon vinden, bood een lid der evangelisatie een stuk grond aan, om daarop een lokaal te bouwen. Reactie na actie. Dit werd gebouwd, en van dien tijd af nam de evangelisatie in bloei toe.

Maar de vijandschap nam ook toe. Lokaalgangers, die een huis van een vrijzinnige bewoonden, werd de huur opgezegd, en die een nering hadden, verloren hun vrijzinnige klanten. Thans is deze vijandschap wat geluwd. Jarenlang heeft de heer J. H. Fricke van Leeuwarden hier de diensten geleid, maar deze kon, omdat hij andere werkzaamheden had, niet genoeg voor den kring doen en ging bovendien verhuizen. Hierom werd T. van Veenen benoemd tot evangelist, die trouw huisbezoek deed, ook bij hen die uit vrees of valsche schaamte uit het lokaal bleven, hetwelk zooveel vrucht afwierp, dat het lokaal vergroot moest worden. Na het overlijden van Van Veenen is J. van der Net diens opvolger geworden.

Te D o n k e r b r o e k, dat sinds 1906 vacant is, bleek in het begin der twintiger jaren van deze eeuw, dat de tijd rijp was om een evangelisatie te stichten. Ook de actie van de zijde der Gereformeerden om Hervormden tot leden van hun kerk te maken, drong hiertoe. De christelijke school werd verkregen om hierin godsdienstoefeningen te houden. Aanvankelijk kwamen een dertigtal hoorders, maar tot

teleurstelling van het bestuur bleven daarna velen weg. Toch werd in 1924 G. Wortman als evangelist aangesteld en een lokaal gebouwd. Van toenaf steeg het aantal hoorders weer. Van hieruit wordt ook Haule bewerkt. R. A. Everaars is hier thans evangelist.

Te Drachten, waar vroeger een orthodox en een vrijzinnig predikant naast elkaar werkten, is een evangelisatie opgericht als hulparbeid voor den orthodoxen predikant; L. Ekkelboom was daar evangelist. Door het overlijden van den orthodoxen predikant en de benoeming van een vrijzinnigen in diens plaats, heeft de evangelisatie zich uitgezet tot een veelomvattend werk, en werd in 1925 Ds. L. M. J. S. Herfkens als predikant-evangelist beroepen. Eerst mocht hij de godsdienstoefeningen der evangelisatie nog in de kerk leiden, maar daar te zien was dat dit niet zou doorgaan, werd een kapel gebouwd, waarin in de morgenbeurten 500 en in de avondbeurten 250 hoorders komen. Na hem heeft hier gearbeid Ds. A. J. Splinter en thans is hier predikant-evangelist Ds. H. van der Linde.

Gorredijk was eens een brandpunt van de S.D.A.P., en schijnt nu toch alleszins godsdienstig, want het heeft een vijftal gebouwen voor den openbaren eeredienst, doch in de Ned. Herv. kerk wordt het evangelie des kruises sinds ongeveer zeventig jaren niet gepredikt. Daarom richtten enkele personen een pakhuis in, om daar de orthodoxe prediking te kunnen beluisteren. Toen kwam er strijd. Het is eenmaal gebeurd, dat de voorganger van de evangelisatie bij een graf zou gaan spreken, maar de ingeving kreeg dit niet te doen. Dit was van God, want op een verborgen plaats stonden eenige personen, die hem door het werpen van steenen den mond wilden snoeren. De kring breidde zich in de eerste jaren niet uit, want de bodem was hard en de vijandschap groot.

Hierom ging men buiten de gemeente werken, in Schurega en Oudhorne. Aldaar kwamen menschen tot bekeering en een evangelisatie werd opgericht. In Gorredijk trachtte men intusschen de jeugd te winnen door de stichting van een christelijke school. In den opwekkingstijd van 1905 is daar verblijding geweest over bekeeringen en treffende gebedsverhooringen. Toen was het lokaal dikwijls verlicht en hoorde men daar veel zingen, zoodat men zeide: „Het is daar altijd feest.” Van de circa 850 Ned. Herv. bewoners dezer gemeente gaan er 40 naar de kerk en ruim 600 zijn onverschillig omtrent den godsdienst. De leden der evangelisatie gevoelen zeer sterk, dat, op eigen kracht ziende, de kansel voor de prediking van Christus niet te winnen is en meermalen hebben zij in

kleinmoedigheid er aan gedacht den kring te ontbinden; maar dan kwam er weer iets dat dreef tot voortgaan. De evangelisten A. D. Stap, J. de Vries, A. van der Weij, G. Venema, R. Ploegstra, E. Verbaas en A. Dubbeldam hebben hier het evangelie gebracht. In den laatsten tijd kwam er meer buiging ten goede, en nam de invloed der evangelisatie toe. Hier is thans J. C. Vink evangelist.

Te G r o u w, waar een vrijzinnige prediking van den kansel gehoord wordt, gingen de leden der Herv. Kerk in de evangelisatie der Gereformeerden ter kerk, maar omdat zij zich leden van hun eigen kerk wilden toonen, hebben zij in 1930 een evangelisatievereeniging opgericht en gezocht naar een gebouw of kamer, om daarin godsdienstoefeningen te houden. Omdat echter zulk een gelegenheid niet te vinden was, besloten zij een lokaal te bouwen, voor hetwelk zij zelf flinke bijdragen geschonken hebben en dat in 1930 ingewijd is. In de diensten, die elken Zondag tweemaal gehouden worden, komen 40 à 80 hoorders. De Colportage-Vereeniging is, door haar colporteur J. Kieviet daarheen te zenden, de wegbereidster tot dezen arbeid geweest.

Te H a r d e g a r i j p kon voor dertig jaren met een meerderheid van één stem nog een orthodox predikant beroepen worden, die het beroep aannam en er tot 1930 bleef. Gedurende zijn toegewijde werkzaamheid werd een zeer geslaagde vrijzinnige-lidmatenteelt op touw gezet en werd ook de kerkeraad vrijzinnig, zoodat de vacature wel door een vrijzinnig predikant vervuld zal worden. Hierom hebben de orthodoxen aldaar een evangelisatie gesticht, die bij den Bond is aangesloten en waarvoor een lokaal gebouwd is, waarin predikanten van elders de godsdienst-oefeningen leiden.

Te H o l w e r d bestaat nog maar enkele jaren een evangelisatie, die eerst haar godsdienstoefeningen hield in een herbergzaal, later in een schoollokaal en sinds 1930 in een eigen lokaal. Zij worden bezocht door 70 personen en geleid door predikanten en evangelisten uit de omgeving. Een van dezen geeft ook het godsdienstonderwijs.

De evangelisatie te H o u t i g e h a g e, die in het hoofdstuk „Evangelisatie op de Friesche Heide” beschreven wordt, is in 1931 bij den Bond aangesloten.

Voor ruim veertig jaren stond te H u i z u m een orthodox predikant, die op zekeren Zondag van den kansel bekend maakte, dat hij vrijzinnig was geworden. De rechtzinnigen gingen van dien tijd af kerken te Leeuwarden, maar velen, die naar de kerk gingen toen de predikant rechtzinnig was, bleven hem ook hooren toen hij vrijzinnig was, en gingen ook naar zijn opvolger, die tot de evangelische

richting behoorde. Intusschen breidde Huizum zich steeds meer uit, zoodat het een voorstad van Leeuwarden werd, en er vele belangstellenden kwamen wonen. Zij, die voelden wat de gemeente miste, baden en zuchtten om uitkomst. Daar de evangelist M. Brouwer, die te Leeuwarden werkte, te Huizum woonachtig was, vroeg men zijn bestuur, of hij ook te Huizum mocht arbeiden, wat toegestaan werd en leidde tot de oprichting van een evangelisatie.

De heer Brouwer stelde bij gebrek aan een lokaal de voorkamer van zijn woning beschikbaar voor prediking, Zondagsschool en vereenigingen. Hoewel velen nog naar Leeuwarden bleven trekken, werd de woning te eng en bouwde men op de grens van Leeuwarden een lokaal, dat ook de orthodoxen van Leeuwarden kon dienen als hun predikant niet optrad. Maar dat werd te groot, toen ook te Leeuwarden een evangelisatie werd opgericht. Met veel financiëele zorgen, met orthodoxen die altijd in Leeuwarden ter kerk gingen, met een evangelist, die ook in die gemeente moest arbeiden, maar ook met zegen op den arbeid werden eenige moeilijke jaren doorworsteld, waaraan een einde kwam, doordat men in 1920 tot een geloofsdaad overging door een eigen evangelist aan te stellen. M. Brouwer, die hier gewerkt had, werd afgestaan aan Leeuwarden en A. van Ginkel voor Huizum benoemd. God beschaamde het geloof niet, want velen, die tot op dien tijd hun geestelijk voedsel uit Leeuwarden zochten, werden lokaalgangers en hiermede ging ook het andere werk vooruit en de hoogere financiëele lasten drukten op een grooter getal niet zoo zwaar.

De toeloop werd steeds grooter, omdat Huizum zich elken dag uibreedde, zoodat een nieuw lokaal gebouwd moest worden. In den loop der jaren is daarbij een gebouw voor het jeugdwerk gesticht, en weer is het lokaal, dat 500 personen kan bevatten, te klein. De evangelisatie werkt ook in de omgeving. Zij laat des winters elke week en des zomers om de veertien dagen een autobus rijden vanaf Rauwerd om bezoekers voor de godsdienstoefeningen aan te voeren. Vele oudjes zijn hiermede zeer ingenomen. S. Brand is hier thans evangelist.

Bij Leeuwarden ligt ook J e l s u m, waar in het laatst der vorige eeuw een evangelisatie is opgericht. Hierbij zijn enkele personen uit Leeuwarden als lid aangesloten. In 1917 bestond die kring uit achttien gezinnen, terwijl circa 50 personen de godsdienstoefeningen bezochten. J. Rijks, W. Maas, H. Nak en P. van der Vlerk hebben achtereenvolgens hier als evangelist gearbeid. Thans is hier werkzaam B. Seegers. De kring is vooruitgegaan, want het aan-

tal gezinnen bedraagt thans negentien en 80 personen bezoeken de diensten.

In het mooie dorp **K o l l u m** gingen in 1886 vele personen doleeren, waardoor de kerk in de handen der vrijzinnigen kwam. Maar de orthodoxe minderheid bleef zoo sterk, dat zij in tijden van vacature bij de rechtzinnige ringpredikanten het bedehuis met ongeveer 350 personen kon vullen. Dezen gingen gewoonlijk in de omgeving orthodoxe predikanten hooren. Steeds bleven ook orthodoxen lid van het kiescollege, die het in 1915 bij een predikantsvacature zoover wisten te brengen, dat aan de hoorcommissie de opdracht werd gegeven ook rechtzinnige predikanten te gaan hooren. Toch kwam weer een vrijzinnig predikant op den kansel. Maar het vuur onder de orthodoxen brandde voort. Zij sloegen de handen ineem, richtten een evangelisatie op, lieten een lokaal bouwen en stelden **M. Ketellapper** tot evangelist aan. Deze vatte het werk met goeden moed aan en God gaf zijn hulp, zoodat de kring zich uitbreidde en hij een groot getal ouden en jongen onder zijn bereik kreeg. Thans is hier werkzaam **M. de Vos**.

In de gemeenten **Terband** en **Tjalleberd** ligt **L u i n j e b e r d**, waar het veen weggegraven is en groote en kleine boerderijen verspreid liggen. Vroeger moesten de hier wonende arbeiders dikwijls wekenlang van huis, om elders wat te gaan verdienen, hetwelk ongunstig op hun huisgezinnen werkte. De predikanten van de beide genoemde gemeenten waren en zijn nu ook nog vrijzinnig. Deze beide dingen waren oorzaak van geestelijk verval.

Het bestuur van de Vereeniging tot Evangelisatie in de **Classis Heerenveen** liet hier een lokaal bouwen en stelde een evangelist aan. Maar de godsdienstoefeningen werden slecht bezocht en de evangelist kreeg een benoeming naar elders. Men dacht aan opheffing van dien arbeid, maar verwezenlijkte die gedachte niet, doch stelde **D. Stap** als evangelist aan. Het schijnt, dat deze zich in het bijzonder bij het huisbezoek kon geven, hetwelk tot gevolg had, dat het lokaal te klein werd en een grooter moest worden gebouwd, terwijl het werk naar **Gersloot** uitgebreid kon worden. Op gezette tijden werden bidstonden gehouden, en God verhoorde de gebeden, want menigeen, die zonder God leefde, trad tot de evangelisatie toe. Nadat **Stap** gepensionneerd is, heeft **M. de Vos** hier eenige jaren gewerkt, die opgevolgd is door **A. Korten**.

Te **M u n n i k e b u r e n** worden het veen- en het boerenbedrijf nog naast elkaar uitgeoefend en beide brengen daar welvaart. Die buurtschap behoort tot **Scherpenzeel**, in welks kerk oude mensen, die daar wonen, nog een

rechtzinnige prediking gehoord hebben. In hun jeugd kwam hier een colporteur van de Colportagevereniging werken, die een Zondagsschool kon stichten en in een kamer bijbellezingen hield. In 1903 werd een lokaal gebouwd, waarin na de verplaatsing van den colporteur predikanten en evangelisten uit de nabijheid het evangelie hebben gebracht, totdat een evangelist werd aangesteld. Sinds dien tijd nam het kerkbezoek in Scherpenzeel af, maar het lokaalbezoek nam toe, en het vereenigingsleven van den kring ging bloeien. H. Ketellapper was de eerste evangelist en de tegenwoordige is A. Erkens.

Te Noordwolde heeft bijna 70 jaren het modernisme geheerscht en er werd veel sterke drank gedronken, gevloekt en gevochten. Een der vrijzinnige predikanten heeft voor de arme bevolking wat goeds verricht, n.l. deze aan het vlechten van rieten meubelen gezet, opdat zij daarmee wat verdienen zouden. Dit liep naar wensch en het bracht zelfs welvaart. Deze nam nog toe, toen een zijner opvolgers van de regeering wist te verkrijgen, dat daar een Rijksrietvlechtschool werd gevestigd. Om Noordwolde, waar tot voor korten tijd nog plaggenhutten te vinden waren, is de heide allengs in vruchtbaar veld herschapeu.

Dus op maatschappelijk gebied kwam vooruitgang, maar het modernisme bleef en maakte geen plaats voor de orthodoxie. Wel werd in de vorige eeuw hier gecolporteerd en door een evangelist van de Haagsche Vereeniging geëvangeliëerd, doch deze werd overgeplaatst en het werk gestaakt. De Vereeniging tot Evangelisatie in de Classis Heerenveen plaatste hier in 1901 weer een evangelist.

In het gestichte lokaal kwamen ongeveer vijftig personen de godsdienstoefeningen bezoeken, een grooter getal dan dat, wat ter kerk ging, terwijl het dorp 4000 Ned. Herv. inwoners telde. De bezoekers van het lokaal werden bespot door hun mededorpelingen, want de meerderheid der bevolking was bang voor „fienheid” en verachtte de „fienen”. Van alles werd beproefd om de menschen naar het lokaal te trekken: preeken met zangkoor, preeken met lichtbeelden, vergaderingen met gratis consumptie, meer kerkelijke en meer vrije samenkomsten en tentzending. Wanneer een nieuwe evangelist iets nieuws wilde doen, was het al door een vorige gedaan. Maar die buitengewone dingen trokken de menschen toch wel in het lokaal, voor één avond.

Door verhuizen en sterven werd de kring steeds kleiner, zoodat in 1922 slechts 25 personen de prediking kwamen hooren. Maar hiertegenover telde de Zondagsschool 160 leerlingen, de Jonge-dochtersvereeniging 23 en de Knapenvereeniging 15 leden. Hoewel het steeds een worstelen was,

is het lokaal toch nooit gesloten. Hier waren evangelist H. Smit, H. Ketellapper en S. Steenstra. Thans arbeidt hier S. S. Visser.

Omtrent de evangelisatie te Oosterwolde verwijzen wij naar hetgeen daarover in het hoofdstuk over de Ned. Ev. Prot. Ver. geschreven is en vermelden hier slechts, wat geschied is, nadat tusschen haar en die Vereeniging de band verbroken is. Tijdens de werkzaamheid van evangelist De Vries was het godsdienstig leven in deze evangelisatie kwijnende geworden, en na diens vertrek werd niet dadelijk een opvolger benoemd, waardoor het verval nog meer toenam. De vacature, die ongeveer twee jaren duurde, werd vervuld door de komst van E. Y. Dikkerboom.

Hij begon met te Oosterwolde en te Fochtelo godsdienst-oefeningen te houden, met afwisseling van de morgenbeurten om den anderen Zondag. Daarin kwamen 40 à 50 hoorders. Door de week werd huisbezoek gedaan, waardoor weggebleven hoorders terugkwamen en nieuwe gewonnen werden, zoodat na eenigen tijd het aantal bezoekers der prediking verdubbeld werd. Ook de Zondagsscholen en de vereenigingen op beide plaatsen deelden in dien vooruitgang. Een christelijke school en een Zendingsvereeniging van vijftig leden konden gesticht worden en een nieuw lokaal werd in 1929 in gebruik genomen, waarin thans 150 hoorders de evangelieprediking volgen.

Op het eiland Schiermonnikoog is door enkele bewoners omstreeks 1924 een evangelisatie opgericht, omdat zij behoefte hadden aan een orthodoxe prediking en anderen daardoor tot Jezus wilden leiden. Tijdens de ziekte van den vrijzinnigen predikant kregen zij hiervoor het kerkgebouw, dat dan goed bezocht werd. Dit kon echter niet verhinderen, dat in de vacature, die ontstond, weer een vrijzinnig predikant beroepen en het gebruik der kerk aan de evangelisatie ontnomen werd. In 1929 is hier een nieuw gebouwd lokaal ingewijd, waarheen des zomers ook vele badgasten den weg vinden. P. J. Kousemaker is hier werkzaam als evangelist.

Van Stiens kan niets anders vermeld worden dan wat in het hoofdstuk over de Ned. Ev. Prot. Ver. geschreven is.

Sint Jacobi Parochie is een prachtig dorp met goede burgerwoningen en knappe arbeidershuizen, waaromheen talrijke groote boerderijen staan, die haar producten uit de vruchtbare zeelei halen. Er is een kerk, die wel 600 zitplaatsen bevat, maar door de dorpingen zoo goed als vergeten wordt, want zij zijn in naam nog vrijzinnig, maar in werkelijkheid materialistisch. Vóór ongeveer veertig jaren was deze gemeente vacant, maar een vrijzinnig

godsdienstonderwijzer was daar werkzaam. Deze vertrok omstreeks 1893, en van dien tijd af hield de orthodoxe consulent de catechisatiën en zorgde hij, dat op de Zondagen, waarop vrijzinnige predikanten in de kerk optraden, de orthodoxen des avonds in de catechisatiekamer het evangelie konden hooren. Dit geschiedde met de medewerking van de kerkvoogden en duurde voort, totdat de consulent naar een andere gemeente vertrok.

Toen moesten de orthodoxen een andere localiteit voor hun godsdienstoefeningen zoeken. Eenige predikanten uit de omgeving stichtten de vereeniging voor Evangelisatie binnen de ringen Harlingen en Stiens. Deze kocht een huis met tuin, en met de hulp van enkele rijken in den lande kon men het huis inrichten tot evangelisatiewoning en daarbij een lokaal bouwen. Als evangelisten zijn hier werkzaam geweest: J. Rijks en H. C. Beek, maar daarna was de kas der vereeniging niet meer bij machte om een evangelist te salariëeren.

Een christelijke school werd geopend, wier hoofd ook voorging in de bijeenkomsten der evangelisatie, maar die wegens gebrek aan kinderen in 1906 moest opgeheven worden. Van toenaf hebben predikanten en evangelisten uit den omtrek de diensten geleid. Was het getal hoorders daarin eerst 25, het is thans gedaald tot 15 à 20. Maar de zondagsschool verkeert in bloeienden toestand. Niettegenstaande veel over de opheffing van deze evangelisatie gedacht is, houdt men haar echter nog op hoop van zegen staande.

Te V l e d d e r v e e n (Fr.) colporteerde circa 35 jaren geleden H. C. Beek met zooveel vrucht, dat een lokaaltje in gebruik kon worden genomen. Maar Beek werd overgeplaatst en Vledder, waartoe die buurtschap behoort, werd vrijzinnig. De gestichtte zondagsschool zou na het vertrek van den broeder, die haar leidde, door den vrijzinnigen predikant worden overgenomen, het lokaaltje werd zelfs voor vrijzinnige doeleinden gebruikt en toen het oud werd zou het voor afbraak verkocht worden. Maar toen dit laatste bekend werd, bewerkte een oude getrouwe, dat het niet werd uitgevoerd. Beek kwam daar na jaren in een vergadering van de getrouw geblevenen en richtte met hen een evangelisatievereeniging op. Dit geschiedde in 1924. Steenstra van Noordwolde, die daar des winters bijbellezingen hield, zag zijn gehoor van 20 tot 70 personen klimmen. Thans is hier H. van Rheenen evangelist en voor het oude lokaal zal een nieuw in de plaats komen.

In de provincie Groningen vraagt B e e r t a het eerst onze aandacht. Dit is een welvarend boerendorp, waar

zondagsrust en -heiliging aan velen vreemd is. Aan kerk en godsdienst wordt op dien dag door slechts vijf procent der bevolking gedacht. Zij, die hiertoe behooren, verdeelen zich dan nog over drie bedehuizen: de Ned. Herv. Kerk, de Doopsgezinde kerk en het evangelisatielokaal. Vóór eenige tientallen jaren was de Herv. Kerk nog goed bezet, maar de vrijzinnigen werden slapper in het kerkgaan en de sociaal-democratie schoot wortel, waardoor de kerk steeds minder bezocht werd. Eenige leden van de Afgescheiden gemeente te Winschoten gingen nu zondagsschool houden en kregen leerlingen, maar werden ook met steenen geworpen. Toch hielden zij vol en mochten bewerken, dat ook godsdienstoefeningen voor de orthodoxen gehouden werden. Maar alles ging weer te niet. Daarna zorgde de predikant van Oostwolde, dat de Confessioneele vereeniging den evangelist E. Metz hier plaatste en dat een lokaal verrees. De tweede evangelist was F. C. Willekes. Na diens vertrek moest genoemde vereeniging wegens geldgebrek haar band met Beerta verbreken. Met voorgangers uit de omgeving werden de diensten voortgezet, maar de kring werd kleiner. Hierna werd hij aangesloten bij den Bond voor Evangelisatiën en kreeg als evangelist E. S. Kramer, die hier onder veel strijd en teleurstelling gearbeid heeft en na zes jaren overleden is. Hij mocht des Zondags aan 50 tot 60 personen het evangelie brengen. J. Molenkamp, M. C. Sonneveld en Th. Schaap zijn hem achtereenvolgens opgevolgd. Tijdens hun werkzaamheid zijn de boeren steeds meer tegenover de arbeiders gaan staan, en omgekeerd. De laatsten behooren in groote getale tot de S.D.A. P. en ook het communisme heeft vasten voet onder hen gekregen, maar de evangelisatie houdt stand en heeft verschillende jongelieden uit vrijzinnige gezinnen voor Christus mogen winnen. Bij de jongste staking bleek de trouw aan het christelijk beginsel.

Bellingwolde met zijn groote boerderijen, welker voorhuizen gebouwd zijn als villa's in schoon aangelegen tuinen, en met nette burgerwoningen daartusschen, strekt zich een uur loopens in de lengte uit. Ook hier heerscht tusschen boeren en arbeiders een gespannen toestand, die zeer zeker ook saamhangt met geestelijken achteruitgang. Voor de 5000 inwoners zijn er kerken genoeg, een voor de hervormden, een voor de gereformeerden en een voor de baptisten, en bovendien nog een evangelisatiegebouw en een vergaderlokaal van de evangelisatievereeniging, terwijl de twee vrijzinnige predikanten om beurten des winters bijbellezing in een schoollokaal houden. Maar slechts 250 menschen komen onder de prediking.

De Colportagevereeniging heeft hier laten werken, waardoor een evangelisatie kon opgericht worden. Doch toen het zoover was, werd de toenmalige colporteur overgeplaatst en liet men sprekers van elders komen om in de diensten voor te gaan, doch verder werd niets gedaan. Dit mocht zoo niet blijven. Daarom werd in 1914 R. Ploegstra tot evangelist benoemd. Toen hij zijn werk aanving, brak een felle tegenstand los. Het lokaal stond een uur loopens van de kerk af en tegenover een openbare school. Hierin werd nu ook, op uren waarop in het lokaal de godsdienst-oefeningen en de zondagsschool gehouden werden, hetzelfde gedaan. Maar in den kring steeg de belangstelling en de tegenstand verminderde, ja werd zelfs medewerking. Want toen in de gemeente werd gecollecteerd voor den bouw van een nieuw lokaal, dat op de plaats van het oude gebouwd zou worden, teekenden zelfs leden van den vrijzinnigen kerkeraad en ook gereformeerden. De Zondagmorgendiensten en de zondagsschool in de school tegenover het lokaal zijn opgeheven, maar de evangelisatie heeft haar invloed op een deel van de grensbewoners verloren, omdat zij tijdens den oorlog door het smokkelen en de vruchten daarvan op den verkeerden weg gedreven zijn. De kring heeft een voorpost in de buurt van de kerk uitgezet in den vorm van een vergaderlokaal, waarin om den anderen Zondag des avonds het evangelie wordt gebracht. H. Betten was de tweede evangelist en diens opvolger is M. J. van het Meer.

In Blijham is, omdat men daar in de kerk slechts een vrijzinnige prediking kan vernemen, door eenige ingezetenen een evangelisatie opgericht, die jarenlang P. Jellesma tot evangelist heeft gehad. Na diens overlijden was een kwestie, die ontstond over de benoeming van een opvolger, oorzaak, dat door een deel der leden een tegenevangelisatie werd opgericht, die ook het lokaal gebruikte. In 1919 werd L. Looijen als Bondsevangelist ingeleid. Tot 1921 werkten de beide evangelisatiën naast elkaar voort, maar toen is tusschen beide partijen vrede gesloten, zijn alle uitgetreden en tot de bondsevangelisatie teruggekeerd en is een vredesfeest gevierd. Van dien tijd af is de kring gegroeid. Vrijzinnigen en nieuwe orthodoxe bewoners kwamen het ledental vermeerderen en allerlei samenkomsten en een christelijke school droegen tot den bloei bij. In de morgenbeurten komen thans 85 hoorders.

De twee gemeenten Doezum en Grootegast hadden hoewel in de laatstgenoemde gemeente een vrijzinnige meerderheid was, vroeger tezamen een orthodoxe predikant, totdat in 1910 een vrijzinnige beroepen werd. De

orthodoxen te Doezum stichtten toen een evangelisatie en wisten een boerenschuur voor hun diensten te bemachtigen, waarin het evenwel zoo donker was, dat bij den eersten dienst op een helderen middag een fietslantaarn gebruikt moest worden om den prediker licht te verschaffen. Maar een aandachtig gehoor beluisterde hem, dat later ook bleef komen toen de diensten in een schoollokaal gehouden werden. Omdat dit na eenigen tijd niet meer daarvoor ter beschikking gesteld werd, bouwde men een lokaal, waarin vanaf 1911 evangelist J. Dijkstra het evangelie verkondigde aan 120 personen. Deze evangelist is na een dertienjarigen arbeid ontslagen. Hij werd opgevolgd door A. van der Meer, onder wiens arbeid de goede orde weer is hersteld.

Ook te G r i j p s k e r k (Gr.) verving in 't laatst der vorige eeuw een vrijzinnige den orthodoxen predikant. Een achtal jaren daarna, toen reeds veel bedorven was, kwam de evangelist W. C. Lodder in deze gemeente evangeliseeren en werd hiervoor een evangelisatie in elkaar gezet, die een treurig bestaan had, niettegenstaande de evangelist met vurigen ijver werkte. Na tweejarigen arbeid vertrok hij en kwam J. Elbrecht zijn plaats innemen. Onder diens leiding ging het met de evangelisatie wat beter, hoewel van de zijde der gereformeerde kerk veel gedaan werd om leden van haar af te trekken, terwijl dezen niet zoo trouw als het moest de godsdienst oefeningen bezochten. Allengs ging het beter. Te Kommerzijl staat een hulplokaal, waarin bijbellezingen en catechisatiën gehouden worden en in het „Hutje” wordt in een kamer geëvangeliëerd. Na de genoemde evangelisten hebben hier nog gearbeid K. Hilverda en P. van der Berg; thans doet G. Koning dit.

In de zestiger jaren van de vorige eeuw werd een comité gevormd om, wanneer in 1873 het gedenkteecken van den veldslag te H e i l i g e r l e e onthuld zou worden, daar ter plaatse ook een christelijke school te stichten. Deze was daar wel noodig. Want in de kerk te Westerlee, waartoe deze streek behoort, werd een vrijzinnige prediking gebracht, waarnaar slechts weinig personen uit Heiligerlee kwamen luisteren, omdat de bevolking, die voor het grootste gedeelte uit arbeiders bestond, geestelijk dood was. Bij het comité kwam echter niet genoegzaam geld binnen om een school te kunnen stichten. Wat binnengekomen was, werd nu afgedragen aan den voorganger der Vrij-Evangelische Gemeente te Westerlee, die zooveel daarbij collecteerde, dat een evangelisatielokaal te Heiligerlee kon gebouwd worden.

Hierin werd door dien voorganger gepredikt en zondagschool gehouden. Na zijn vertrek is de landbouwer Deth-

mers daarin vele jaren lang bij de diensten voorgegaan, terwijl de nieuwe voorganger der Vrije gemeente daarin bijbellezingen en catechisatie hield. Maar de belangstelling werd steeds geringer, zoodat alle werk, behalve de zondagschool, gestaakt werd.

In 1892 ving evangelist K. van der Hoek hier zijn arbeid aan en met zijn komst begon een nieuwe tijd. Met hartelijkheid trad hij de bevolking tegemoet, trachtte haar stofelijk te helpen en deed met ijver zijn geestelijken arbeid. Toen hij één winter geëvangelizeerd had, was een flinke kring belangstellenden hiervan de vrucht. De arbeid werd uitgebreid door den bouw van een hulplokaal te Niesoord, waarvoor het benodigde geld in eigen kring werd bijeengebracht. Te Heiligerlee ging het vereenigingsleven bloeien en nam het getal der bezoekers van de godsdienstoefeningen zóó toe, dat het lokaal vergroot moest worden. Ook in Westerlee begon men in het gebouw der jongelingsvereeniging het evangelie te prediken.

In 1907 vertrok Van der Hoek en werd opgevolgd door A. C. Klugkist, die met zwakke lichaamskracht, maar met een warm hart en goede spreekgaven het werk voortzette tot zijn overlijden in 1918. A. van Ginkel volgde hem op, onder wiens arbeid het godsdienstig leven zóó groeide, dat het aantal zitplaatsen in het lokaal vermeerderd moest worden. In Westerlee kwam een godsdienstige opwekking, die tengevolge had, dat de evangelisatievereeniging het gebouw der jongelingsvereeniging aankocht en hierin middagdiensten liet houden, die zoo goed bezocht werden, dat de 130 zitplaatsen dikwijls niet voldoende waren, zoodat men tot vergrooing moest overgaan. Van Ginkel mocht de vrucht oogsten van het werk zijner voorgangers. Maar betreurd moest worden, dat in Niesoord de bevolking niet met den geestelijken stroom was meegegaan, doch steeds meer naar de sociaal-democratische zijde was gaan overhellen, zoodat alleen de zondagschool kon staande gehouden worden. De wensch van het vroeger genoemde comité is in 1921 in vervulling gegaan, want toen werd in Heiligerlee een christelijke school geopend. Ook op kerkelijk en politiek terrein is er meer vastheid gekomen, want onder de leden van den kring leeft het bewustzijn, dat de kansel te Westerlee moet veroverd worden, en het getal „roode” kiezers, dat men daar vroeger vond, neemt gestadig af. Werd in den eersten tijd tachtig procent van de benodigde gelden voor de evangelisatie in den lande gecollec-teerd, thans bedruipt de kring bijna zichzelf. Na de genoemde evangelisten heeft S. Brand hier gewerkt en thans is hier geplaatst E. Verbaas.

De gemeenten **H o o g e z a n d** en **S a p p e m e e r** liggen aaneen gebouwd langs het Winschoterdiep. Het is een steek van industrie en tuinbouw met alle aanhangsels daarvan: villa's, winkels, arbeiderswoningen, kerken en scholen. Het evangelisatielokaal is eenigszins daarachter verborgen, want het staat aan een zijkanaal. De Ned. Herv. Kerken van beide plaatsen worden niet druk bezocht, want vele bewoners werken op Zondag of zoeken dan de genietingen der wereld, omdat zij onverschillig zijn, terwijl velen bovendien nog de sociaal-democratische beginselen aanhangen.

Ook hier heeft men, toen een vrijzinnige den orthodoxen predikant verving, jarenlang nagelaten een evangelisatie te stichten. Eerst in de negentiger jaren der vorige eeuw, toen de gemeenten reeds 30 jaren vrijzinnig waren, werd hierheen door de Colportagevereeniging de bekende colporteur J. Kanon gezonden, die met eenige andere personen een evangelisatievereeniging stichtte. Deze mocht de Lutherse kerk gebruiken voor haar godsdienstoefeningen, welke geleid werden door predikanten uit den omtrek. In 1896 werd een lokaal in gebruik genomen en twee jaren later M. Kuipers als evangelist aangesteld. In spanning zat hij des Zondagsmorgens te luisteren of hij voetstappen zou hooren in de richting naar het lokaal, want er was niet veel hoop op een groot aantal hoorders. Soms kwamen maar 10 à 12 kinderen, en catechisanten kon hij ook niet krijgen.

Maar door het oprichten van vereenigingen en trouw huisbezoek, won hij steeds meer personen. In 1904 kon hij in het nabijgelegen Martenshoek een filiaal van de evangelisatie openen in een onthoudersgebouw, dat Kanon gesticht had, en hiervoor kon zelfs een hulp-evangelist aangesteld worden. Later moest dit werk opgeheven worden, omdat de bevolking van die buurtschap niet onder beslag van het evangelie te krijgen was. De kring te Hoogezand-Sappemeer breidde zich echter uit, vooral onder de arbeiders, en daarin wordt kerkelijk en geestelijk leven aangetroffen. Na Kuipers was hier evangelist A. Meerholz en diens opvolger is F. Faber.

De naam **M u n t e n d a m** had vroeger in de provincie Groningen geen aangenamen klank, want daar woonde een ruwe bevolking, onder welke veel dronkaards en vechtersbazen waren, en over het algemeen stond zij zedelijk en godsdienstig op een laag peil. Ds. Van Petegem van Veenendam heeft hier geëvangeliiseerd, hetwelk leidde tot het ontstaan van een Baptistengemeente. Ook de gereformeerden hebben hier het evangelisatienet uitgezet en zelfs een kerk gebouwd, doch slechts weinigen lieten zich „vangen”, waarom het werk gestaakt werd.

Later hebben enkele gereformeerden en rechtzinnig hervormden hun handen ineengeslagen en, geholpen door een tweetal voorgangers uit de nabijheid, in 1912 een evangelisatievereniging opgericht. Deze benoemde in samenwerking met de evangelisatie te Veendam als evangelist voor beide plaatsen U. Poutsma. Daar beide kringen zich onder diens arbeid uitbreidden, is Poutsma aan Veendam afgestaan en voor Muntendam J. Jager benoemd. Het door de gereformeerden gebouwde kerkje werd als evangelisatielokaal gebruikt, waarin circa 100 personen de evangelieverkondiging kwamen bijwonen. Later heeft de kring een eigen lokaal verworven, waarin thans circa 125 personen het evangelie komen beluisteren. Met medewerking der gereformeerden kon een christelijke school gesticht worden en door het deelnemen aan de kerkelijke verkiezingen hebben de orthodoxen vier plaatsen in het kiescollege verkregen, die hun evenwel sterk worden betwist.

Nieuwe-Schans is een grensplaats, waar onder de bewoners veel oppervlakkigheid heerscht, terwijl velen in onwetendheid omtrent de geestelijke dingen leven. Dit kon zoo worden, omdat de prediking van Christus van den kansel verdrongen werd. De nabijheid van de Duitsche grens lokte velen uit tot smokkelen, en het gevolg hiervan was misbruik van sterken drank. Een Duitsche pastor heeft getracht hier de kruisvaan te planten, maar kon geen plaats voor haar vinden en hij vertrok met de toezegging, dat hij voor N.-Schans bidden zou. Later stelde een nieuwe bewoner, die den geestelijken nood van het dorp ras gezien had, zijn woning open, om daarin zondagsschool en catechisatie te houden, en weldra kon in een herbergzaal oefening gehouden worden. Door de bezoekers hiervan werd een evangelisatievereniging opgericht.

De herberg brandde af, en bij den herbouw zorgde de herbergier ook voor een apart lokaal voor de evangelisatie. In 1893 werd H. Smit als evangelist ingeleid, die na twee jaren vertrok en opgevolgd werd door A. de Vries en W. Walrecht, waarna hij in 1915 weer terugkwam. In dien tijd was de evangelisatie goed vooruitgegaan, had een lokaal met evangelistenwoning verkregen, mocht 75 personen onder de prediking trekken en bloeiende vereenigingen zien vergaderen. Doch er kwamen ook tijden, waarin dit aantal beduidend daalde. Het komen en gaan van spoor- en grensbeambten is een der voornaamste oorzaken hiervan. Thans is hier evangelist J. van der Jagt.

Te Nieuw-Scheemda, waar sinds dertig jaar een vrijzinnige prediking van den kansel vernomen wordt, kwamen de bewoners, die beter voedsel voor hun ziel ver-

langden, bijeen om te beramen hoe zij dit verkrijgen konden. Zij besloten zich te wenden tot R. Dijkstra, evangelist te Noordbroek, die aan hun roepstem gehoor gaf en 's Zondags om de veertien dagen daarheen kwam om in een kamer het evangelie te brengen, terwijl op de andere Zondagen anderen dit deden. Het getal hoorders bewoog zich tusschen de veertig en vijftig. Later werd een zondagsschool opgericht en een lokaal in gebruik genomen, en na de pensionneering van Dijkstra is in 1920 D. A. de Koning tot evangelist aangesteld. Thans gaat de evangelisatie onder de leiding van den tegenwoordigen evangelist, W. Meerholz, vooruit en omvat zij 50 gezinnen, waaruit 70 à 80 lokaalgangers komen.

In het groote rijke Groningsche boerendorp **N o o r d b r o e k**, waar door de week en ook wel eens op Zondag op het veld gewerkt wordt, waar den vrijzinnigen predikant bij huisbezoek dikwijls gezegd wordt, dat men niet meer aan den godsdienst doet, ving omstreeks 1890 evangelist R. D. Dijkstra zijn arbeid aan door in een kamer godsdienst-oefeningen en zondagsschool te houden. Van de 80 hoorders, die de eerste maal kwamen, wisten twee wat bidden was, en het genoemde aantal verminderde spoedig. Op de bijbeloefeningen, die des Zondagsavonds gehouden werden en waar niet gezongen kon worden, omdat men vreesde, dat dan de ruiten ingeworpen zouden worden, kwamen 6 à 7 oudjes luisteren. In het nabijgelegen **S t o o t s h o r n** werd de arbeid aangevat in een houten gebouw, waarin eerst een groote opkomst kwam, die weldra slonk, omdat gevraagd werd of men den Zondag wilde heiligen. Maar een klein getal bleef trouw, dat later, toen het gebouw door een storm was vernield, in een steenen kon samenkomen. Sedert de pensionneering van Dijkstra werd Noordbroek door evangelist De Koning van Nieuw-Scheema bewerkt, maar vanaf dien tijd werd de belangstelling nog minder, zoodat het lokaal gesloten werd. Toch kwam daar weer wat leven. Een colporteur werd hier geplaatst, die naast zijn gewone werk ook zondagsschool en bijbellezing ging houden, die beide tamelijk goed bezocht werden. Sinds zijn overplaatsing wordt dit werk door anderen voortgezet.

T e r - A p e l met het oude klooster en het schoone bosch, met mooie dorpswegen en toenemende welvaart, heeft een bevolking, die voor een deel vrijzinnig is, terwijl een ander deel onverschillig is. In 1894 werd hier de evangelisatie opgericht, die tot op heden geleid werd door de evangelisten U. Poutsma, P. Miebies en P. Kraan. Er wordt geklaagd, dat ook in de leden van den kring de geest der wereld zit, maar toch komen zij trouw onder de evangelieverkondiging en worden onder hen levende christenen ge-

vonden.

V e e n d a m is daar gebouwd waar vroeger veen was. Het is door de scheepvaart een groote plaats geworden, waar thans veel fabrieken zijn. Men kan daar acht bedehuizen vinden, maar in de Hervormde kerk ontbreekt sinds jaren de rechtzinnige prediking; daarom ging men er evangeliseren. Eenige orthodoxen begonnen evangelisatiesamenkomsten te houden in een hotelzaal, die zoo goed bezocht werden, dat zij den stap ondernamen om een evangelisatievereeniging op te richten en een lokaal te bouwen. In 1912 werd U. Poutsma als evangelist benoemd, die tot 1915 ook in Muntendam evangeliseerde, en sinds zijn krachten alleen aan Veendam wijdt. De strijd tegen de dingen der wereld, en soms ook tegen andere kerkjes moest gevoerd en ook financiële moeilijkheden moesten doorgeworsteld worden. In den aanvang kwamen circa 75 personen de prediking bijwonen, thans is dat getal tot 100 geklommen, terwijl de kring zelf zijn financiële lasten draagt.

T e W e d d e, waar het ongeloof en de sociaal-democratie welig tierden, kwam in 1908 een colporteur van de colportagevereeniging werken. Reeds in hetzelfde jaar kon hij in een kamer bijbellezing houden en op den eersten Kerstdag werd een houten lokaal in gebruik genomen. Nadat de colporteur vertrokken was, plaatste de Haagsche vereeniging W. Maas hier als evangelist, die na een half jaar overgeplaatst werd. Zijn opvolger was R. Bijkerk, die in 1915 een steenen lokaal kon inwijden, waarna het houten lokaal verplaatst werd naar H o o r n t e r v e e n, waar het eenige jaren dienst heeft gedaan voor bijbellezingen en zondagschool.

Naar het uiterlijk ging het in opgaande lijn, maar niet zonder strijd. Te Wedde is veel „bekeeringsvrees”, kinderen bleven van de zondagschool weg, omdat zij niet wilden bidden en „zich niet wilden laten bekeeren.” In den eersten tijd lieten de bezoekers van de bijbellezing zich daarvan weglukken door de kermis. Toch werden steeds nieuwe gezichten in het lokaal opgemerkt. J. de Jager is hier evangelist.

T e W i n s c h o t e n heeft sinds menschenheugenis geen orthodoxe predikant gestaan, omdat de gemeente er geen wilde. Het rechtzinnige gemeentedeel kon in de gereformeerde, de vrij evangelische of de baptistenkerk vinden wat het zelf kerkelijk moest missen, en kwam daardoor niet tot een krachtige doorgezette actie. Slechts een enkele broeder hield zondagschool. Enkele personen, die zich in deze plaats vestigden, schudden de slapenden wakker, door den kerkeraad te verzoeken in de bestaande vacature een ortho-

dox predikant te beroepen. Toen dit niet geschiedde, werd een evangelisatie gesticht, die in een gehuurde zaal predikanten van elders liet optreden en aan een evangelist uit de omgeving het geven van godsdienstonderwijs opdroeg. De diensten werden bijgewoond door 50 personen, welk getal steeds toenam. Onder den arbeid van R. B. Evenhuis, die als candidaat tot den H. dienst als voorganger optrad, kwam zij tot een verrassende ontplooiing. In verband daarmee verrees een prachtige kapel, waarin thans eenige honderdtallen samenkomen. Ds. J. J. Raabe is hier predikant-evangelist.

In Drente zijn ook evangelisaties in vrijzinnige gemeenten, die thans een bezoek vragen. Een evangelist heeft van het geïsoleerde Emmen in de vorige eeuw geschreven, hoe men daar na enkele uren reizen met de omnibus vanaf Assen moest komen en dat in de omgeving slechts zand- en veenwegen waren, maar tevens profeteerde hij, dat het een „wereldstad” zou worden. Daarheen is het goed op weg, want thans is Emmen het schoonste dorp in den Z.O.-hoek van Drente, heeft het naar zuiden en noorden verbinding met spoor- en tramwegen, loopen straatwegen vandaar naar allerlei richtingen, en is er op maatschappelijk gebied allerlei vooruitgang waar te nemen. Maar de godsdienstige vooruitgang heeft met den maatschappelijken geen gelijken tred gehouden, want sinds 1870 hebben hier achtereenvolgens vrijzinnige predikanten gestaan.

Toen is ook het evangelisatiewerk aangevangen door evangelist Lubach, die in een boerenkeuken het evangelie ging verkondigen. Zijn opvolger, P. J. Nauta, kon dit doen in de christelijke school te Noordbarge. Beiden hadden veel vijandschap te verduren. Tijdens de werkzaamheid van den volgenden evangelist, J. Aartsen, lieten veel leden der gestichte evangelisatie zich uit het lidmatenboek der kerk schrappen, omdat zij niet meer genegen waren de kerkelijke lasten mede te dragen, en daarmee gaven zij een wapen om de vrijzinnigheid te bestrijden uit de handen.

D. Meeuwenberg is hier de evangelist van de opwekkingssamenkomsten geweest, die ook naar de omliggende dorpen trok, maar daar somwijlen niets bereiken kon, terwijl hij met projectielen bestookt werd. Na hem was B. van Popta een ijverig prediker, die opgevolgd werd door W. C. Lodder, wiens plaats in 1895 ingenomen werd door L. Looyen, onder wiens leiding de evangelisatie groeide in ledenaantal en het geestelijk leven toenam. Vanaf 1919 hebben hier achtereenvolgens als predikant-evangelist gewerkt Ds. A. Keuzenkamp, Ds. H. Marra en Ds. R. Schellenberg. In het oude lokaal zaten de menschen

ten slotte als opeengepakt. Daarom werd een nieuwe kapel met 400 zitplaatsen gebouwd en in 1924 in gebruik genomen. Door de leden wordt jaarlijks f 7000.— voor de evangelisatie bijeengebracht, en bovendien steunt men den geestelijken arbeid in den omtrek.

Het evangelisatiewerk in de gemeente Dwingeloo begon te Eemster. De colporteur J. Veenstra, die te Ruinen gestationeerd was, had ook te Eemster wel eens in het evangelisatielokaal gesproken en was daar met den bijbeltasch rondgegaan. Toen hij voor het examen van godsdienstonderwijzer bij de Ned. Herv. Kerk geslaagd was, wenschte men dat hij daar evangelist zou worden, waaraan hij gevolg gaf. Hadden voor dien tijd de ruiten van het lokaal en de menschen die het lokaal bezochten meermalen vijandschap te verduren gehad, van af dien tijd beschouwde men den evangelist met meer sympathie. Er is zelfs een ritseling van leven in de dorre doodsbeenderen aldaar gekomen.

Omdat Veenstra ook Ruinen bewerkte, willen wij meteen ook over deze plaats iets schrijven. Nog niet lang geleden werd daar de Christus der Schriften van den kansel gepredikt, maar deze prediking werd verdrongen. In 1921 werd Veenstra hier als colporteur geplaatst. Hij vond er een evangelisatiegebouw, dat aan de gereformeerden behoorde, en waarin hij na eenigen tijd Zondagsschool en bijbellezing ging houden. Het liep zoo goed, dat een evangelisatievereniging kon opgericht worden, waarvan hij evangelist werd. Eensklaps werd hem nu het lokaal ontzegd en moesten de diensten gestaakt worden, wat aanleiding gaf tot de stichting van een eigen gebouw.

Hier, waar men aan allerlei oude gebruiken en dus ook nog aan de „groote kerk” gehecht is, is het werk met wonderlijken zegen bekroond. Men wil niet van de kerk scheiden al gaat men maar weinig daarheen — doch de evangelisatiemensen hebben dien stap gedaan en zijn naar het lokaal gegaan, om de Kerk weer te maken tot het gebouw, waarin de volle Christus verkondigd wordt. Hiertoe behoort een moed, die niet ineens gevonden wordt, maar door de Nicodemusvrees heen gewerkt wordt. En dan komen ook de beslistheid en de offervaardigheid, en bij sommigen een waarachtige bekeering.

Gasselte en omstreken werd achtereenvolgens door verschillende colporteurs van de Colportagevereniging bewerkt, echter zonder veel zichtbare vrucht, totdat H. C. Beek samenkomsten kon gaan houden in een kamer, die telkens geheel vol liep. Tevens mocht hij in de openbare school Zondagsschool houden en in de kerk met de leerlin-

gen daarvan het Kerstfeest vierden. Eenige rechtzinnige predikanten stichtten toen de Vereeniging tot Evangelisatie binnen de Classis Assen, die Beek tot haar evangelist benoemde en hem Gasselte als standplaats aanwees. Hij stichtte daar een lokaal met evangelistenwoning en een evangelisatievereeniging, waarvan velen lid werden. Maar na eenige maanden werd de klacht vernomen, dat menig lid weinig of niet de prediking bijwoonde. Het nieuws was er af. Maar Beek werkte met ijver door en bleef een gehoor van omstreeks twintig menschen houden. Na dertien jaren vertrok hij en J. C. van Galen werd zijn opvolger. Tijdens diens werkzaamheid verdubbelde het getal hoorders en werd het werk uitgezet naar Bronningerveen, waar bijbellesing en catechisatie gehouden werd, en naar Grolle en Rolde, waar hetzelfde gedaan werd. Jammer dat dit hier later door het niet langer beschikbaar stellen van een vergaderlokaal moest worden gestaakt.

Zijn opvolger was J. de Jong, die reeds in Rolde colporteur was, en naast Gasselte en Rolde nog een post bearbeiten moest, n.l. Eesergroen. Hier is eerst door de gereformeerden geevangeliseerd. Daarna door evangelist H. Bakker, die er ook een lokaal gesticht heeft en nog later door zekeren heer Postma, totdat eindelijk het werk onder de hoede van den Bond kwam en Th. Schaap in 1924 evangelist van dezen post werd, die echter na een jaar weer vertrok. De arbeid is er moeilijk.

Van de evangelisatieprediking zijn nog maar weinigen gediend, doch het huisbezoek van den evangelist wordt op prijs gesteld. Voor enkele jaren moest de meisjesvereeniging bij het begin van den winter opnieuw worden opgericht, omdat de bestaande in den zomer verlopen was. Ook de veelvuldige fietstochten tusschen beide posten verzwaren het werk. Gelukkig is in Gasselte een kern waarop men rekenen kan, die des Zaterdagavonds bijeenkomt om ook voor den arbeid te bidden. Dat sterkt den evangelist, die hoopt en groei ziet. K. Tuininga is hier als zoodanig werkzaam.

Te Ruinerwold, het echt Drentsche dorp met groote ouderwetsche en ook nieuwerwetsche boerenbehuizingen, dat ook berucht is wegens drankmisbruik en vechtpartijen en waar de vlag der vrijzinnigheid uitwaait, werd vanuit Meppel sedert 1896 Zondagsschool gehouden voor 30 leerlingen in een boerenkeuken. Om de kinderen onder beslag te kunnen houden, ging men ook evangeliseeren onder de volwassenen, maar dit mocht men weldra in de keuken niet meer doen, zoodat men een lokaal moest bouwen. Uit Ruinerwold zelf kwam hiervoor f 940.— bijeen en de grond

werd gratis gegeven. Toen het lokaal gereed was, liet men hierin door de omwonende predikanten om den anderen Zondag dienst houden.

In 1919 werd hier G. Venema als evangelist geplaatst, die ook nog Busselte, Havelte, Uffelte en De Wijk moest bewerken. Toen in 1922 J. Hoogeveen hem verving, werd aan dezen opgedragen alleen in Ruinerwold en De Wijk te evangeliseeren. In laatstgenoemde plaats ontruimden elken Zaterdagavond eenige personen een smidsbergplaats, om daarin den volgenden dag Zondagsschool te kunnen houden voor circa 200 kinderen. Men begon na verloop van tijd ook met het houden van bijbellezingen, die door 150 a 200 personen bezocht werden. Dit werk werd overgenomen door den evangelist van Ruinerwold, die, nu hij niet zoo veel plaatsen meer behoeft te bewerken, op de beide posten elken Zondag het evangelie kan brengen.

In de beide plaatsen is de verhouding tusschen het rechtzinnig en het vrijzinnig deel der bevolking zeer gespannen. De boeren dreigen hun arbeiders met ontslag, indien zij naar het lokaal blijven gaan. Hieruit komt voort, dat velen een middenweg gaan bewandelen, maar toch is er vooruitgang.

Ook over de evangelisatie te S l e e n is geschreven in het hoofdstuk over de Ned. Ev. Prot. Ver., waaraan wij niets behoeven toe te voegen.

De evangelisatie te V e e n h u i z e n is reeds vóór 1914 gesticht door ambtenaren van de Rijkswerkinrichting aldaar, omdat in die plaats vrijzinnige predikanten stonden. Zij stond toen op algemeen christelijken grondslag, hetwelk voortduurde tot 1914. Omdat toen een der vrijzinnige predikanten door een rechtzinnigen vervangen was, werd goedgevonden, dat de evangelisatie voortaan zou samenwerken met den orthodoxen predikant en traden de leden van andere kerkgenootschappen uit. Wanneer in de gestichtskerk een vrijzinnige prediking gehouden wordt, houdt de evangelisatie haar diensten. Haar voorganger is R. Hofstra, die tevens ambtenaar is. Een breed veld van arbeid heeft hij voor zich, want het aantal ambtenaarsgezinnen bedraagt meer dan zeshonderd.

Overgaande naar Overijssel, hebben wij hier nog maar één evangelisatie, van welke iets verteld moet worden, n.l. die te O l s t. Daar had in 1917 wat eigenaardigs plaats. Nadat eenige evangelisten uit den omtrek de daar wonende orthodoxen, die elders of in de gereformeerde kerk ter plaatse het evangelie gingen hooren, bezocht hadden, werd in het vroegere evangelisatielokaal, dat jaren geleden gereformeerde kerk was geworden, een nieuwe evangelisatie

opgericht. De diensten werden eerst in een onbewoond heerenhuis gehouden, maar door tegenwerking van vrijzinnige zijde werd dit haar onttrokken en werd een lokaal gebouwd, waarin 60 hoorders kwamen. Tot op heden zijn hier evangelist geweest H. Meyering, J. J. van Beuge en A. Meerholz. De kring is zeer belangstellend en bij ijverig werken is er goede hoop op uitbreiding.

In Gelderland brengen wij allereerst een bezoek aan het schoone Epe. Aan het einde van de dorpsstraat in de richting Emst vinden wij de kapel der evangelisatie, die voor eenige jaren vernieuwd is. In dit dorp woonde vroeger een arme boerenbevolking. De kunstmest en de pensions hebben daar welvaart en de vrijzinnigheid geestelijke armoede gebracht. Een lange reeks van jaren hebben hier evangelisten der Haagsche Vereeniging gearbeid, waardoor een kring van personen, die zich bij de oude leer hielden, in stand gehouden werd. Maar zij waren lauw. Een enkel gezin, dat zich in het dorp vestigde, voegde zich bij hen, maar er zat geen gang in het werk. En toch was hier, nadat de Haagsche Vereeniging den post losgelaten had, vele jaren werkzaam evangelist Wielinga, die uitnemend huis- en ziekenbezoek kon doen. Het scheen, alsof God Epe losgelaten had. Maar het zou anders worden. In 1911 werd A. J. Fortuin hier evangelist. In de eerste jaren van zijn verblijf ging de kring langzaam vooruit; sneller ging het, toen zich in het dorp eenige burgers vestigden, die naar het lokaal gingen en ook anderen medetrokken. Had Fortuin eerst voor hoogstens 40 menschen gesproken, toen hij in 1921 vertrok, was zijn gehoor gegroeid tot 80 personen, had hij medewerkers die hem hielpen en was ook de offervaardigheid toegenomen. Tijdens de werkzaamheid van zijn opvolger, L. Keijzer, werd het lokaal te klein en moest het vernieuwd worden. De vernieuwing van het „fiene kerkje” heeft ook gemaakt, dat men niet meer daarmee en met de bezoekers daarvan spotte, en dat de buitenstaanders ook eens gingen luisteren naar de preek. Er is blijvende groei.

In Ruurolo, dat even mooi en even vrijzinnig is als Epe, is het evangelisatiewerk ongeveer veertig jaar geleden begonnen en heeft het zich van lieverlede uitgebreid. Ook enkele gezinnen uit omliggende gemeenten hebben zich bij den gevormden kring aangesloten, waardoor het aantal bezoekers der godsdienstoefeningen 80 à 100 en dat der catechisanten 40 bedraagt. Sinds 1903 is hier evangelist Hilbrandt Boschma, die alom bekend is als een uitnemend prediker en vlot schrijver en die ook het evangelisatieblad „Licht en Liefde” uitgeeft.

Te Terwolden werd, nadat het reeds jaren vrijzinnig

was, een jongelingsvereniging opgericht, waarin zulk een geestelijk leven heerschte, dat de leden besloten om te gaan evangeliseeren. Een herbergzaal werd gehuurd, waarin des Zondagsavonds sprekers van elders het evangelie brachten en met de hulp van evangelist Taanman van Deventer werd in 1897 een evangelisatievereniging opgericht. De godsdienstoefeningen trokken veel menschen, maar velen, die, zooals zij zeiden, wel geloofden dat Christus voor de zonden gestorven was, kwamen die niet bezoeken en werkten des Zondagsmorgens op hun akkers. Een houten lokaal werd in gebruik genomen, maar hierin kwamen niet alle bezoekers van de samenkomsten in de herbergzaal, zoodat het gehoor tot dertig personen slonk, hetwelk in jaren niet vermeerderde.

Van hieruit is in bewerking genomen de buurtschap de *V e c h t*. Eerst werd daar in den winter bijbellezing in een keuken gehouden en later een zelfstandige evangelisatie opgericht en een lokaal gebouwd. In dezen post ontwikkelt zich de arbeid krachtiger dan te Terwolde zelf. Met de zondagsschool en de verenigingen wordt onder de jeugd gewerkt, maar vele jongelieden vertrekken uit Terwolde naar elders, zoodat de kring niet veel toevoer van nieuwe leden krijgt. Tot nu toe zijn hier voorgangers geweest C. Kamp, C. Dijkman, J. de Jager, J. Lutjen Kossing, F. Eppinga en W. G. de Jonge.

Van Gelderland gaan wij naar Noord-Holland, waarin Heilo ligt, waar een evangelisatie is, die predikanten uit den omtrek in haar godsdienstoefeningen laat voorgaan.

Op het vroegere eiland *W i e r i n g e n* ligt Hippolytus-hoef, welks oorspronkelijke bewoners fatsoenlijke vrijzinnige menschen zijn, die zich evenwel van plagerij en spot tegenover de orthodoxen niet altijd hebben onthouden. Eerst hebben hier evangelisten van de Haagsche Vereeniging gewerkt en daarna H. Bakker, J. Dijkstra, H. Stavinga, F. Eppinga, J. Bosma en O. Deen. Onder de strarre Noordhollanders, die hier wonen, heeft men het gewone evangelisatiewerk verricht, door bezoek huis aan huis getracht de menschen met Christus in aanraking te brengen, traktaten verspreid en openbare debatten gehouden; maar de kring werd hierdoor niet grooter. En over de leden hiervan, op een enkele uitzondering na, moest wel eens geklaagd worden. Een der evangelisten ging des Zaterdags de minder getrouwen uitnoodigen, om den volgenden dag in het lokaal te komen, anders was hij niet zeker van hen.

Toen de Duitsche kroonprins op het eiland vertoefde, heeft hij meermalen de diensten in het lokaal bijgewoond,

en vanaf dien tijd is, niet om hem, maar om betere redenen, het lokaalbezoek toegenomen. Nog sterker nam het toe, toen de arbeiders, die de Zuiderzee droog maken, zich daar neerzetten. Te Den Oever, een andere plaats op Wieringen, is door geredde schipbreukelingen een kapel gesticht, die volgens de stichtingsoorkonde ook door de evangelisatie zou mogen gebruikt worden, maar die haar door de vrijzinnigen, die daarover zeggenschap hebben, onthouden wordt. Daarom wordt aldaar dienst en zondagschool gehouden in een kamer, maar niet op den zelfden tijd, als in de kapel. De gemeenteraad van Wieringen heeft de stichting van een christelijke school zeer bemoeilijkt, maar toch is zij er gekomen.

Te Hoorn is reeds jaren een evangelisatie, die als onderafdeelingen een christelijke school en een bewaarschool heeft. De orthodoxen en de vrijzinnigen hebben hier meermalen scherp tegenover elkander gestaan, en de evangelisatie heeft enkele malen aderlatingen ondergaan, doordat sommige leden zich van haar afscheidden om naar een ander kerkgenootschap of naar een secte over te gaan, maar toch verkeert zij in een bloeienden toestand, terwijl thans de verhouding van den vrijzinnigen kerkeraad tot haar meer welwillend is. Toen de evangelist R. R. Posthuma hier in 1891 zijn arbeid aanvaardde, had hij in de morgendiensten 40 en des avonds 20 hoorders, terwijl slechts drie van de leden tot de Ned. Herv. Kerk behoorden. Tijdens zijn arbeid werd dit veel beter. Na zijn pensionneering in 1922 kon een predikant-evangelist beroepen worden. De eerste was Ds. P. L. Kiehl, de volgende Ds. G. Barger Ezn. Ook de dorpen in den omtrek worden met vrucht bearbeid.

Op het eiland Terschelling ligt het dorp Hoorn, waar men, na een reeks van vrijzinnige predikanten gehad te hebben, het ook eens wilde probeeren met een orthodoxen. Maar met hem werd ook de strijd binnen gehaald. Omdat hij uitnemend zijn kerkelijk werk deed en tegen allerlei misbruiken optrad, kreeg hij vrienden en vijanden, kwamen daar besliste orthodoxen en maakten de vrijzinnigen het hem moeilijk. De volgende orthodoxe predikant tastte de verkeerde volksgewoonten niet rechtstreeks aan, maar liet in zijn prediking uitkomen, dat men niet Christus en de wereld tegelijk kan dienen. Ook richtte hij een jongelings- en een jongedochtersvereeniging op, die mikpunten werden van den spot en den laster van de tegenpartij. De vrijzinnigen wisten bij de tienjaarlijksche stemming over kerkeraad of kiescollege de overwinning te behalen, waaruit voortvloeyde, dat de vrijzinnigen den

trouwen predikant op allerlei wijze gingen plagen. Dit werd door de orthodoxen beantwoord met de stichting van een christelijke school.

Onverwacht kwam aan het werk van den predikant een einde, doordat hij een aanhanger werd van de Pinksterbeweging. Zijn plaats werd door een vrijzinnige ingenomen en de orthodoxen gingen diensten houden in de christelijke school, die nog niet in gebruik was genomen, maar ter rechter tijd voor de evangelieverkondiging gereed was. Zoo leidde God alles ten beste. In 1904 werd J. Adolfs geïnstalleerd als schoolhoofd en als evangelist van de inmiddels opgerichte evangelisatievereniging. Het schoolgebouw had drie lokalen, waarvan twee voor het onderwijs en een voor de vereenigingen gebruikt werden. Voor de godsdienstoefeningen werden dan alle lokalen benut, omdat er 90 tot 100 personen moesten zitten. Ik schreef in den verleden tijd, want in 1925 is een nieuw schoolgebouw verzezen en werd het oude aangekocht door de evangelisatievereniging, die dit thans geheel ter beschikking heeft.

De combinatie schoolhoofd-evangelist gaf den betrokken persoon veel drukte en nog kon hij niet alles verrichten wat voor de evangelisatie te doen was. Na het vertrek van den heer Adolfs hebben de heeren Heeroma, Proost en Brugging dezen arbeid verricht, terwijl zij in sommige winters een Cand. t. d. H. Dienst tot hulp hadden. Thans wordt aan een onderwijzer der school opgedragen om ook het werk van een evangelist te doen. Men houdt het oog op de kerk gericht, om deze weer te veroveren. Een krachtig vereenigingsleven onder de jeugd geeft hoop voor de toekomst, tenminste als het kinderaantal niet achteruit blijft gaan, wat voor eenige jaren het geval was. Jammer, dat de onderwijzer-evangelist geen tijd genoeg heeft om voldoende huisbezoek te doen, en nog meer jammer, dat de gelden ontbreken om een evangelist aan te stellen.

De oude vesting **N a a r d e n**, die eenmaal door de soldaten van Alva uitgemoord werd en nog de sporen draagt van het feit, dat de bewoners hun leven veil hadden om vrijheid van godsdienst te verkrijgen, is lang een bolwerk van vrijzinnigheid geweest. Dat is zij geworden in den doleantietijd, toen door het uittreden van vele leden de vrijzinnigen in de Ned. Herv. Gemeente de overhand kregen. Enkele orthodoxen bleven nog bij den vrijzinnigen predikant, die toen beroepen werd, naar de kerk gaan, maar zij werden daar niet bevredigd. Van buitenaf werden zij opgewekt om een evangelisatie te stichten, hetwelk zij in 1895 deden. Een lokaal en evangelistenwoning werden gebouwd en tot op 1907 waren hier evangelisten Jonker, H.

Ketellapper, H. Woltman en M. L. Frankena. Daarna hebben predikanten uit de omgeving het werk verricht Dit is met zegen geschied, want de orthodoxie heeft veel terrein gewonnen.

Van Oostzaan, dat reeds in 866 in een geschrift genoemd wordt, zijn goede dingen bekend. In de zestiende eeuw wilde de hervormde gemeente aldaar een tweede kerk gaan bouwen; om haar godsvrucht en eenheid verkreeg zij den naam van „Nederlandsch Geneve” en voor de vervolgde Waldenzen offerde zij groote sommen. In 1868 kwam hier de eerste vrijzinnige predikant, hetwelk tengevolge had, dat de kerk minder bezocht werd en velen van den godsdienst afvielen, terwijl de orthodoxen uitgescholden en benadeeld werden, waardoor hun getal kleiner werd.

Maar enkele mannen van stavast bleven aan de waarheid trouw. Een hunner stelde zijn woning ter beschikking voor het houden van bijbellezingen, catechisatie en zondagsschool. Omdat velen hiervan gebruik maakten, had men weldra een grootere ruimte noodig, zoodat men overging tot het bouwen van een lokaal, dat in 1881 in gebruik genomen werd. In 1885 werd A. Prens benoemd tot evangelist. In het volgende jaar werd echter de kring uit elkaar gescheurd door de doleantie en de evangelist vertrok, maar de overgeblevenen gingen door met evangeliseeren. Zij wilden wel weer een evangelist benoemen, maar de diensten werden minder bezocht en de financiëele toestand maakte het noodzakelijk, dat de evangelistenwoning verkocht moest worden. Maar er kwam weer opleving. Predikanten uit Amsterdam spraken in de godsdienstoefeningen. Van den kerkeraad verkreeg de kring, dat zij viermaal per jaar van de kerk gebruik mag maken. En de opkomsten werden zoo goed, dat het lokaal vergroot moest worden. In de morgen- en avonddiensten komen circa 80 hoorders. De leden der evangelisatie hebben een christelijke school gesticht.

In Zeeuwsch Vlaanderen heeft de Bond den post Oostburg. In dit dorp zijn de menschen materialistisch aangelegd en om de kerkelijke onderscheidingen bekommeren zij zich niet veel, maar hangen toch aan de „groote kerk”. Evangelist J. J. van Beuge begon hier te evangeliseeren in 1907 en kon een kleinen kring van menschen om zich heen vergaren. Na zijn vertrek werd de arbeid voorgezet door evangelist P. J. de Vos van Schoondijke, totdat in 1910 D. Spoel tot evangelist benoemd werd. Deze was hier werkzaam tot 1914 en daarna werd de kring tot 1916 geleid door den evangelist van Schoondijke, A. Slager. Tijdens

diens werkzaamheid ging het getal bezoekers der godsdienstoefeningen in de hoogte. Hierna heeft D. van Dam hier gearbeid, die de evangelisatie tot bloei mocht zien komen. Maar reeds in 1918 moest hij dezen arbeid wegens overplaatsing beëindigen, en namen, omdat de kring klein en de kas schaars gevuld was, predikanten uit den omtrek zijn arbeid over. In 1921 moest een nieuw lokaal gebouwd worden, waarin somwijlen 80 hoorders komen. De vooruitgang is eensdeels toe te schrijven aan de vlottende bevolking, waardoor ook orthodoxe bewoners zich daar vestigen, en anderdeels aan behoefte aan het evangelie bij de oorspronkelijke Oostburgers.

Zoo hebben wij dan een reis gemaakt langs de 83 posten, die thans bij den Bond aangesloten zijn. Maar in de annalen van den bond staan nog meer posten opgeteekend, die in het verleden bij hem aangesloten waren, waar men echter in het werk is teleurgesteld, zoodat dit moest ophouden, of die om andere redenen hem verlaten hebben. Enkele daarvan willen wij even bezien.

Te Aardenburg werd in 1910 een lokaal aan de evangelisatie geschonken, dat bij de opening geheel vol menschen liep. Doch reeds toen werd uitgesproken, dat men naar menschelijke berekening niet veel resultaat op het werk kon verwachten. Nadat deze evangelisatie slechts weinige jaren bij den Bond aangesloten was geweest, meldde de Vereeniging tot Evangelisatie en Colportage in Zeeuwsch-Vlaanderen, dat zij wegens gebrek aan arbeidskrachten voorloopig opgeheven moest worden, en dat de pogingen om het werk in Aardenburg ingang te doen vinden, mislukt waren.

Van Havelte en Uffelte, twee Drentsche dorpen, werd in een verslag gemeld, dat in Havelte slechts één familie was, die den Heere Jezus liefhad, en dan nog een paar, die wel voor de waarheid, maar niet in de waarheid waren. Te Uffelte, waar colporteurs van de Colportage-vereeniging een tijdlang gewerkt hadden, zou, meende men, de bouw van een lokaal het werk bevorderen. Maar de vrijzinnige predikant liet vlak daarbij een kerkje bouwen, zoodat men met het lokaal het doel niet bereikte. Er kwam op beide dorpen soms wel wat opleving, maar ook werden eens de ruiten van het lokaal ingeworpen. In Havelte wist Mej. Barger in een winter haar kamer, waarin bijbellezing werd gehouden, vol te krijgen met personen, die daarnaar kwamen luisteren. Maar te Uffelte, waar wel eens 30 hoorders in het lokaal geweest waren, werd ten slotte meer malen voor zes menschen gepreekt. De evangelisten R. Gaastra, B. Schoppert en G. Veenema hebben hier een

moeilijken arbeid verricht.

Op de arme Friesche heide, dicht bij den weg die Surhuisterveen en Ureterp verbindt, staat de P u n t p a a l, en hiernaar is een boerderij genoemd in welker schuur godsdienstoefeningen en zondagsschool gehouden werden. De belangstelling, ook van vrijzinnige en gereformeerde zijde, was zóó groot, en in de schuur was het des winters zóó koud, dat een lokaal moest gebouwd worden, hetwelk in 1922 in gebruik werd genomen, terwijl het werk daarin gesteld werd onder de hoede van de Vereeniging voor Landkolonisatie en Inwendige Zending. In hetzelfde jaar werd J. Brouwer tot evangelist benoemd en werd de evangelisatie zelfstandig. Maar zij kon niet op eigen beenen staan en werd van de lijst der bondsevangelisaties afgevoerd.

De evangelisatie te S c h o o n d i j k e, die jarenlang beëindigd werd door evangelisten van de Haagsche Vereeniging en tegelijk bondspost was, moest wegens gebrek aan belangstelling opgeheven worden.

Te W i l d e r v a n c k werd gecolporteerd en daarna in een timmerloods geëvangéliseerd. Aan circa 60 menschen kon het evangelie gebracht worden; zij waren offervaardig en dienstvaardig. Het begin was zóó veelbelovend, dat M. C. Sonneveld als evangelist aangesteld werd. Maar men had zich verkeken op de belangstelling van gereformeerde zijde en eigenlijk was de timmerloods een weinig aanlokkelijke vergaderplaats voor de bewoners van dat welvarende dorp. Het ging steeds slechter en toen Sonneveld naar elders vertrok, moest men tot opheffing van de evangelisatie overgaan.

Te O u d e - P e k e l a is een evangelisatie opgericht in 1905, die eerst haar godsdienstoefeningen in de oude Fransche school hield en in 1908 J. Rijks als evangelist aanstelde. Hij had met vijandige vrijzinnigen en vreesachtige belangstellenden te doen, maar de evangelisatie groeide. Een geschikt lokaal werd verkregen, dat echter later weer van de hand gedaan werd om een doelmatiger te kunnen bouwen. Nog waren hier als evangelisten werkzaam K. Asmus, M. E. de Koningh en K. Hilverda. De laatste had ongeveer 100 hoorders onder zijn prediking en vertrok in 1924 naar een andere plaats. Toen werd een nieuwe evangelist benoemd, aan welke benoeming het hoofdbestuur niet zijn goedkeuring kon hechten, waardoor een conflict ontstond tusschen het hoofdbestuur en de meerderheid van de leden der evangelisatie, dat tot een breuk met den Bond leidde, waarna de evangelisatie contact zocht met de commissie tot Evangelisatie van den Gereformeer-

den Bond en het hoofdbestuur de bondskaart aan de evangelisatie onttrok.

Te Stadskanaal leven nog personen, die weten te vertellen, hoe vol de kerk vroeger was, toen daar nog geen vrijzinnige predikanten gestaan hadden. In dien tijd breidde de gemeente zich uit en werd te groot voor één predikant. Dit leidde eerst tot verval en in 1890 tot het beroepen van een vrijzinnig predikant. In dien tijd van verval is hier geëvangéliseerd door meergenoemden Ds. van Petegem, waardoor personen voor Christus gewonnen werden. Dezen gingen met eenige predikanten uit de omgeving samenwerken om een evangelisatie te stichten, en weldra werden godsdienst oefeningen gehouden in een boomgaard of in een schuur, terwijl A. M. A. Hellendoorn als evangelist aangesteld werd. In 1900 kon een lokaal in gebruik genomen worden. De gemeente maakte moeilijke jaren door in een lange vacature en voor de evangelisatie kwamen met de oorlogsjaren zware financiële zorgen, maar het getal van de bezoekers der godsdienst oefeningen in het lokaal nam steeds toe. In 1920 kreeg de gemeente weer een orthodox predikant, doch alle moeite, die men sinds dien tijd aangewend heeft om de evangelisatie in gemeentelijk verband op te nemen, is tevergeefs geweest, terwijl zij om praktische redenen in haar bestaan gehandhaafd bleef.

In Jan. 1931 werd door de evangelisatie buiten overleg met het Hoofdbestuur van den bond (en dus in strijd met haar statuten) een evangelist benoemd, die naar het oordeel van dit Hoofdbestuur niet in het kader der gemeente paste, zoodat er van samenwerking van de evangelisatie met de gemeente en haar predikant geen sprake meer zou kunnen zijn. Uit dit en uit andere feiten heeft het Hoofdbestuur toen de conclusie getrokken, dat het verband der evangelisatie met den bond als verbroken moest worden beschouwd, zoodat zij derhalve thans gerekend moet worden niet meer tot den bond te behooren. Na Hellenendoorn zijn hier evangelist geweest M. E. de Koningh, G. Beukers, S. Brand, H. C. van Houten en D. Tamminga.

De evangelisatie te Culemborg, die in 1907 gesticht werd als hulpmiddel voor den orthodoxen predikant, verloor de belangstelling en den financiële steun van de orthodoxe bewoners dier plaats, zoodat zij opgeheven moest worden. Te Gortel zijn een christelijke school en een evangelisatie aan elkaar verbonden en het hoofd der school is tevens evangelist. Nadat deze combinatie jarenlang als bondspost geboekt had gestaan, is zij in 1924 uitgeschakeld. Dit geschiedde ook met de evangelisatie te Schagen, toen deze in 1916 in bewerking werd genomen

door de vereeniging voor Evangelisatie in Noord-Holland. Ook de posten te Nieuw-Dordrecht en Schoten werden opgeheven, omdat haar werkzaamheden overbodig werden, doordat aan de gemeenten, waarin zij werkten, rechtzinnige predikanten verbonden werden.

Al even verblijdend kunnen we schrijven over de evangelisatie te Appingedam, die, hoewel bestaande uit een kleine minderheid der gemeenteleden, in 1919 mocht bereiken, dat daar een orthodoxe predikant beroepen werd. Dienzelfden zegen heeft God ook geschonken op het werk van de evangelisatiën te Emsten en te Giethoorn.

Te Schurega-Oudehorne, waar de Jansen-stichting is, welke bestaat uit een aantal arbeiderswoningen met een genoegzaam stuk grond, maar waar vóór korten tijd sommige menschen nog in hutten woonden, is geëvangeliiseerd vanuit Gorredijk. Toen men daar ingang vond, werd een lokaal gebouwd en door de Haagsche Vereeniging J. Gutteling als evangelist hier gestationneerd, die aan de arme menschen veel materiële weldaden kon uitreiken. Om hem genoeg te doen, kwamen zij dan in het lokaal. Na zijn vertrek kon zijn opvolger, B. Robers, dat niet voortzetten en werd het getal bezoekers der godsdienstoefeningen aanmerkelijk minder.

Na het vertrek van Robers werd den evangelist van Gorredijk, G. Veenema, de arbeid hier opgedragen, die echter gevoelde, dat hij daar niet genoeg kon doen en dat het evangelisatienet ook uitgezet moest worden tot Nieuwen Oudehorne. Na zijn verplaatsing vatte evangelist R. Ploegstra den arbeid aan en kwam het jaar 1921, waarin bij de tienjaarlijksche stemming over kiescollege of kerkeraad door den invloed van de leden der evangelisatie het beroepingswerk opgedragen werd aan een kiescollege. Toen dit samengesteld was en kort hierna de vrijzinnige predikant naar een andere gemeente vertrok, verkoos het een orthodoxen. Ook deze evangelisatie had hiermede haar doel bereikt.

Nog op een ander soort vruchten van de bondsevangeliisatiën kan gewezen worden, n.l. op gestichte gemeenten. Wij beginnen met Emmer-Compasium en dan bezien wij meteen den arbeid van den pionier onder de Drentsche bondsevangelisten, W. Braak-Hekke.

De genoemde plaats, die ongeveer 2½ uur ten oosten van Emmen ligt, was vroeger een uitgestrekt heideveld, waarop in den zomer herders met groote kudden schapen gezien werden, totdat vóór ongeveer zeventig jaren een maatschappij den grond aankocht om het veen daar af te graven. Uit allerlei oorden kwamen arbeiders zich daar

neerzetten en tusschen hen vestigden zich winkeliers en kroeghouders. De belangstellenden in den godsdienst gingen te Roswinkel ter kerk, maar de kerk bekommerde zich niet om de bevolking dier plaats. Zij had vroeger het moeras, dat later een welvarend dorp zou worden, niet eens bij een gemeente ingedeeld.

Een colporteur van de Colportagevereeniging ging daar colporteren en deze kon nu eens in het eene en dan in het andere huis het evangelie verkondigen. De toeloop daarheen werd zoo groot, dat men een zaal van een herberg moest huren voor de samenkomsten en een evangelisatievereeniging kon oprichten. W. Braak-Hekke, die sinds eenigen tijd de acte als godsdienstonderwijzer bezat, werd op den jongen post gewezen en solliciteerde daarheen met het gevolg, dat hij mocht proefpreeken. Hij werd daar als evangelist benoemd en in de kost gedaan bij een bakker. Hij zou f 150.— salaris per jaar in handen krijgen en zijn kostgeld zou door den kring betaald worden.

Op 10 Nov. 1895 moest hij zichzelf inleiden tot zijn arbeid, want geen predikant was daarvoor gevonden. Hij zond zijn attestatie naar Emmen, maar kreeg haar terug, omdat hij niet tot die gemeente behoorde. Hoewel hij ook niet tot Roswinkel behoorde, was de predikant van die gemeente zoo bereidwillig haar aan te nemen in de hoop, dat het oude moeras bij zijn gemeente zou gevoegd worden, wat later ook geschied is.

Weldra kwam het Nieuwe Jaar in het zicht, en omdat Braak-Hekke hoorde, dat het daar dan een „zwienen boudel” was, wilde hij op oudejaarsavond niet preeken. Toch deed hij het op verzoek van het bestuur, maar bij het einde van den dienst verzocht hij den menschen, die zich den volgenden dag dronken wilden drinken, vóór het danken het lokaal te verlaten. Niemand ging heen — en er volgde een rustige nieuwjaarsdag. Verder heeft hij dapper den strijd tegen de drankzonde aangeboden en daarin natuurlijk onaangename dingen beleefd, maar ook langzamerhand terrein gewonnen.

Reeds in 1896 kon een kerkje in gebruik genomen worden en van toenaf werd het werk in kerkelijke banen geleid. De predikant van Roswinkel kwam doopen en Emmer-Compascuum had zijn eigen doopboek, terwijl zoo spoedig mogelijk getracht werd financiëele hulp van de synode te verkrijgen, wat ook gelukt is. Braak-Hekke leerde zijn menschen ook offeren voor de zaak van Christus. Gaven zij eerst halve centen in den collectezak en moest hij collectebrieven schrijven om de kas der evangelisatie te vullen, spoedig werd de offervaardigheid grooter

en mettertijd behoefde de kring geen gelden van buiten meer.

Na eenige jaren huwde Braak-Hekke met een dochter van een der bestuursleden der evangelisatie en betrok het jonge paar een arbeiderswoning. Het salaris was echter zoo laag, dat de juffrouw met naaien nog wat daarbij moest verdienen. Na een jaar konden zij verhuizen naar een nieuwgebouwde evangelistenwoning. In dien tijd was het gehoor van 60 tot 100 personen aangegroeid en later moest, om meer plaatsen te krijgen, een galerij in het lokaal gebouwd worden. In zijn boekje: „Evangelist in de Venen”, dat in 1921 verschenen is, schreef Braak-Hekke, dat verlangd werd naar een kerk met 400 à 500 zitplaatsen. Toen was de christelijke school aldaar reeds gesticht en hadden vele christelijke vereenigingen een bloeiend bestaan.

Braak-Hekke heeft ook in de breedte gewerkt. Te Klazie-naveen heeft hij de evangelisatie opgericht en hij ging elken Zondag te voet daarheen om te preeken, terwijl hij dit in zijn eigen kring tweemaal deed. Later heeft hij hetzelfde gedaan te Emmer-Erfscheidenveen, met dit verschil, dat hij toen fietste.

Hij zag tegen niets op, kon uren lang loopen en was nooit moe. Wanneer hij tegenspoeden in zijn huis of in zijn werk had, klaagde hij niet, doch zong: „Maar de Heer zal uitkomst geven.” Aan diepen ernst wist hij gezonden humor te paren. Maar reeds op vierenzestig-jarigen leeftijd was hij gelijk een oud man; zijn kracht was verteerd in den dienst des Heeren, doch heeft onder diens zegen geestelijke vruchten voortgebracht. Hij mocht dronkaards tot onthouders maken, vele onwetenden tot leden van de kerk opleiden, ruwe huisvaders tot priesters in hun gezin, die daar voorgaan bij gebed en bijbellezing, en door zijn prediking en gesprekken zielen leiden naar den voet van het Kruis. Hij was een goede herder voor zijn schapen en zij hadden hem lief. Uit hoofde van de reeds vermelde reglementswijziging door de synode is in 1928 Emmer-Compascuum een kerkelijke gemeente en Braak-Hekke hulp-prediker geworden, waardoor de band van dezen post met den bond op de gewenschte wijze verbroken is.

Om niet in herhalingen te vervallen, willen wij met een saluut aan alle evangelisten en kandidaten in de theologie, die in de veenkoloniën Erica, Exloërveen en Nieuw-Weerdinge gewerkt hebben, vermelden, dat de evangelisatiën aldaar de cellen geweest zijn, waaruit de kerkelijke gemeenten voortgekomen zijn. Van Exloërveen moet echter vermeld worden, dat dit bij Musselkanaal gevoegd en

tot een predikantsplaats geworden is.

Hoe een vrije-evangelisatie in den weg van gemeente- en bondsevangelisatie tot zelfstandige gemeente geworden is, vermelden de geschiedrollen van **L e m e l e r v e l d**. Dit was 80 jaren geleden een afgelegen moerassige heidestreek, waardoor het Overijselsche kanaal werd gegraven en dat van toenaf langzamerhand ontgonnen is, en waar een suikerfabriek gebouwd werd. Dit alles bracht daar menschen, en een der spoorwegmaatschappijen maakte een einde aan de afgelegenheid door er een lijn langs te leggen en een station te bouwen.

Toen in 1866 Lemele een zelfstandige gemeente werd, is het Lemelerveld daarbij gevoegd, maar de bewoners, die ter kerk gingen, deden dit te Heino; er was echter weinig godsdienstig leven. Enkele personen belegden evangelisatiesamenkomsten, waaruit een gereformeerde gemeente geboren werd, die een kerk liet bouwen. Maar slechts weinigen van de leden der Ned. Herv. Kerk gingen daarin zielevoedsel zoeken. Een tweetal hunner hebben de handen aan het werk geslagen om hun medeleden godsdienstig op te heffen en een dezer bouwde een lokaaltje, dat in 1877 in gebruik genomen werd en waarin evangelisten optraden. Omstreeks 1881 was hier als evangelist werkzaam zekere Kuiper, die baptist en sabbatist was. Dit dreef eenige predikanten uit den omtrek om zich met de zaak te bemoeien, waarvan het gevolg was, dat de evangelisatie werd verbonden aan Lemele en de kerkeraad dier gemeente C. T. Buitenhuis als evangelist benoemde, die in 1888 vervangen werd door R. Faber, welke eenige jaren later opgevolgd werd door P. Buisman. Deze had in het eerst des zomers weinig kerkgangers, maar langzamerhand kwamen de menschen in het warme jaargetijde even trouw als in het koude. Het lokaal werd zelfs te klein, zoodat in 1906 een nieuw gebouwd moest worden, waarin alles gedaan werd, wat in een geordende gemeente in de kerk geschiedt. In 1920 werd Buisman gepensionneerd. Toen reeds was men met het classicaal bestuur van Zwolle in onderhandeling om Lemelerveld tot zelfstandige gemeente te maken, hetwelk in 1925 tot stand gekomen is.

Hiermede hebben wij onze reis langs de Bondsevangelisaties van vroeger en heden volbracht, en terugziende moeten wij zeggen: daar ligt een massief stuk werk, en daarboven zweeft een groote wolk van gebeden. Daar is een zware strijd gestreden en daar zijn vele tranen van teleurstelling gestort, maar er is ook gedankt voor velerlei zegen Gods.

Wij hebben bemerkt, dat het werk op de meeste plaatsen klein begonnen is, n.l. door kamerevangelisatie. Om deze

te beginnen en vol te houden is er voor de voorgangers en hoorders zelf verloochening noodig. Men komt dan samen in het woonvertrek van een arbeiders- of boerenwoning, die in het noorden des lands „keuken” genoemd wordt, en meestal 16 à 20 M². beslaat, waarin een tafel, eenige kasten, des zomers een fornuis en des winters nog een kachel daarbij, een turfbak en een kinderwagen staan. Verder is het vertrek voor die gelegenheid vol gezet met stoelen en banken, die allen bezet worden door de hoorders. Sommigen hunner komen, om een gezellig praatje vooraf te houden, reeds een heel of een half uur van te voren en de mannen rooken er dan dapper op los.

Als het tijd geworden is, zitten in de genoemde ruimte somwijlen 40 personen, hangt boven hen de tabaksrook en krijgt de voorganger zijn plaats in de onmiddellijke nabijheid van kachel en fornuis. Psalm- en gezangverzen op een bekende wijze worden opgegeven, want anders geraken de zangers van de wijs. Een bijbelgedeelte wordt zeer eenvoudig verklaard en toegepast, waarbij het wel eens voorkomt, dat de lamp wegens gebrek aan zuurstof uitgaat of een kind des huizes, dat schreiende wakker wordt, de rust verstoort. Maar in weerwil van deze primitieve toestanden wordt met aandacht geluisterd, drinken dorstige harten het evangelie met graagte in en wordt er zegen genoten. Na afloop wordt koffie gezet en gedronken en kan de sterk transpireerende voorganger wat bekomen. En daarna peddelt hij door de duisternis huiswaarts met een dankbaar hart, omdat hij het net des evangelies weer mocht uitwerpen.

Is de kamerevangelisatie primitief, het uiterlijk en innerlijk van de evangelisatielokalen draagt het kenmerk der eenvoudigheid. Een enkel heeft een toren met uurwerk en luidklok daarin, maar het meerendeel moet het zonder deze dingen stellen. Sommige hebben zelfs geen voorportaal en leerkamer, zoodat alle werk in dezelfde ruimte gebeuren moet, wat ongezellig is voor de vereenigingen, die daarin vergaderen. Al is buiten op het lokaal met groote letters geschilderd „evangelisatie”, somwijlen met de toevoeging „Ned. Herv.” toch wordt het door menigeen, die ter plaatse woont, voor een afgescheiden kerk gehouden. In den volksmond krijgt het ook wel andere namen, zooals: fiene kerkje, of chocoladekerkje, omdat daarin bij jaarfeesten chocolade gedronken wordt. Een houten lokaal wordt wel eens fiene keet genoemd en een, dat reeds lang afgebroken is, werd betiteld als kermiswagen. Doch hoe zij ook ingericht zijn en hoe men ze ook noemt, daarin wordt heerlijk werk verricht en worden kinderen Gods, toekomstige

koningen en priesters, door de genade Gods gevormd.

Wanneer zoo'n lokaal in een vrijzinnige gemeente gebouwd wordt, brengt het daar een breuk onder de bevolking. Men is daar modern wat den godsdienst betreft, maar in vele andere dingen nog ouderwetsch. Als een eenheid hangen de hervormden daar aan de „grootte kerk”. Hoewel men niet veel naar de kerk gaat, laat men toch de kinderen doopen, en zelfs vele sociaal-democraten blijven hierin niet achter. Maar tengevolge van de vrijzinnigheid heeft men zich ook ingeleefd in de gebruiken, die tegen de kerk en den godsdienst ingaan, o.a. de Zondagsarbeid in sommige plaatsen, het brengen van bezoeken op Zondag, die een geheelen dag duren, en het gaan naar de kerk wanneer men zin heeft. Komt nu in zulk een gemeente een evangelisatie, dan verbreekt zij die uiterlijke eenheid. Vooral in Drente voelt men dit als een schending van het „gebruik”, den „adat”, wat dan reactie geeft, die zich wel eens uit in een vijandige houding. Om dit te ontgaan, is vanuit den kring der evangelisatiën in de Oud-Drentsche gemeenten wel eens de gedachte geopperd, dat er, vóór men tot de stichting van een lokaal als kerkelijke noodwoning overgaat, eerst langer dan gewoonlijk met colportage, samenkomsten in de openlucht en in herbergzalen en kamerevangelisatie, dus dakloos gewerkt moest worden. Want het is gebleken, dat bij die voorbereiding tot stichting eener evangelisatie in verschillende plaatsen meer personen onder beslag van het evangelie te krijgen waren dan toen het lokaal in gebruik genomen was. Maar men vergete niet, dat nog niet bewezen is, of de wegblijvers uit het lokaal ook niet zouden „afzakken” bij een langduriger voortzetting van openluchtsamenkomsten en dergelijke. In elk geval moeten wij ons hier laten herinneren, dat wij ook in den evangelisatiearbeid ter dege hebben te rekenen met wat men „volksziel” pleegt te noemen.

Intusschen zijn er altijd sommigen, die niet openlijk met de oude gebruiken willen breken en toch behoefte aan het evangelie gevoelen. Dezen hebben een gulden middenweg gevonden. Zij doen als Nicodemus en gaan des avonds naar het lokaal. Wanneer men tegen den aanvang van den avonddienst op den weg bij het lokaal is, ziet men ze in den winter bij lichte maan zonder en bij donkere maan met stal- of fietslantaarn opdagen en het lokaal binnengaan.

Natuurlijk zijn de menschen, die door de evangelisatiën bereikt worden, van uiteenlopend gehalte. Op de zondagscholen, catechisatiën en vereenigingen zitten kinderen en jongelieden uit belangstellende gezinnen naast die uit

huizen, waarin vrijzinnigen, sociaal-democraten, onverschilligen en onwetenden wonen. In de godsdienstoefeningen heeft met de ouderen hetzelfde plaats. De bijbelkennis van de laatsten is soms zoo klein, dat zij niet weten, dat Genesis in het Oude Testament te vinden is. Over bidden hebben zij wel hooren praten, maar weten niet goed wat het is. Het hooren van een preek of bijbellezing verdrijft vele verkeerde fantasieën daarover uit hun hoofd.

Met dezulken, die in de bijeenkomsten komen, en met vele anderen, die daarin niet komen, is meestal een heete strijd gestreden. Zij komen, als de evangelist hen bezoekt, met allerlei tegenwerpingen, als deze: de evangelisatiën, de evangelisatiemensen en de evangelisten zijn hun te fijn, de fijnen hebben 'm achter den elleboog, de bijbel is een fabelboek, niemand is teruggekomen om te zeggen hoe het den mensch na den dood gaat. Indien men ze nog „eens het lokaal kan binnenloodsen,” loopen zij daaruit als het hun te bar wordt. Gelukkig is het ten slotte niet de evangelist, maar de Geest van God, die brengt tot overtuiging.

Maar hiernaast mogen en kunnen de evangelisten nog andere middelen gebruiken om de menschen onder hun bereik te krijgen. Een evangelist vond op den tijd van een jongenscatechisatie enkele knapen vóór het lokaal aan het knikkeren. Met de mededeeling, dat hij dit ook kon, en de uitnoodiging om het in het lokaal te komen doen, kreeg hij ze daar binnen — en nu werd daar geen catechisatie gehouden, maar de tijd met knikkeren doorgebracht. De volgende week werd hetzelfde gedaan en daarbij een stukje bijbelsche geschiedenis verteld. Zoo ging het den geheelen winter door: spelen en leeren, en op het eind wisten de jongens toch wat van den bijbel.

De vereenigingen moeten dikwijls opgericht worden met jonge menschen, van wie gezegd zou kunnen worden: zij behooren daar niet, omdat zij nog sterken drank drinken, vechten, dansen, straatslenteren en naar de kermis gaan. Maar zij behooren daar toch wel, omdat zij goed materiaal zijn voor bearbeiding met het evangelie. Wanneer dan voorgesteld wordt, een artikel omtrent een christelijken levenswandel der leden in het reglement op te nemen, ziet men vreesachtige gezichten en hoort men de vraag, of dit wel noodig is. Wanneer de vereeniging aan den loop is, wil het eerst niet best vlotten. De leider heeft meestal het woord en voor de bijbelsche en godsdienstige stof, die behandeld wordt, is weinig of geen aandacht. Alleen voor het jaarfeest komen de leden in actie.

Maar langzamerhand wordt het beter en komt er een andere sfeer. Mettertijd komen de leden ook de catechi-

satie bezoeken en laten zij zich ook vinden in de godsdienst-oefeningen. Van dezen arbeid zijn zeer verblijdende resultaten te boeken.

De zaak is, dat de evangelist zich moet weten te geven, en daardoor de menschen aan zich verbindt, en zodoende invloed uitoefent. Wij denken aan dien zeer vrijmoedigen evangelist, die eens een dronken grasmaaier met een zeis op zijn schouder van die gevaarlijke zeis verlost en hem een onderdak bezorgde, en hierdoor niet alleen hem als lokaalganger mocht winnen, maar ook anderen, die niet verwacht hadden, dat een evangelist zich zoo met een dronkaard zou inlaten. En aan dien anderen, die in een gezin bij een zieken jongen niet over den godsdienst spreken mocht, maar wel over iets anders en met hem mocht dammen. Hiervan maakte hij gebruik en dan werden God en het zieleleven wel eens aangeroerd; dit kon natuurlijk in gezelschap van een evangelist niet uitblijven. Het gevolg was, dat het damspel op den achter- en het geestelijke op den voorgrond kwam, en de jonge zieke voor den Heiland gewonnen werd.

Natuurlijk gebeurt het wel eens, dat den ongeroepen evangelist bij het huisbezoek de deur gewezen wordt. Wie dan een punt van aanraking kan vinden of iets interessants weet te zeggen, kan daardoor de menschen nog wel eens in een goed humeur brengen en ontvangt ook wel de uitnoodiging om weer eens terug te komen. En wie in zulk een geval het druft te wagen de gekalmeerde menschen uit te noodigen om eerst een tegenbezoek in het lokaal te brengen, ontvangt vaak een ontkennend antwoord, maar ziet soms enkele weken later een hunner in de godsdienst-oefening.

Doch het tegenovergestelde gebeurt ook wel. In zekere gemeente ging de evangelist huisbezoek doen, maar op zijn bellen deed men hem niet open, hetwelk aan de voorbijgangers stof tot lachen en spotten gaf. En wanneer hij bij de bezoekers van de avonddiensten binnengelaten werd en gezellig met hen gepraat had, dacht hij, dat zij voortaan ook wel des morgens zouden komen, maar tot zijn teleurstelling kwamen zij in het geheel niet meer.

Het slot van een huis- of ziekenbezoek is menigmaal de vraag van den evangelist, of hij een gebed zal doen, welke vraag meestal toestemmend, maar ook wel eens afwijzend beantwoord wordt. Sommigen slaan een evangelist hooger aan om zijn „mooie bidden” dan om zijn „goede spreekgave”, en een zieke, voor wien gebeden was, heeft eens gezegd: „Nou, mijnheer, als dat niet helpt, dan helpt er niets meer”.

Maar ongeacht de onkundige misvattingen omtrent het gebed, hebben vele gebeden troost en rust gebracht en vele zijn verhoord geworden. Tenslotte is het gebed de groote kracht bij allen evangelisatiearbeid.

Ook op de stoffelijke nooden moeten de evangelisten letten. Vroeger vonden zij bij hun huisbezoek veel meer armoede dan thans, doch van jongen datum is het volgende. Een evangelist kwam bij zijn huisbezoek in een woning, waarin een gezin van elf personen was gehuisvest. Daar was geen behoorlijke stoel voor hem om op te zitten, de kinderen waren in lompen gekleed en leden aan ondervoeding, terwijl de huisvader dronk. Hij vond een ander gezin van negen personen in een vertrek, dat voor alles dienst moest doen en geen kalk of behang op de muren had. Voortgaande bezocht hij een plaggenhut, waarin een ledikant stond naast een laag schot, waarachter de geit lag. De evangelisten, die zulke toestanden zien en openbaar maken, worden door gegoede lieden in staat gesteld de armoede te lenigen en spreken dan meteen ook van de armoede der ziel en van den rijkdom van Christus.

De armoede eenerzijds en de propaganda van de S. D. A. P. anderzijds scheppen het gevaar, dat de leden van sommige evangelisatiën sociaal-democratische ideeën krijgen, en daartegenover hebben de evangelisatiën natuurlijk front te maken. Daarom hebben de betrokkenen in hun kring een afdeling van den Chr. Nationalen Werkmansbond opgericht of hun hoorders met personen van andere gezindten in een afdeling van Patrimonium samengebracht.

Voor nog ander liefdewerk moeten de evangelisten bereid zijn. Sommigen hunner hebben aan krankbedden gewaakt en zijn woningen, waarin besmettelijke zieken waren en waar de burens niet helpen wilden, binnengegaan en hebben die zieken bijgestaan. Een hunner heeft zelfs kort na elkaar twee dooden moeten kisten, omdat anderen daarvoor geen hand wilden uitsteken.

In Drente werken twee pleegzusters, die ook aan den Bond verbonden zijn. Zij gaan binnen de haar aangewezen grenzen langs veen- en zandwegen naar huizen, krotten en keeten, om voor krankten door liefderijke en helpende handen het lijden te verlichten, geven daarbij huishoudelijke en hygiënische wenken en reiken ook geestelijke medicijnen uit. Haar werk wordt door de bevolking zeer op prijs gesteld.

Een enkel woord moet ook gewijd worden aan de bestduursleden der evangelisatiën. In de eerste jaren na de oprichting van een evangelisatie doen zij nog wel eens wat hun niet past, blijven zij uit de godsdienstoefeningen om

bezoek te ontvangen of om op bezoek te gaan en zijn zij om een luttele reden op belangrijke vergaderingen niet aanwezig. Maar de goede bestuursleden zijn, als zij immer kunnen, altijd op hun post, vergezellen den evangelist eens per jaar bij zijn huisbezoek, begeleiden hem als hij ver van huis bijbellezingen gaat houden, en strijden, ijveren en offeren naar hun krachten en vermogen voor de evangelisatie. Men treft onder hen veel kinderen Gods en geestelijk gezinde menschen aan, die hun plaats met eere vervullen.

De financiën der evangelisatiën geven ten allen tijde veel zorg aan de bestuursleden en ook aan de evangelisten. De gemeentelijke evangelisatiën ontvangen steun van de synode, maar niet voldoende om daarvan geheel te bestaan, zoodat de kerkvoogden en de gemeenteleden hiervoor moeten bijspringen. Maar de anderen moeten drijven op de contributiën der leden en de collecten in de godsdienst-oefeningen.

Het is voor de leden der Ned. Herv. Kerk wat vreemd om groote sommen voor godsdienstige doeleinden te offeren, omdat uit de schatkist een gedeelte van de predikantstractementen komt en hier en daar rijke kerkvoogdijen zijn of de pastorigoederen veel opleveren. En nu moeten de leden der evangelisatiën dubbel offeren, want zij moeten hun kerkelijke belasting blijven betalen en hun evangelisatie in stand trachten te houden. In de meeste gevallen moet hun het geven geleerd worden.

Sommige evangelisten hebben in den tijd, toen de kerkcent nog in eere was, wanneer er eens zilverstukjes in de collecte kwamen, hier en daar verteld dat de collectehemel niet meer droevig rood zag, hetwelk tot resultaat had, dat steeds meer zilver uit den collectezak kwam. Somwijlen drong de nood om nog een collecte meer in te stellen of met een lijst langs de leden te gaan.

Dan hadden wel eens treffende voorvallen plaats. In Drente werd iemand een lijst voor de evangelisatie aangeboden, die hij niet dadelijk inzag. Hij nam zich voor daarop f 0.50 te plaatsen, maar toen hij bemerkte, dat zijn buurman f 10.— had geteekend, volgde hij dit voorbeeld na, en later, toen hij een kind Gods geworden was, is hij „met groot genoegen” nog meer gaan geven.

In een anderen kring had het volgende plaats in een ledenvergadering, waarin de sombere financiële toestand aan de orde gesteld was. Enkele boeren beweerden, dat het er niet aan zat om meer te kunnen geven. Hierop brak een andere boer door dat bezwaar, of beter gezegd: door zichzelf heen, en zeide: „Wat zit je daar nou te kijken. Het

gaat toch van jullie niet af? Als God met dien oorlog hier gekomen was, had je immers niks meer. . . . Als je een paar rijksdaalders geeft, hoe kan je daar arm van worden? En als je het niet geeft, denk dan maar niet dat je rijker wordt." Dit had tot gevolg dat de kleine kring binnen enkele weken f 100.— had bijeengebracht. Hieromtrent kan nog vermeld worden, dat in 1922 door 55 posten uit eigen kring werd bijeengebracht f 110125.— en bovendien nog een beduidende som werd geofferd voor uit- en inwendige zending.

Toch kunnen de meeste kringen zelf niet genoeg bijeengbrengen om het werk in stand te houden. Dan moeten de bestuursleden met het collecteboekje, waarin de bondskaart ligt, het land in om gelden te verzamelen. Ook de evangelisten doen dit wel en moeten dan zoo voor eigen leeftocht zorgen, wat niet bevorderlijk is voor het werk. Maar meestal wordt de inzameling aan beroepscollectanten opgedragen. Voor enkele evangelisatiën schrijven de bestuursleden of de evangelist collectebrieven. De gevers voor evangelisatie verrichten een verdienstelijk werk, want zij houden voor een groot deel het zendingswerk in ons eigen land in stand.

Er zijn jaren geweest, waarin omstreeks f 60.000.— voor alle collecteerende Bondsevangelisatiën door hen geschonken werd. Tegenwoordig is tot leedwezen van het Bondsbestuur en de evangelisatiebesturen deze som kleiner, terwijl het getal posten grooter wordt. Al is er in en buiten de kringen zooveel offervaardigheid, toch geschiedt het wel, dat bestuursleden uit eigen fondsen aan hun evangelisatie moeten leenen, opdat de evangelist op tijd zijn salaris zal kunnen ontvangen; en wanneer de bestuursleden op die wijze de kas niet kunnen aanvullen en de vloed van gaven stilstaat, dan moet de evangelist wachten op zijn loon en soms schuld maken. Dit is dan voor hem, zijn gezin en het bestuur een zware beproeving. Dan wordt er om geld gebeden en komt er wel uitkomst, maar zoo moest het toch niet zijn.

Wij willen thans bezien, hoe de verhouding van de evangelisatiën tot de Kerk is. Wanneer een evangelist van de rechte verhouding tusschen beide doordrongen is, zal hij zich nimmer „dominee” laten noemen, er voor waken, dat het lokaal geen „kerk” genoemd wordt en over zijn kring niet spreken als „gemeente”. Een evangelisatie in een vrijzinnige gemeente zal geen dienst houden, wanneer tijdens een predikantsvacature een orthodox ringpredikant in de kerk preekt, en dan gaan de bezoekers van het lokaal daarheen, om zoo te toonen, dat ook zij bij de „Groote Kerk”

behooren en dat zij daar een orthodoxe prediking willen hooren.

Zij laten hun kinderen doopen in een nabijgelegen orthodoxe gemeente, waar ook de nieuwe lidmaten uit den kring aangenomen en bevestigd worden. Het H. Avondmaal gebruiken zij onder leiding van een predikant in het lokaal. De problemen, die hieromtrent ontstaan zijn, roeren wij niet aan. Sommige evangelisatiën vragen aan den kerkeraad hunner gemeente het kerkgebouw voor een aantal diensten per jaar aan, en wordt dit haar daarvoor gegeven, dan laten zij daarin predikanten voorgaan en de sacramenten bedienen. In sommige lokalen treft men ook een collectebus voor de diakonie aan, wier inhoud op gezette tijden aan de diakenen afgedragen wordt. Met het deelnemen aan kerkelijke verkiezingen wordt door de leden van de evangelisatiën gehandeld naar omstandigheden. Aldus wordt zooveel mogelijk de band met de kerk vastgehouden.

Wat de verhouding van de kerk tegenover de evangelisatiën betreft, moet vermeld worden, dat, behalve de gemeentelijke evangelisatiën, geen enkele kerkelijk gesanctioneerd is. Verschillende buitenlandsche kerkgenootschappen en de Gereformeerde en Christelijk Gereformeerde Kerken in ons land evangeliseeren zelf, maar de Ned. Herv. Kerk kan om haar inrichting en omdat zij in partijen verdeeld is, in deze niets doen. Wel is het onder de bestaande reglementen mogelijk, dat de kerkeraden evangelisatiewerk kunnen laten verrichten, maar dan moeten zij daarmee binnen de grenzen van hun gemeente blijven.

Voor het noord-oosten van Drente is het gelukkig geweest, dat niet de kerk of de betrokken gemeenten in de veenkoloniën evangelisatieposten moesten uitzetten, want het meerendeel van die gemeenten is vrijzinnig. Dan toch was daar in vrijzinnigen geest gearbeid, waarvan het resultaat geweest zou zijn, dat daar de Christus der Schriften niet gepredikt was, allicht een groot aantal overgangen naar andere kerkgenootschappen en naar secten zou hebben plaats gehad en dat het getal onverschilligen aldaar meer zou bedragen dan thans het geval is.

Verschillende personen hebben gemeend, dat de Ned. Herv. Kerk zelf moet evangeliseeren, en hebben wegen gezocht waarin zij het zou kunnen doen. Laatstelijk in 1914 hebben Ds. D. E. Boeke, Ds. J. C. H. Scholten en Dr. W. L. Slot een daartoe strekkend verzoek bij de synode ingediend, hetwelk echter niet met het gewenschte gevolg bekrond is.

De evangelisatiën komen dus alleen in aanraking met den kerkeraad en de kerkvoogdij te hunner plaatse, en

wel hoofdzakelijk door aanvragen om het kerkgebouw eenige malen per jaar voor haar diensten te mogen gebruiken, of tijdens een predikantsvacature door verzoeken om een orthodox predikant te beroepen.

Verskillende evangelisatiën hebben het kerkgebouw voor eenige godsdienstoefeningen verkregen, en aan verzoeken om een rechtzinnig predikant te beroepen is door sommige vrijzinnige of gedeeltelijk vrijzinnige kerkeraden wel aandacht gewijd, maar de antwoorden waren weigerend. In de laatste jaren is het voorgekomen, dat vrijzinnige kerkeraden het met de evangelisatie op een accoordje willen gooien en in hun antwoord op aanvragen tot gebruik van het kerkgebouw dit toezegden, op voorwaarde dat de evangelisatie wilde zorgen, dat aan vrijzinnige minderheden in orthodoxe gemeenten dezelfde voorrechten verleend zouden worden. De betrokken evangelisatiën konden dit om des beginsels wil niet op zich nemen en kunnen, aangezien zij over bedoelde orthodoxe gemeente niets te zeggen hebben, ook dáárom den gestelden eisch niet uitvoeren. Het is ook wel gebeurd, dat op de genoemde verzoekschriften in het geheel geen antwoord ontvangen werd.

Er blijft dan niets anders over dan in de noodwoning van het lokaal den arbeid voort te zetten, hopen en wachtend op den dag waarop de kerkdeuren eindelijk voor haar zullen opengaan. En dan ook zich sterkend met de gedachte, dat ondertusschen door den arbeid velen voor de kerk behouden zijn gebleven en nog zullen blijven, die anders naar alle waarschijnlijkheid voor haar verloren zouden zijn.

Nu wij het werk van de Bondsevangolisatiën van alle zijden bezien hebben, keeren wij weer naar de bondszaken terug. Met de handhaving van de vroeger genoemde verhouding van den Bond tot zijn afdeelingen acht het Bondsbestuur zijn taak niet afgedaan. Tusschen bestuur en evangelisatiën is bovendien een moreel verband, dat in velerlei zaken tot uiting komt. Het Bondsbestuur geeft gaarne aan de evangelisatiën en de evangelisten in allerlei dubieuze gevallen raad en tracht kwesties, wier nadering gezien wordt, te voorkomen, of, waneer zij er zijn, langs minnelijken weg op te lossen.

Daar het verzamelen der gelden voor de noodlijdende posten in den tegenwoordigen vorm verre van volmaakt is, zijn in den loop der jaren verschillende voorstellen tot verbetering hiervan ingekomen. Het Bondsbestuur heeft ze terdege onderzocht en met zijn advies op de jaarvergaderingen ter tafel gebracht, waar zij besproken werden, terwijl dan in den zin der voorstellen soms proeven werden

genomen, die echter mislukt zijn door de afzijdige houding van kerkeraden en gemeenten, wier tusschenkomst hiervoor was ingeroepen.

Tot op heden kon geen betere collecte-methode dan de oude gevonden worden. Maar de zaak blijft voor het Bondsbestuur urgent.

In de oorlogsjaren heeft het gelden verzameld om de evangelistensalarissen, die minder dan f 1000.— bedroegen, tot die som aan te vullen, waarvoor het veel dank van de betrokkenen heeft ingeogst. Aan de evangelisten, die in figuurlijken zin hun eigen graf graven, door hun medewerking tot het verkrijgen van een orthodoxen predikant in een vrijzinnige gemeente, en die dan zonder post komen, is een wachtgeld beloofd. Ook is een pensioenfonds voor de evangelisten in het leven geroepen. Een fonds om de evangelisten, die met financiële moeilijkheden te kampen hebben, te steunen, is in 1929 gesticht.

Wanneer de evangelisten om de een of andere reden van post wenschen te veranderen en dit niet kunnen langs den gewonen weg van sollicitatie, is het Bondsbestuur genegen een ruiling van posten te bevorderen. Toen door de voorbereidende stappen der Drentsche veenkoloniale evangelisatiën de classis Emmen bij de Synode het voorstel indiende, om aan de evangelisten van evangelisatiën, die kerkelijke gemeenten worden, de bevoegdheid van hulp-prediker te verleenen, heeft het Bondsbestuur niet stilgezeten maar door circulaires aan de kerkelijke colleges te zenden, en door indiening van een amendement, dat bedoelde om hun ook de bevoegdheid te geven tot het bedienen der sacramenten, krachtig geijverd voor deze goede zaak.

Sinds 1915 verscheen het orgaan van den Bond: de Maandbode, eenmaal per maand, doch sinds den oorlog ontvangen de lezers het zes maal per jaar. Hierin schrijven de evangelisten over hun arbeid en wordt het zeer lezenswaardige jaarverslag van den secretaris opgenomen. Het wordt aan alle orthodoxe kerkeraden gratis gezonden, en wie voor f 1.— per jaar lid van den Bond wordt, ontvangt het eveneens.

Met een enkele onderbreking tijdens den oorlog is sinds de oprichting van den Bond elk jaar de jaarvergadering gehouden, eerst jaren achtereen te Utrecht en later telkens in verschillende steden. Daarbij zijn dan, op een enkele uitzondering na, alle evangelisten aanwezig, die aan den vooravond met de aanwezige bondsbestuurders onder leiding van een predikant het H. Avondmaal vieren, waarna met de gemeente ter plaatse een bijeenkomst in een der kerken

gehouden wordt, waarin een der hoofdbestuurders de be- teekenis van den bondsarbeid uiteenzet en een tweetal evangelisten mededeelingen over hun werk doen. Op den volgenden morgen vergaderen het Hoofdbestuur en de evangelisten ieder afzonderlijk en des middags wordt de openbare jaarvergadering gehouden, waarin het verslag van den secretaris de hoofdschotel is. Voor de evangelisten vormen deze dagen een hoogtijd, maar het is jammer dat van de zijde der gemeente hierbij doorgaans weinig belangstelling gezien wordt.

De eminente voorzitter van den Bond, Jhr. Mr. O. Q. van Swinderen, die in 1926 is overleden, heeft in Mr. C. A. Star Numan te Groningen een toegewijd opvolger gevonden. Secretaris is Ds. E. Syperda te Tjamsweer. Deze wijdt zijn tijd aan zijn gemeente en voorts aan den Bond, die met zijn 83 posten hem veel correspondentie en conferenties bezorgt. Hij is de aangewezen raadsman der evangelisten en besturen en — waar noodig — de moedige verdediger van het evangelisatiewerk tegenover de vrijzinnigen. In Mr. M. R. van der Hoop van Slochteren te Doorn bezit de Bond reeds jarenlang een zeer verdienstelijken penningmeester.

Met voldaanheid kan de Bond op zijn werk terugzien. Want hoewel zich in een tweetal kringen sectarische stroomingen openbaarden, hebben deze toch niet kunnen doorwerken, zoodat wij kunnen zeggen, dat de Bond werkelijk een dam tegen het sectarisme in de evangelisatiën is geweest. Hij was dit ook op verschillende plaatsen tegen het woelen van de Gereformeerde Kerken, wanneer die vasten voet trachtten te verkrijgen in de streken, die hoofdzakelijk door leden van de Ned. Herv. Kerk bewoond worden.

Bij zulk een langdurigen en in de breedte uitgegroeiden arbeid konden teleurstellingen niet uitblijven en moesten posten, die geen vat op de menschen krijgen konden, opgeheven worden. Maar vele kleine, moeilijk werkende evangelisatiën voelen zich krachtig in het gareel van den Bond, en de bloeiende kringen, de overwonnen kansels en de uit Bondsevangelisatiën voortgekomen gemeenten zijn schoone vruchten van dit werk. En boven dit alles is een nog veel grooter zegen te vinden op de Bondsposten, in vele huizen waar christenen wonen, die door de evangelisatie tot levend geloof in hun Heiland zijn gekomen, en in den Hemel, waar veel dank is voor de geestelijke zegeningen, die van de Bondsevangelisatiën zijn uitgegaan.

HOOFDSTUK XXIV.

DE VEREENIGING VOOR INWENDIGE ZENDING IN NOORD-HOLLAND.

Vóór mij ligt een kaart van Noord-Holland boven 't Noordzeekanaal, waarop aangegeven is welke gemeenten vrijzinnig en welke rechtzinnig zijn. De laatste vormen een klein getal in verhouding tot de eerste. En waren die nog maar vrijzinnig! Helaas ontbreekt in velen er van het geloof in God.

Het is nog niet zoo erg, dat men daar van korte godsdienstoefeningen houdt en het een predikant, die in een vrijzinnige gemeente zou optreden, wedervaren is, dat de voorlezer, toen hij op het briefje zag dat hij Jes. 53 moest voorlezen, hem vroeg: „Moet ik dat geheele hoofdstuk voorlezen?” De predikant zeide hem, dat het maar twaalf verzen waren. De voorlezer ging daarop heen om zijn werk te doen, maar kwam weldra weer bij den predikant met de opmerking: „Het zijn heele lappen van verzen,” waarbij in zijn blik de hoop lag, dat er wat afgedaan zou worden. Maar de predikant deed dit niet.

Het gebeurt aldaar in vacante gemeenten meermalen, dat een ringpredikant komt om de godsdienstoefening te leiden, maar van de gemeente alleen de koster en de organist komen om hun werk te verrichten, terwijl zelfs de ouderlingen en diakenen wegblijven. In sommige gemeenten wordt om den anderen Zondag godsdienstoefening gehouden — indien er een genoegzaam aantal hoorders aanwezig is, want men is daar bevreesd om naar de kerk te gaan, omdat zij, die dit doen, voor fijnen uitgescholden worden. Er zijn gemeenten, die reeds jaren lang vacant zijn en waarvan de pastorie verhuurd is aan den burgemeester of den dokter. Men begeert daar ook niet naar een predikant. Men kan in Noord-Holland veel ongedoopten vinden. In menige gemeente wordt niet gecatechiseerd, omdat hiernaar geen verlangen bestaat. Men smaalt op de fijnen en velen leven, alsof zij geen ziel hebben. Daarom roepen zij ook niet: „Niemand zorgt voor mijn ziel.”

Zoo is het daar al vele jaren geweest en daarom is in 1903 de Vereeniging voor Inwendige Zending in Noord-Holland gesticht. Deze heeft tot grondslag het geloof in Jezus Christus, den Zoon Gods, den eenigen en algenoegzamen Zaligmaker, die gestorven is om onze zonden en opgewekt om onze rechtvaardigmaking. Zij wil in Noord-

Holland het evangelie in de Ned. Herv. Kerk brengen, daar waar dit nagelaten wordt. Hiertoe vat zij verschillende middelen aan en heeft zij afdeelingen, die het evangelisatiewerk plaatselijk verrichten.

Tweemaal in het jaar houdt zij haar algemeene vergaderingen, waarop het hoofdbestuur, de leden en de evangelisten elkaar ontmoeten, en in den loop der jaren onderscheidene actueele onderwerpen behandeld zijn, o.a. la Cause, de stichting van een evangelistenschool, de bediening van het H. Avondmaal in evangelisaties, de verhouding van recht- en vrijzinnigen tot elkaar, en vele andere. Zij heeft zes evangelisatiën, waarvan wij iets willen vermelden.

In de evangelisatie te Andijk is als evangelist werkzaam H. Maarhuis. De godsdienstoefeningen worden bezocht door circa 60 personen. Er zijn vereenigingen voor vrouwen en meisjes en er wordt ook zondagsschool gehouden.

Die te Breezand wordt geleid door den evangelist P. Boon. De godsdienstoefeningen aldaar worden bezocht door ongeveer 130 personen. Een veertigtal jongelieden gaan ter catechisatie en ruim vijftig leerlingen ter zondagsschool. Een jongelings- en een meisjesvereeniging ontbreken daar niet.

Te Edam is J. K. Nieuwenhuis evangelist, die daar des Zondags twee diensten houdt, welke des morgens door 100 tot 130 en des avonds door 35 tot 70 personen bezocht worden. Aan de evangelisatie aldaar wordt de kerk der Ned. Herv. Gemeente twaalf malen per jaar afgestaan voor het houden van godsdienstoefeningen, die door predikanten geleid worden en waarvan enkele bestemd zijn voor de bediening der sacramenten. De anti-kermisbijeekomsten en de samenkomsten tot versterking van het godsdienstig leven trekken veel bezoek. Een groote rij vereenigingen is hier te vinden, n.l. een Dameskrans, een Groote- en een Kleine Meisjesvereeniging, een Jongelings- en een Knapenvereeniging, die fluit-, schaak-, dam-, reciteer- en huisvlijtclubs hebben, een Geheel-onthoudersvereeniging en twee Zangvereenigingen, één voor de jeugd en één voor oudere personen.

Te Schagen telt de evangelisatie 65 leden. Haar morgendiensten worden geleid door predikanten van elders en de avonddiensten door evangelist Boon van Breezand, die ook de catechisaties houdt. Hier zijn vereenigingen voor jongelingen, knapen, jonge dochters en tot beoefening van den zang en een houtsnijcursus. De evangelisatie te Stompertoren laat, om haar godsdienstoefeningen te leiden, predikanten en evangelisten van elders komen en mag eenige

malen per jaar daarvoor het kerkgebouw der Ned. Herv. Gemeente gebruiken.

De evangelisatie Wormer en Omgeving heeft twee posten, een te Wormer en een te Krommenie. Op beide worden godsdienstoefeningen gehouden, die te Wormer door 80 tot 90 en te Krommenie door circa 60 hoorders bezocht worden. De evangelisatie mag ook eenige malen per jaar van de Ned. Herv. Kerken in beide gemeenten gebruik maken. Op de beide posten is een Vrouwenvereniging en Wormer heeft bovendien een Meisjesvereniging. In den winter worden door de evangelisatie gemeenteavonden gehouden, waarop gerefereerd wordt over kerkelijke, maatschappelijke en sociale onderwerpen. Bijposten zijn nog gevestigd te Volendam en Watergang. Te Koggepolder, in de gemeente Akersloot, wordt in de Openbare Lagere School zondagschool gehouden.

Van 1916 tot 1924 is Ds. D. E. Boeke predikant-evangelist te Schagen geweest en hij bezocht toen tevens de verstrooide rechtzinnigen in de provincie en trachtte ook aanraking te krijgen met vrijzinnigen en ongelooovigen. Sinds laatstgenoemd jaar werd deze arbeid niet meer verricht, totdat in 1929 de heer Joh. J. van Kempen te Haarlem daarvoor als Reizend Secretaris werd aangesteld. Hij tracht voor de rechtzinnigen in de verstrooiing een goed zielszorger te zijn en kijkt op zijn reizen tevens uit, of hij tot anderen, die zich weinig of niet om hun ziel bekommeren, van Jezus kan spreken. Wanneer hij bij een huis is, waarvan hij goede hoop heeft dat hij daarbinnen wat goeds kan doen, houdt hij zich moe en vraagt daar of hij even rusten mag, en dan tracht hij de bewoners op den waren Rustaanbrenger te wijzen. Ook op andere manieren tracht hij binnen de huizen en met de menschen aan de praat te komen. Hierbij doet hij zeer ontmoedigende ontdekkingen op, maar hij vertrouwt, dat van het gezaaide zaad toch wel vrucht zal komen.

Ook tracht hij in vrijzinnige gemeenten de zielen met listigheid te vangen. Wanneer hij in zoo'n gemeente een zaal kan huren voor een lichtbeeldenvertooning, laat hij dit niet na en geeft dan lichtbeelden over China of een ander neutraal onderwerp, maar aan het eind vertoont hij Jezus en spreekt over hetgeen deze voor zondaren gedaan heeft. Het is hem eens overkomen, dat hij in zeker dorp geen herbergzaal voor dit doel kon bekomen, waarom hij aan de kerkvoogden de consistoriekamer der kerk vroeg, die hem tot zijn groote verrassing gegeven werd, terwijl het vrijzinnige schoolhoofd zoo welwillend was de uitnodigingskaarten aan de kinderen mede te geven. Niettegenstaande

op den avond, waarop de lichtbeelden zouden worden ver-
toond, velen naar een ander dorp togen, omdat daar wat
bijzonders te doen was, en het ging regenen en sneeuwen,
liep de consistoriekamer toch vol, keken allen naar China
en op het slot naar Jezus, zongen zij de liederen die op het
doek gebracht werden, en vroeg een diaken of van Kempen
nog eens terug wilde komen. Ook op de jaarvergaderingen
van de aangesloten evangelisatiën en van haar vereenigin-
gen gaat hij spreken en in den zomer gebruikt hij de
autozending om het zaad des evangelies uit te strooien.

In den zomer van 1931 heeft hij met een aantal Utrechtsche
studenten met een groote evangelisatie-auto van de
„Open Air Mission” colportage- en evangelisatietochten in
Noord-Holland gemaakt. De jonge mannen hebben voor
hun toekomstigen arbeid bijzondere waardevolle ervaringen
opgedaan, en bij deze tochten van huis tot huis zoowel als
in de evangelisatiesamenkomsten is veel volk bereikt en
hadden gezegende ontmoetingen plaats. Getracht wordt dit
werk voort te zetten.

De vereeniging heeft den heer H. Henning te Amsterdam
als colporteur in haar dienst. Deze gaat er met de bijbel-
tasch op uit, geeft ook lichtbeeldenavonden en tracht
zondagsscholen in vrijzinnige gemeenten te stichten. Elk
jaar wordt door de vereeniging een zendingsfeest georga-
niseerd, dat veel bezoekers trekt, en door middel van haar
orgaan: de Zondagsbode voor Noord-Holland, geeft zij aan
de abonné's daarvan wekelijks een stichtelijk artikel, offi-
ciële berichten omtrent haar arbeid, verslagen van den
reizenden secretaris en plaatselijke berichten over het
kerkelijk en godsdienstig leven in Noord-Holland.

HOOFDSTUK XXV.

EVANGELISATIE IN ONZE GROOTE STEDEN.

Wij gaan heden naar de groote complexen van gebouwen,
die gevormd worden door groote en kleine huizen, huur-
kazernes, winkels, café's, scholen, bioscopen, zalen voor
vermaak, musea en regeeringsgebouwen, waarboven fa-
brieksschoorsteenen met rookpluimen, kerktorens en een
enkele wolkenkrabber uitsteken en waartusschen grachten
hun stank verspreiden, plantsoenen, tuintjes en plaatsjes
hun groen vertoonen en de beruchte en gevaarlijke „straat”
is.

Daar leven, zwoegen, zorgen en luieren veel menschen,

daar spelen en leeren duizenden kinderen, maar worden velen hunner ook verwaarloosd. Daar vermaakt men zich in het licht en in het donker op velerlei wijze. Daar zoekt men God en vloekt men Hem. Daar verafgoodt men de materie en zet men netten uit om zielen voor Christus te vangen.

Daar worden veel kinderen geboren. Maar niet zij alleen komen het getal stedelingen vermeerderen, ook degenen, die er van buiten inkomen om een beter bestaan te verkrijgen of als ambtenaar daarheen overgeplaatst worden, of diegenen, die wat op hun geweten hebben en zich daar tusschen de duizenden verbergen willen voor politie en justitie.

Daar leven de menschen door aan elkander te verkoopen niet alleen koopwaar in de winkels en zichzelf als werknemer, maar ook zichzelf als voorwerp aan den dienst der zonde. In fabrieken, kantoren, werkplaatsen, ateliers en ook op de straat wordt onder het gesnor der raderen, het gedruisch der kranen, het getik van schrijfmachines en het getoeter van auto's door allen de strijd om het bestaan gestreden en wordt men voorgejaagd van het eene werk in het andere, van de eene zorg in de andere en van de inspanning in de ontspanning. Daar is bijna geen rust te vinden, zelfs in het midden van den nacht is er veel licht en veel drukte en in het donker veel zonde.

Daar gaat dreigend en slaand de armoede rond, zulk een armoede, die menschen uit gerieflijke en gezonde woningen naar de krotten jaagt, die de mooie meubels rooft en een zak met stroo om op te slapen en een krakende tafel met wrakke stoelen overlaat, die ouders en kinderen honger en koude doet lijden, en dit soms vlak bij de huizen waarin niets dan weelde is en rijkdom. Daar zijn te vinden oude en jonge menschen, mannen en vrouwen en kinderen van beiderlei kunne, die geen vast verblijf hebben, die overdag op en van de straat leven en des nachts onder bruggen, in pakhuizen en bergplaatsen slapen, die niet lief kunnen hebben en door niemand geliefd worden.

In de groote stad wonen, werken en spreken met elkaar de goeden en de kwaden, daar gaat de verleider rond en maakt voor de jeugd de stad, het leven en het kwaad mooi. Daar worden sociaal-democratische en communistische stelsels opgebouwd en tiert het sectarisme welig; daar kan iedere profeet, die wat nieuws op politiek of godsdienstig gebied verkondigt, aanhangers vinden. Daar neemt de sport bij velen een groote plaats in en wordt de bioscoop meer bezocht dan de kerk.

Daar drinken mannen en vrouwen zich dronken aan

sterken drank, verkoopen vaders hun dochters aan ontuchtigen en vertoont de onzedelijkheid zich in vele gedaanten, zoodat kinderoogen haar zien kunnen in al haar gemeenheid en hierdoor vroeg wijs worden. Daar zijn de verzamelplaatsen van dieven en wonen de helers van gestolen goed.

Daar wonen mannen van naam op het gebied van kennis, kunst, nijverheid en financiën en voorname regeeringspersonen. Zij spreken en beraadslagen met elkaar en hun families gaan in groepen met elkaar om. Zij leven eenerzijds een druk leven, maar anderzijds genieten zij van de gemakken, weelde en ontspanning, die hun geld en hun stand hun geven kunnen. Zij verwerken door hun arbeid of woord naar buiten, wat de neerslag van de groote stad in hun gemoed geeft.

Daar ook dwingen nog oude en nieuwe kerken eerbied af om hetgeen zij als bouwwerk zijn, maar door weinig heilbegeerigen worden zij betreden. Daar leven en werken groote kanselredenaars en theologen als herders der gemeente van Christus. Daar zijn geloovigen, die stand houden onder het kruisvaandel en daaronder willen strijden voor de eer van Christus en het behoud van zielen.

Van uit de groote stad rijden vele lijkstoeten naar de kerkhoven daarbuiten, om de overledenen aan het graf toe te vertrouwen. En vele levenden trekken de stad uit met hetgeen zij hebben aan materiële, verstandelijke, geestelijke en ongeestelijke dingen naar andere plaatsen, om daar, voor zoover de omstandigheden het toelaten, te leven als in de groote stad.

Ik wil niet verder teekenen het beeld en het leven der menschen van de groote stad. Dit leven heeft niet alleen beteekenis voor hen, die daarin wonen, maar door den invloed van degenen, die daaruit trekken, en van de dingen en meeningen, die vandaar uit verbreid worden, voor geheel ons volk. Want overal op het platte land neemt men min of meer wat van de groote stad over.

Wij hebben in en tusschen de voorgaande regels reeds kunnen lezen, hoe haar bewoners op kerkelijk en geestelijk gebied zijn. Daar is maar een klein overblijfsel, dat God dient, en de anderen staan onverschillig of vijandig tegenover Hem. Wat hebben de kerk en de geloovigen tegen het woeden van den satan, de wereld en het ongeloof in de groote steden gedaan? Ik durf niet zeggen: hun roeping vervuld, maar wel: het evangeliezaad gestrooid. Dit was een ontzaglijk moeilijk werk, want men heeft daar met eigenaardige omstandigheden en veel bestrijders te kampen.

Het huiselijk leven is daar geheel anders dan op het

platte land. Hier is men in eigen huis meestal nog wel eenmaal per dag met alle leden van het gezin bijeen. Maar in de steden is het leven zoo druk, zelfs in den vrijen tijd. Dezen bezet men met vergaderingen, cursussen, ontspanningen, liefhebberijen of straatslenteren. Men gaat niet tegelijk naar het werk en komt daarvan niet tegelijk thuis. En daarna gaat ieder weer van huis om den vrijen tijd naar eigen believen door te brengen en weer thuis te komen zoo laat als men wil, zonder hierbij rekening te houden met de anderen. Men eet en slaapt niet meer tegelijk. Het huis is een duiventil geworden.

Men kan moeilijk in de huizen der stedelingen komen. Eerst moet men bellen, en wanneer hierna de deur open gaat wordt dadelijk gevraagd welke boodschap men heeft. In de meeste gevallen gaat de deur niet eens open, en hoort men die vraag door een deorraampje of een spreekbuis. Dit is een groot bezwaar bij het huisbezoek der predikanten en andere arbeiders in het Rijk Gods.

Zij beginnen dit moeizaam werk aan het begin van een straat, en wanneer zij op hun bellen gehoor krijgen, moeten zij zeggen wie zij zijn. Bij de eerste deur hooren zij de vrouw zeggen: ik ben aan de wasch en heb geen tijd om te praten; bij de volgende deur wordt hun gevraagd, of zij willen komen wanneer de man thuis is; weer verder zegt men, dat men zoo'n leeglooper niet in huis wil hebben; bij een andere deur gaat men op de kerk of op de diakonie schelden, en laat men den bezoeker geen tijd tot weerleggen, maar slaat hem de deur of het raampje voor den neus dicht. Dit gebeurt zóó, dat de voorbijgangers het kunnen hooren, die dan meewarig of lachend de dupe van zulke teleurstellingen aanstaren en er soms nog een woordje bijdoen, of het geschiedt binnenshuis in een portaal van een huurkazerne, waarin hij de moeilijk bestijgbare trap heeft beklommen en het afgematte lichaam den geest moedelooser maakt.

Wanneer men eindelijk een huis of kamer binnenkomt, hoort men dikwijls over de kerk en de dominé's allerlei klachten, die niet altijd te weerleggen zijn, maar toch kan men dan de boodschap des heils daar brengen en over de geestelijke belangen van het gezin spreken. Soms is er gelegenheid dieper op de geestelijke dingen in te gaan, vooral wanneer er zieken zijn of als men met één of meer personen uit het gezin door het vereenigingsleven in betrekking staat. Dan kan men de mentaliteit van de bevolking der groote steden leeren kennen. De kinderen zijn vrij in hun optreden en verstandig in dingen, die een kind nog niet moet weten; de jongelieden zijn van verschillende

zijden reeds door politieke of godsdienstige groepen bewerkt, weten geen raad met hun vreemde problemen en hebben allerlei bezwaren tegen de kerk en den Christus der Schriften; vele ouderen zijn verdoofd door alles wat zij voor en tegen gehoord hebben en praten na wat hun door anderen is voorgezegt, zonder dat zij zelf naarstiglijk de waarheid daarvan onderzocht hebben.

Wanneer een bezoeker naar de diepte af kan steken en men hem het innerlijke leven voorlegt, merkt hij meestal op dat een donker pessimisme daaraan knaagt. Men is ontevreden over alles en nog wat, en niemand ziet verbetering komen. Men jaagt allerlei genoegens na, den eenen avond bezoekt men de bioscoop, den anderen wijdt men aan de sport, den volgenden gaat men op straat slenteren, den vierden avond gaat men naar een verjaarpartij en den daaropvolgenden naar een café — en dan moet men weer van voren af aan beginnen, omdat men nergens anders heen kan gaan. Zoo is het veld der genoegens ook al aan een tredmolen gelijk geworden, het mooie is door het vele gebruik niet mooi meer.

Soms komt de bezoeker ook in aanraking met het donkere van de groote stad. Zoo b.v., als hij in een gezin komt, waarvan de moeder ziek te bed ligt en de vader te lui is om te werken, maar geld verdient door zijn groote dochters te exploiteeren als prostitué's, terwijl de kleinen reeds bezig zijn zichzelf te vergooien en een oudste zoon, die dit niet verdragen kan, hierover telkens twist in huis maakt. Hij vindt soms jonge meisjes aan een geslachtsziekte lijdende, den pianist van het nachtcafé mistroostig, omdat hij half armoede moet lijden, en danseressen half gekleed haar ééne beste japon aan het verstellen. En dan hoort hij van het donker, dat dit voor hen zoo naar is, en dat zij er wel uit willen.

Degene, die onder de intellectueelen en de hoogere standen werkt, vindt onder hen peinzers, moeden en somberen, die bij al hun kennis, geld en weelde vol zorg zitten, geen houvast aan de geestelijke dingen kunnen krijgen of een geestelijken waan najagen en soms het leven zat zijn.

Het is dan wel heerlijk het oude evangelie aan deze menschen van den nieuwen tijd te kunnen brengen, maar men gevoelt tevens, dat, indien menschen door menschen bekeerd moesten worden, de engelen des hemels nooit zouden kunnen juichen over de bekeering van zondaars. Dan voelt men zijn eigen zwakheid, sterkt men zich in God, legt het evangelie zoo gepast als mogelijk is voor die personen neer en verwacht van God den zegen.

Maar dan blijft nog over de groote massa, die men niet

met huisbezoek bereiken kan en die zonder God leeft. Sommige personen hiervan worden als enkelingen wel eens bewerkt door hun burens of kameraden, die de kerk bezoeken, en onder de jeugd worden dikwijls vriendjes en vriendinnetjes medegebracht naar zondagsschool of jeugdvereeniging. God heeft hierdoor sommigen uit de duisternis tot het licht gebracht. Maar hier is vooral het pionierswerk der inwendige zending noodig. Die groote massa moet in aanraking met het evangelie gebracht worden door straatprediking, leetuurverspreiding en propaganda voor het evangeliewerk.

Omdat in dit boek ook de zondagsschool, de jongelingsvereeniging, de geheelonthouding, het christelijk onderwijs, de middernachtzending, enz. behandeld, en nog andere evangelisatiemiddelen, die men ook op het platte land in toepassing brengt, beschreven worden, willen wij in dit artikel alleen stilstaan bij dat evangelisatiewerk, dat speciaal in de groote centra wordt verricht. Het is echter niet doenlijk om in dit hoofdstuk alles op te nemen, wat door de kleine vereenigingen, die er bij tientallen zijn, op het gebied van evangelieverkondiging en christelijke barmhartigheid in de groote steden gedaan wordt. Uit de verte brengen wij aan al deze vereenigingen een saluut voor haar degelijken arbeid en nemen alleen het typeerende op.

Wij beginnen met een beschouwing van het evangelisatiewerk in Amsterdam, omdat zij de grootste onzer steden is. De oudste evangelisatievereeniging aldaar is de Vereeniging tot Verbreiding der Waarheid. Zij is opgericht in 1847 door enkele heeren, van welke wij met name noemen T. M. Looman, J. Krot, L. van der Bom, J. J. Kropsholler, W. Höveker en F. C. Bergman. De eerstgenoemde was haar eerste voorzitter en is dit tot aan zijn dood, dus 53 jaren gebleven. Hij was zoolang de ziel der vereeniging en zulk een merkwaardig persoon, dat wij hem niet, zonder enkele regelen aan hem te wijden, mogen voorbijgaan.

Hij werd geboren in 1816 te Amsterdam met een zwak lichaam, maar met een helder hoofd. Na zijn schooljaren ging hij voor onderwijzer leeren, en kon toen reeds spreken van de dingen die God aan zijn ziel gedaan had. Nadat hij de onderwijzersacte verkregen had, was hij eenigen tijd aan een school werkzaam, en werd daarna gouverneur bij Mr. I. da Costa, om diens zoon te onderwijzen. Op aanraden van Da Costa ging Looman zich voorbereiden voor de acte van godsdienstonderwijzer en verkreeg deze bij de Waalsche Commissie. Hierdoor was hij ook bevoegd godsdienstonderwijs in de Ned. Herv. Kerk te geven. Hij werd daarop door de Waalsche gemeente te Amsterdam als

godsdienstonderwijzer aangesteld.

Spoedig hierna kwam hij aan het hoofd van een Zondagsschool te staan, ging hij lidmaten voor de Ned. Herv. Kerk opleiden en begon hij zijn bijbellezingen en vroegpreeken te houden, die door velen uit allerlei stand werden bijgewoond, omdat hij in tegenstelling met de predikanten den Christus der evangeliën verkondigde. Buiten zijn kerkelijk werk deed hij niet alleen veel voor de vereeniging tot Verbreiding der Waarheid, maar was ook oprichter en bestuurslid van de Nederlandsche Zondagsschoolvereeniging en van het Java-Comité. In 1900 is hij overleden. Velen heeft hij door zijn evangelisatiearbeid tot Christus mogen brengen.

De Vereeniging tot Verbreiding der Waarheid is geboren uit den drang der omstandigheden. In de veertiger jaren der vorige eeuw had de Herv. gemeente te Amsterdam in het geheel geen of slechts een enkelen rechtzinnigen predikant. Doch er waren leden der gemeente, die behoefte hadden aan de rechtzinnige prediking, welke hun onthouden werd. Dit dreef de mannen, die hierboven genoemd zijn, om in een vergadering samen te komen en te beraadslagen over wat gedaan kon worden. Daarin werd de vereeniging gesticht. Deze vereeniging, bestaande uit bestuursleden en leden, die voor het grootste deel onbekend waren onder de bevolking der stad en die geen rijken of voornamen onder zich hadden, was iets bijzonders in Amsterdam.

Maar zoo bleef het niet lang. Het ledental groeide snel en personen van naam en invloed sloten zich bij haar aan. In het klein begon men te evangeliseeren, maar reeds in 1854 kon de vereeniging een gebouw in de Elandstraat koopen, dat nu eens paardenspel en dan weer theater was geweest, maar nu ingericht werd voor evangelisatiegebouw en thans nog als zoodanig dienst doet. Het is een stevig en groot huis daar in de dichtbevolkte Jordaanbuurt, met een tiental groote en kleine zalen, waarin sedert 1854 duizenden groote en kleine menschen, en onder hen velen voor het eerst, bekend gemaakt zijn met den eenigen Naam die onder den hemel gegeven is tot zaligheid.

In de groote zaal hiervan is Looman zijn bijbellezingen begonnen, die voor velen tot zegen geweest zijn. Jarenlang hebben zich hier bij elke bijbellezing de menschen verdrongen om een plaatsje machtig te worden, terwijl de predikanten voor bijna leege kerken preekten. Maar hiernaast heeft de vereeniging in de eerste jaren van haar bestaan veel tegenstand ondervonden.

Ook andere werkzaamheden werden ter hand genomen.

Zondagsscholen werden op verschillende punten der stad gesticht, waardoor men elken Zondag in circa 2000 jonge harten het zaad der Woords kon strooien, naai- en breischolen werden opgericht en een bibliotheek samengesteld, die tot vóór enkele jaren uit 20.000 nummers bestond. Een jongelingsvereeniging, een zangkoor en moedersbijeenkomsten gingen van de vereeniging uit. Zij evangeliseerde onder de doofstommen en de zeelieden en ook buiten Amsterdam. Het Java-Comitè is door haar opgericht en langen tijd een onderafdeeling van haar geweest. Het Tehuis voor Vrouwen, dat logies verschaft aan meisjes en vrouwen, welke voor eenigen tijd in Amsterdam vertoeven, is mede een spruit van haar. Deze vereeniging is een middel in de hand Gods geweest, om de ommekeer te bewerken, welke in de Herv. gemeente in Amsterdam heeft plaatsgevonden.

Tegenwoordig wordt des Zondags in haar gebouw kinderkerk en evangelieverkondiging aan doofstommen gehouden en is daarin in den winter des Vrijdagsavonds een volksamenkomst. Verder is daarin gevestigd een naaischool, een modevakschool en een knipcursus. Aldaar houden de vereeniging Dorcas, het zangkoor en de jongelingsvereeniging haar vergaderingen, worden boeken ter lezing uitgereikt en jeugdwerk verricht. Behalve de Zondagsschool, die in het gebouw gehouden wordt, heeft de vereeniging nog vijf andere. De vereeniging wordt in stand gehouden door de contributies harer leden, bijdragen van begunstigers en de baten van bazars, die te haren behoeve gehouden worden. Een groote rij van medewerkers is aan haar verbonden. Zij geeft een maandblad uit, waarin alle berichten betreffende haar worden opgenomen. Haar jongste werk is de stichting van een Tehuis voor werkloozen.

Ds. J. de Liefde, van wien wij in het hoofdstuk over het Reveil een korte levensschets gaven, stond eens in het jaar 1845 met een broeder in het geloof op een brug van de Goudsbloemgracht te staren naar de krotten aan beide zijden van het water en naar hetgeen zich op de straat daar afspeelde. Wat hij zag was het gewone aanzien van een achterbuurt: kroegen, snoepwinkeltjes, groente- en visch-winkels met hun uitstallingen daarvoor, deze alle ingebouwd in vele arbeiderswoningen van drie en vier hoog, en een vuile straat, bevolkt met pratende vrouwen, liederlijke mannen en slechtgekleede, spelende of vechtende kinderen.

Men kon aan die buurt zien, dat daar goddeloosheid, onzedelijkheid, dronkenschap en armoede heerschten. Met ontroering over hetgeen hij zag, vroeg hij aan zijn metgezel: „Zou er niets gedaan kunnen worden om Christus in

dit oord van duisternis en ellende te brengen?" Deze ried aan het te beproeven, en beiden begaven zich naar een vrouw, die aan de deur van haar huis stond, met welke zij een gesprek begonnen over het onderwerp, dat hun zoo na aan het hart lag. Na eenig praten werd deze vrouw bereid gevonden haar voorkamer een avond in de week aan De Liefde af te staan om daarin bijbellezing te houden.

Dit geschiedde reeds den volgenden avond voor vijf vrouwen en een blinden man. Elke week nam het aantal hoorders toe, zoodat de houten wand tusschen de voor- en de achterkamer moest weggenomen worden. Toen ook deze ruimte te klein werd, bouwde men het huis zoover uit als de daarbij behoorende grond strekte, zoodat men aan tweehonderd hoorders plaats kon bieden. Dikwijls waren er nog meer, die dan in de bedstede en op den zolder een plaats vonden. In 1854 werd niet ver van dit huis een evangelisatielokaal geopend, waarin de bijbellezingen werden voortgezet.

In nog andere achterbuurten is De Liefde op dezelfde wijze begonnen te evangeliseeren, o.a. in de Boomsloot-, in de Jonker- en in de Ridderstraat. Op de Heerengracht werd het lokaal Tecum Habita gehuurd om daarin des Zondagsavonds evangelisatiesamenkomsten te houden, die goed bezocht werden. De leerlingen der opleidingsschool voor evangelisten, welke De Liefde gesticht had, hielpen hem bij het werk in de achterbuurten. Bij verschillende personen heeft hij om financiëele hulp voor zijn evangelisatiewerk aangeklopt, maar omdat dit niet van een kerkgenootschap uitging, werd hij slechts door enkelen gesteund en moest hijzelf het grootste aandeel van de kosten dragen.

In 1855 stichtte hij, om dit evangelisatiewerk te kunnen voortzetten, met enkele vrienden de Vereeniging tot Heil des Volks, welke ten doel had het evangelie te prediken en het christelijk onderwijs te bevorderen. Deze zou een nationale vereeniging zijn met afdeelingen in verschillende plaatsen. Spoedig hierna werd te Amsterdam een afdeeling hiervan opgericht, waarvan De Liefde de ziel was. Daar haar leden bewogen waren met het lot van de kinderen, die nog niet naar de lagere school gingen en door hun ouders medegenomen werden op hun bedeltochten of het grootste gedeelte van den dag op de straat moesten doorbrengen, werd voor dezen op de Goudsbloemgracht een bewaarschool gesticht; voor de ouders werd hieraan een bijbellezing op de Zondagmiddagen verbonden en een bestaande naaischool, die door De Liefde gesticht was, werd door haar overgenomen. Ook ging men hier zondagsschool houden.

Het evangelisatiewerk van De Liefde breidde zich steeds meer uit, zoodat hij daarvoor met geleend geld eenige huizen aankocht, welke hij liet ombouwen tot een kerk met bijlokalen, die hij Eben-Haëzer noemde. Omdat hij in Nederland geen geld kon krijgen om het geleende terug te betalen, ging hij collectereizen naar Engeland doen, waar hem de handen gevuld werden.

In de nieuwgebouwde kerk nam het evangelisatiewerk een groote vlucht. Onder het gehoor van De Liefde kwam een talrijke menigte en velen werden bekeerd. Dit ging ook zoo voort toen hij in 1856, ziende op zijn talrijke hoorders, die de Amsterdamsche kerken niet wilden bezoeken, en op zijn eigen buiten-kerkelijke positie, een vrije gemeente stichtte. Deze nam in de eerste jaren van haar bestaan sterk in ledenaantal toe, hoewel ook vele getrouwe hoorders zich terugtrokken.

Maar de schuldenlast, die op het gebouw lag, drukte op De Liefde en op de gemeente. Men kwam tot het besluit om de kerk te verkoopen en deze van den nieuwen eigenaar te huren, en De Liefde zou trachten door te schrijven voor de Engelsche pers, hetwelk goed betaald werd, in zijn eigen onderhoud en dat van de gemeente te voorzien. Hiervoor moest hij echter tijd hebben en daarom verhuisde hij naar Utrecht. Des Zondags preekte hij in zijn kerk, terwijl de heer Hardenberg, een der door hem opgeleide evangelisten, den anderen geestelijken arbeid zou verrichten. De Liefde trok zich allengs van zijn gemeente terug en trad ten slotte af als voorganger. Hardenberg werd zijn opvolger. Kort hierna werd Eben-Haëzer weer verkocht en moest de gemeente het verlaten. Deze ging haar godsdienstoefeningen houden in Tecum Habita. Van toenaf is zij voor de evangelisatie in Amsterdam van minder belang geworden.

De afdeeling van de Vereeniging tot Heil des Volks is blijven voortbestaan tot op dezen tijd. In 1857 stichtte zij een tweede bewaarschool op de Boomsloot, waaraan een brei- en zondagsschool verbonden werden. Haar zondagsschool op de (thans gedempte) Goudsbloemgracht, die nu Willemstraat heet, bestaat nog, en die van de Boomsloot is verplaatst naar de Barndesteeg. Dit tweetal werd met een derde vermeerderd, die gesticht werd op Kattenburg, en waaraan een naai- en breischool verbonden werd. Thans wordt in een tiental zondagsscholen en kinderkerken het evangelie aan de jeugd gebracht.

In de Jan de Liefdeschool en de Eduard Gerdesschool wordt vanwege de vereeniging christelijk lager onderwijs gegeven. In verschillende clubjes komen jongens en meisjes bijeen tot het houden van gezellige avonden, waarin zij dan

nuttige en prettige werkjes verrichten, terwijl door middel van het evangelie aan hun harten gearbeid wordt. Des Zondagsavonds worden in het gebouw in de Willemsstraat familieavonden gehouden, waarop men de ouderen tracht te bewerken. Daar komen zwervers en zwerfsters bijeen met personen, die in een betere conditie verkeerden, maar toch ook den rijken Verlosser en den troost van den godsdienst missen of gemist hebben. Hun wordt door het voordragen van gedichten, door onderling gesprek en door een evangeliseerende toespraak en een kop thee wat goeds voor hoofd, hart en lichaam gegeven. De volkslezingen worden in den winter gehouden, waarop eerst een gedeelte uit de H. Schrift en daarna een actueel onderwerp besproken wordt.

De afdeeling Armeuzorg verstrekt naaiwerk aan vrouwen, opdat deze hiermede wat kunnen verdienen, reikt de gemaakte kleedingstukken aan de armen uit, geeft goeden raad omtrent allerlei nooden, heeft een spaarkas en verstrekt bijbels en kerkboekjes aan hen, die ze niet kunnen kopen. Door een bibliotheek wordt getracht christelijke lectuur onder het volk te brengen, en menigeen maakt hiervan een goed gebruik. Een huisbezoekster bezoekt de gezinnen, die in de buurt der gebouwen wonen, om hen op Jezus Christus en het evangelisatiewerk der vereeniging te wijzen. Zij heeft ontmoedigende ervaringen, maar kan ook vermelden, dat zij tot zegen is geweest. In de gebouwen der vereeniging zit een aanzienlijke waarde. Voor haar bewaar- en lagere scholen ontvangt zij subsidies van de overheid en haar andere werkzaamheden worden door leden en begunstigers bekostigd.

In het jaar 1858 gevoelden eenige leden van de Afgescheiden Gemeente te Amsterdam, dat zij de zending onder de Hottentotten en andere heidenen in de nabijheid van Transvaal moesten steunen. Niet alleen, omdat daar zendingswerk verricht werd, maar ook opdat de zendingsijver ten goede voor de gemeente zelf zou werken. Vijf hunner kwamen onder leiding van hun predikant, Ds. A. S. Entingh, in een hunner kerken bijeen om deze dingen te bespreken. Na gebed om de leiding Gods besloten zij een Centsvereeniging „De Zendingszaak” op te richten. Hun bedoeling was om elke week één of meer centen bij de leden hunner gemeente te verzamelen en daarmede bovengenoemd zendingswerk te steunen. De gemeente was zoo offervaardig, dat na een half jaar besloten werd een eigen zending naar genoemd zendingsveld te zenden. De heer H. Vissink werd hiervoor gekozen en zou opgeleid worden aan de Theologische School te Kampen. Doch het hierom-

schreven doel werd losgelaten, omdat zekere omstandigheden in de Afgescheiden Kerk en in de vereeniging hiertoe noodzaakten.

Reeds eenige jaren vóórdat het hiertoe kwam, was een der leden van de vereeniging bewogen geworden met het zieleheil van zoovelen in de groote stad, die onwetend waren omtrent de geestelijke dingen. Daarom deed hij het voorstel, ook de inwendige zending te gaan behartigen en zondagsscholen op te richten. De meerderheid der leden viel hem bij, en binnen een jaar werden drie zondagsscholen geopend. Deze drie zijn in den loop der jaren uitgegroeid tot veertien. Kelders en pakhuizen en zelfs een bakkerij werden hiervoor gebruikt, maar thans zijn zij gevestigd in verschillende scholen voor lager onderwijs.

Ook bewaarscholen werden gesticht, om zeer jonge kinderen op een eenvoudige wijze iets van Jezus te leeren en om aldus de huisgezinnen, waaruit zij kwamen, met Hem in aanraking te brengen. Nog werd getracht in godsdienst-avondscholen knapen en meisjes in den godsdienst op te voeden, maar hiermede moest na eenigen tijd worden opgehouden. Ook een opgerichte volksbibliotheek stierf, niet door gebrek aan boeken, maar wegens gebrek aan krachten om ze uit te reiken. Om de kinderen, die op de bewaar- en zondagsscholen gingen, te bezoeken, en dus ook om met hun ouders in aanraking te komen, werd een bezoekbroederkring opgericht en daarnaast een Dorcasvereeniging van kinderen, om voor armere kinderen kleeren te maken.

In snelle vaart volgde in de zeventiger jaren de oprichting van de eene afdeeling na de andere. Wij volstaan hier met het noemen van haar namen, want hieruit kan blijken wat zij bedoelen: een Kinder-Zendingsvereeniging, een Kindervereeniging voor Israël, een Jongelingsvereeniging, de Jongedochterskrans Bezaleël en een Teekenschool. In 1875 werd begonnen met de uitgave van een maandblad en in 1877 verkreeg de vereeniging een eigen gebouw in de von Zesenstraat. Ook buiten Amsterdam, te Nieuwendam en te Halfweg werden zondagsscholen opgericht en later overgedragen aan personen daar ter plaatse. Later kwamen nog een zangafdeeling, een oefeningsafdeeling „Wijsheid is beter dan robijnen” en een Jongelieden-Zendingskring „Ezra” het getal afdeelingen vermeerderen. Een tehuis voor Javanen werd geopend, maar moest na enkele jaren weer gesloten worden.

De afdeeling Bijbel- en Traktaatverspreiding zorgt, dat in ziekenhuizen, politiebureaux en op de straten bijbelgeheelten en christelijke geschriftjes onder het volk komen. Op een viertal plaatsen worden des Zondagsmorgens

bijbellezingen voor kinderen gehouden. Na jaren is de vereeniging toch weer tot haar eerste beginsel teruggekeerd, want de afdeeling „Zending onder de Volken” tracht onder de kinderen harer zondagsscholen belangstelling voor de uitwendige zending te wekken. Een klein museum voor land- en volkenkunde, dat het eigendom der vereeniging is, wordt hierbij gebruikt.

Door middel van contributiën, giften en een tweejaarlijkschen bazar verkrijgt de vereeniging haar geldmiddelen. Het aantal leden dezer vereeniging is tamelijk groot, doch omdat geschikte geloovige personen voor den arbeid ontbreken, kan zij niet meer doen dan hierboven aangegeven is; maar toch neemt zij met eere een groote plaats in het evangelisatiewerk te Amsterdam in.

Het Koning-Willemshuis in de Egelantierstraat te Amsterdam met zijn groote ramen in den voorgevel is voor onzen tijd een ouderwetsch gebouw. Het heeft iets deftigs, maar het lijkt toch niet op een patriciërswooning, zoodat de arme niet bevreesd is om het binnen te treden. Daarbinnen is alles net en helder, hoewel er elken dag ongeveer 1000 personen korter of langer in verkeerren. In de ontvangkamer staat een beeld van den stichter, Ds. C. S. Adama van Scheltema, gebeeldhouwd door wijlen Ds. C. Beets van Arnhem. In die kamer wordt de administratie bijgehouden van het werk, dat in het gebouw geschiedt. In de niet te ruime bestuurskamer hangen de portretten van hen, die het gebouw bestuurd en juist daar veel gebeden en gearbeid hebben.

In de bibliotheek zijn circa 2000 boeken geplaatst, terwijl zij ook dienst doet voor kleine vergaderingen. In vier lokalen wordt bewaarschool gehouden. De groote bovenzaal biedt ruimte aan 400 personen en bezit een ruime spreekplaats. Daarachter is de keuken, waarin de benoedigde koffie gezet wordt. Op den zolder, die voor bergplaats benut wordt, zijn nog twee kamers, die vroeger voor teekenschool gebruikt werden.

Dit gebouw staat in de Jordaan. Toen Ds. Adama van Scheltema predikant te Amsterdam werd, is deze wijk hem toegewezen. Zij was reeds jarenlang berucht. Hij vond daar menschen, die zonder God en godsdienst voortleefden en hard moesten werken om hun brood te verdienen, maar tevens veel geld aan jenever uitgaven. Hij zag drankhollen onder en boven den grond, die dag en nacht bezoekers lokten, waarvan armoede en misdaad de ontzettende gevolgen waren. Nadat hij eenigen tijd in deze wijk gewerkt had, zeide hij: „Men kan evengoed ergens in het heelal beroepen worden als in Amsterdam.” Hij was reeds lang

afschaffer van sterken drank, maar de lezing en vertaling van een boekje van de Engelsche Mevrouw Wightman, getiteld: „Uit de Achterbuurt”, bracht hem tot de overtuiging, dat men breken moet met alles wat bedwelmt, om een waarlijk vrije Christen te zijn.

In den geest van genoemd boek ving hij in 1861 een bijbellezing aan in een achterkamer in de Tuinstraat. Zijn verwachting aangaande een groot getal hoorders was niet hoog gespannen, maar hij begon in het geloof dat God hem zou helpen. De lieden uit die buurt kwamen in hun daagsche pakje daarheen. Steeds werd behandeld het bijbelsch onderwerp, dat voor den volgenden Zondag op den zondagsschoolrooster aangegeven stond, en na afloop werden nog eenigen tijd christelijke liederen gezongen. Toen men een eigen gebouw had, zijn deze bijbellezingen hierin voortgezet. Ds. Adama van Scheltema gevoelde, dat hij nog meer moest doen om de bewoners van de Jordaan tot Christus te leiden en achtte het noodig in de eerste plaats aldaar een wijkgebouw te stichten, waarin zich mannen, vrouwen, jongelieden en kinderen konden vereenigen, om daar onder leiding van geloovige personen datgene te verkrijgen, wat de kerk hun niet geven kon.

In 1863 wist hij met eenige vrienden de Vereeniging: het Koning-Willems-huis, op te richten. Weldra was deze in het bezit van het hierboven beschreven gebouw, hetwelk geopend werd met een bazar, waarvan koning Willem III de eerste bezoeker was. Veel geld was voor den bouw hiervan ingekomen, doch men kon niet zoo ruim bouwen als men wilde, want de vooroordeelen tegen het werk, dat daarin zou geschieden, hielden velen terug om hun gaven te offeren. Vooral het beginsel der geheelonthouding stond menigeen tegen. Allereerst begon men in het gebouw met een zondagsschool, waaruit nog drie andere gegroeid zijn. De kinderen dier zondagsscholen werden ook zooveel mogelijk getrokken naar de catechisaties, die in het gebouw gehouden werden.

In die buurt was men gewend, om des Zondagsmorgens in de daagsche kleeren wat te luieren en zich na den middag te kleeden en uit te gaan. Men werkte er op, de menschen naar de kerk te krijgen, maar de moeders wezen op haar kinderen en op het bereiden van het middageten als beletselen. Om dit bezwaar weg te nemen, werd een kinderkerk ingesteld. De kinderen kwamen alles behalve op hun zondagsch daarheen. Met de belofte, dat zij, indien zij zich in een badhuis gingen baden, twee krentenbroodjes zouden krijgen, trachtte men dit te veranderen. Ook werden hun hoofden en schoenen geinspecteerd, wat zoo

goed werkte, dat de moeders haar kinderen schoon en net naar de kinderkerk zonden. En door het kerkgaan der kinderen werden velen hunner ouders ook kerkgangers. In de kinderkerk werd op het zingen zooveel nadruk gelegd, dat de diensten daarin zangdiensten werden.

Uit de bezoekers van de bijbellezingen kwamen de geheelonthouders voort. Reeds spoedig werd hierom in het Koning-Willems-huis een Geheelonthouders-Verbond gevestigd, dat in afdeelingen voor mannen, voor vrouwen en voor jeugdigen gesplitst is. De werkers onder hen verspreiden en verkoopen duizenden traktaten, en bezoekbroeders gaan uit om leden te winnen. Deze bond heeft velen van den drankduivel verlost. Om jonge meisjes voor de geheelonthouding te winnen is een Jongedochtersvereeniging opgericht, welke ook ten doel heeft om voor de arme kinderen der zondagsscholen kleeren te vervaardigen. Buitendien komen eens in de maand haar leden des Zondagsavonds in een gezellig samenzijn bijeen, opdat zoo kringen van vriendinnen gevormd kunnen worden.

Uit de zanguurtjes, die bij verschillende gelegenheden gehouden werden, ontwikkelden zich de Zangscholen en hieraan werd een leesbibliotheek verbonden. Tegen één cent per week kan men een boek ter leen bekomen. Daardoor is de huiselijkheid en de ontwikkeling in die wijk bevorderd. Uit de Zangscholen ontstonden het Mannenkoor „Adama van Scheltema” en het Kinderzangkoor „Hosanna”. Ds. Adama van Scheltema heeft gezorgd, dat er te allen tijde liederen waren om te zingen, want hijzelf heeft er vele gedicht en Engelsche liederen in onze taal overgebracht. Deze vonden een plaats in de Neerbosch-bundels.

Aan iets, dat zeer practisch was voor het leven, werd in 1865 begonnen. In dat jaar heerschten de cholera en de typhouse koorts in Amsterdam, en om uitbreiding hiervan te voorkomen, maakte de vereeniging het mogelijk, dat circa 800 gezinnen aangesloten konden worden bij de waterleiding. Ook zorgde zij, dat de putten in de Jordaan werden schoongehouden, opdat deze niet de oorzaak van allerlei ziekten zouden worden.

Eenige dames lieten in een gehuurd huis een spijskokerij inrichten, opdat deze tegen een matigen prijs behoeftigen van warm eten zou kunnen voorzien, en gaven het beheer hiervan aan de vereeniging over. Maar de huur van dit huis werd opgezegd en een ander kon niet gevonden worden. Daarom stelden verschillende leden der vereeniging zich beschikbaar om, tegen afgifte van te voren uitgereikte kaartjes, te hunnen huize warme spijzen, eieren en vruchten af te laten halen ten bate van zieken en zwakken. Later is

in het gebouw een spijskokerij ingericht en konden in den winter tweemaal en des zomers eenmaal per week zieken en ouden van dagen de spijsen verkrijgen.

Om goede huisvrouwen te vormen, werd een naai- en breischool opgericht, welker leerlingen verstelwerk van zichzelf mogen meebrengen. In 1873 werd de Bewaarschool in het gebouw geopend, doch deze kon maar honderd leerlingen bevatten. Daarom werd spoedig uitgezien naar een grootere gelegenheid daarbuiten, maar pas in 1890 kon de Prinses Wilhelmina-Bewaarschool in de onmiddellijke nabijheid van het gebouw geopend worden, die plaats biedt aan 400 kinderen.

Aan de Looiersgracht staat de Koningin Emma-school, waarin vanwege de vereeniging christelijk lager onderwijs gegeven wordt. In het huis zelf werd vroeger aan ouderen lees- en schrijfonderricht gegeven, maar de invoering van de leerplichtwet heeft dit overbodig gemaakt. Ook het teekenonderwijs, dat vroeger aan toekomstige ambachtslieden gegeven werd, is door de vlucht, die het middelbaar onderwijs genomen heeft, niet meer noodig. Wel heeft men in de laatste jaren voor meisjes de gelegenheid opengesteld om het knippen te leeren. Het Koning Willemshuis heeft in ons land het eerst in vergaderingen met een sciopicon lichtbeeldenvoorstellingen gegeven, en trok hierdoor velen van de wereldsche vermakelijkheden af.

Om de mannen uit de kroeg te houden, is er voor hen in het gebouw des Zaterdagavond een bijeenkomst, waarin zij vrij zijn om te praten, te lezen of eenig gezelschapsspel te beoefenen. Er wordt gezorgd, dat zij daar ook met het evangelie in aanraking komen, soms kunnen zij er een lezing beluisteren en dikwijls wordt er naar hartelust gezongen. De bovenzaal is dan meestal gevuld met bijna zoo bezoekers. Deze samenkomsten worden door vaste leiders geleid. Des Zondags worden zwervers en maatschappelijke schipbreukelingen in het gebouw verzameld. Dan zitten daar veel ellendigen aan wier gelaat en kleeding men bemerken kan, dat zij diep gevallen zijn. Voor hen wordt een evangelieverkondiging gehouden, en daarna blijven zij nog eenigen tijd gezellig bijeen onder zang en andere afwisseling, terwijl zij dan krentenbrood en een kop koffie gebruiken. Daarom is deze bijeenkomst met den naam „krentenbroodkerk” bestempeld. Met de bezoekers wordt elk jaar ook Kerstfeest gevierd.

In 1881 kwam een evangelist den arbeid in het huis leiden. Hij slaagde er in om, wat men jarenlang vruchteloos beproefd had, een jongelingsvereeniging op te richten, waaraan een Knapen- en een Jongeliedenafdeeling verbon-

den zijn. Eveneens kon hij een Kindervereeniging tot stand brengen, die bedoelt te evangeliseeren onder de kinderen en waar onderwijs in den zang gegeven en de schadelijke invloed van den sterken drank aangetoond wordt. Het jeugdwerk is nog uitgebreid met Jeugdclubs, die allerlei handenarbeid beoefenen. De toevloed van deelnemers hiervoor was zoo groot, dat men telkens kinderen moest afwijzen, omdat de noodige leiders ontbraken.

Bij alle vereenigingen is nog ontstaan een Mannenvereeniging, die samenkomt om over verschillende godsdienstige, maatschappelijke en andere onderwerpen ingelicht te worden en deze te bespreken. Een Vrouwenkrans komt eenmaal in de week samen om kleedingstukken te vervaardigen, welke met Kerstmis uitgedeeld worden. Elk jaar worden aan meisjes bloembollen ter verzorging en opkweeking gegeven, en in de toekomst wil men hiervan bloementoonstellingen organiseeren.

Om den anderen Zondag wordt in het gebouw een godsdienstoefening gehouden, opdat de oudjes uit de buurt niet ver naar de kerk behoeven te loopen, om de slechtgekleeden, die geen kerk durven binnengaan, geestelijk voedsel te verschaffen en om de onverschilligen, die wel voor zoo'n dienst in het gebouw willen komen, zachtken aan naar de kerk te leiden. Elken Vrijdagavond heeft een evangelisatiesamenkomst plaats, welke geleid wordt door den voorganger van de Vrij-Evangelische gemeente. Het kan ons niet verwonderen, dat voor dit groote evangelisatiewerk steeds behoefte gevoeld werd aan bidstonden, om daarin aan God hulp, raad en zegen te vragen. Deze worden dan ook op gezette tijden gehouden.

Niet alleen in het gebouw wordt het evangelie gebracht, maar ook daarbuiten door huisbezoek. Aan de leiders van het werk is dit opgedragen, en dezen hebben zich altijd trouw van hun plicht gekweten. Door anderen werden de kroegen in de wijk bezocht, om de kroegbezoekers met een enkel woord uit te noodigen tot bezoek aan de Zaterdagavondbijeekomsten. Een koffiewagen, welke door de Nederl. Chr. Geheel-Onthouders Unie aan het huis geschonken werd, is elken morgen te vinden op de groentenmarkt en rijdt vandaar naar het Centraalstation om tegen lagen prijs het trampersoneel aan koffie, melk of limonade te helpen. Bovendien worden nog doeltreffende uitnoodigingen voor de vergaderingen en samenkomsten, die in het huis gehouden worden, allerwege verspreid, opdat vele bezoekers daarheen zullen komen. En hieraan wordt gehoor gegeven, want bijna 150.000 bezoeken worden per jaar aan het gebouw gebracht.

Reeds tijdens het leven van Ds. Adama van Scheltema, toen hij nog niet vele jaren dezen arbeid verrichtte, heeft de kantonrechter hem gezegd: „Ik kan zien, dat gijlieden goed werk doet, want ik heb niet de helft moeite met uw buurt.” Hoewel er nog veel te doen is in de Jordaan, zijn velen van haar bewoners door dit werk godsdienstig op hooger peil gekomen, en wat het beste is, er zijn zielen voor Christus gewonnen.

Naast Ds. Adama van Scheltema heeft jarenlang Mej. Moen haar gaven en krachten in dienst van het huis gesteld, en zonder eenig loon deed zij wat haar hand vond om te doen. Wegens voortdurende ongesteldheid van Ds. Adama van Scheltema werd in 1881 de heer D. Felix tot evangelist aangesteld om het werk in het gebouw te leiden. Van 1888 tot 1908 was de heer J. Dallinga als zoodanig werkzaam. Van 1913 tot 1918 was Ds. R. J. van der Meulen leider van den arbeid en thans de heer H. Farjon. Verder is een groot aantal medewerkers aan den arbeid verbonden. Voor de verschillende takken van den arbeid benoemt het bestuur commissies, maar de vereenigingen, die in het gebouw vergaderen, kunnen zelf hun bestuurders kiezen. Zij moeten voor de zalen, die zij gebruiken, een bijdrage in de onkosten betalen en voorts wordt het gebouw met den arbeid die er in geschiedt in stand gehouden door contributies en giften.

Een hoogtepunt in het bestaan van het huis was het bezoek van H.M. de Koningin en de Koningin-Moeder in 1899. Maar neerdrukkend was de vraag, die door de tijdsomstandigheden en de vermindering van inkomsten in 1918, na het vertrek van Ds. van der Meulen, door het bestuur gedaan werd: moeten wij den arbeid staken? Maar het gevoelde na ernstige overweging, dat het dit in dien onrustigen tijd niet mocht doen. Wel werd niet dadelijk een leider aangesteld, maar dit had tot gevolg, dat het bestuur met de medewerkers elke week ging vergaderen, zoodat tusschen hen meer een band kwam. In dien tijd was er ook bijna geen personeel voor de Zondagsscholen te vinden, zoodat één daarvan opgeheven moest worden.

In 1925 werd de naam der vereeniging veranderd in „Koning Willems huis, Vereeniging voor Christelijk-Maatschappelijken Arbeid”. Dit werd bekend bemaakt in het eerste nummer van een maandblad, dat door de vereeniging wordt uitgegeven en van dien tijd af geregeld de nooden, den arbeid en de zegeningen, die God op het werk schenkt, bekend maakt, en dat ook tevens evangelisatieblad is. In 1931 is naast het gebouw een nieuwe voorbereidende school geopend.

Door eenige leden van de Christelijk Gereformeerde Gemeente te Amsterdam werd enkele jaren geleden een Evangelisatievereniging opgericht. Hoewel de leden hiervan eenvoudige personen waren en hun financiële draagkracht niet groot was, wisten zij het toch zoover te brengen, dat een tent kon worden aangeschaft, waarmee zij des Zaterdagavonds plaats nemen op een plein in een volksbuurt. Hierin worden uitgesteld en verkocht bijbels, kerkboeken, brochures over verschillende onderwerpen, wandteksten en predikbeurtenbladen, terwijl vandaaruit aan de voorbijgangers traktaatjes uitgereikt worden. Door verschillende leden wordt huisbezoek gedaan, zelfs in café's en in slaaphuizen. Met Kerstmis worden daarbij teksten en met Nieuwjaar scheurkalenders uitgereikt. Dan is men zoo wijs om hamer en draadnagels mede te nemen, om de kalenders meteen aan den muur te kunnen spijkeren.

Toen Ds. A. M. Berkhoff predikant te Amsterdam werd, is de vereeniging overgenomen door den kerkeraad van het stadsdeel waarin hij werkte, en deze heeft haar werk op ruimer schaal voortgezet onder den naam Evangelisatiecommissie der Chr. Ger. Gemeente te Amsterdam-West. Deze commissie bestaat uit vijf leden van den kerkeraad en eenige gemeenteleden. Van dien tijd af wordt eens per week een avondsamenkomst gehouden in een gehuurd lokaal, waarin twee broeders voorgaan en veel bezoekers komen. Verder gaan mannen en vrouwen uit om traktaatjes te verspreiden zoowel in de wijken der rijken als in die der armen. Tijdens de gehouden Olympiade in 1928 heeft de commissie gebruik mogen maken van dat punt van het Vondelpark, waar de bezoekers van het stadion langs moesten komen, om openluchtsamenkomsten te houden. Des Woensdags en Zaterdag, na afloop der spelen, werd daar tot de terugkeerende bezoekers van het stadion en tot anderen, die daar langs kwamen, gesproken van Jezus Christus en door een zangkoor gezongen.

In 1870 stichtten eenige jonge dames, die zich het lot der fabrieksmeisjes aantrokken, de Vereeniging voor Fabrieksarbeidsters. Met de fabrieksmeisjes was het toen treurig gesteld. Omdat er nog geen leerplicht en arbeidswet waren, vond men onder haar zeer jonge meisjes, die eigenlijk nog de school moesten bezoeken, en als gevolg hiervan waren ook de oudere niet genoegzaam onderwezen. Daarbij kwam, dat velen hunner ook niet godsdienstig opgevoed waren en in groote zedelijke gevaren verkeerden. Genoemde vereeniging stichtte reeds in 1871 de Fabriekschool, die geopend kon worden met zes leerlingen, welk klein getal spoedig grooter werd. Daarom liet een der

oprichtsters in 1875 aan de Marnixkade een school bouwen, waarin 's avonds onderwijs werd gegeven in lezen, schrijven, rekenen en naaien, terwijl ook getracht werd de leerlingen heen te leiden naar Jezus. In 1887 werd de godsdienstonderwijzer F. C. Neumann als evangelist aan deze school verbonden en van toenaf werden daarin ook moedersbijeenkomsten en een broederkring gehouden en een zondagsschool voor de jongere kinderen er aan verbonden.

Wegens geldgebrek moesten in den oorlogstijd laatstgenoemde werkzaamheden gestaakt worden, en omdat de leerplichtwet er is, wordt er geen lager onderwijs meer gegeven. Alleen wordt er nog onderricht gegeven in het naaien, waarbij gezongen, voorgelezen en verteld wordt, terwijl met een bijbelbespreking elken avond aangevangen wordt. Voor de leerlingen wordt elk jaar een kerstfeestviering georganiseerd en wie hunner de school vijf jaren getrouw bezoekt, ontvangt een Loffelijk Onslag met een zilveren vingerhoed. Vele Amsterdamsche vrouwen mogen terugdenken aan den zegen, die deze school haar bracht.

Van Amsterdam gaan wij naar Rotterdam om in de eerste plaats een evangelisatievereeniging te bezien, die daar voor velen met zegen gearbeid heeft, n.l. Jeruël. De beteekenis hiervan is: „Door God gesticht.” Gedreven door de Brightonbeweging kwamen in de tachtiger jaren der vorige eeuw in Rotterdam eenige mannen samen, die bewogen waren over de vele personen, die van God en den godsdienst niets wisten of niet wilden weten. Zij wilden hun gaan zeggen, waar hun zielen rust konden vinden, stichtten hiertoe de vereeniging Jeruël en begonnen hun arbeid in de achterbuurten met een klein zaaltje in de Frederikstraat als middelpunt.

God zegende hun pogen, zoodat velen onder beslag van het evangelie kwamen. Andere personen gingen hen helpen, in wier woningen samenkomsten belegd werden, en enkele woonhuizen werden door het uitbreken der binnenmuren tot evangelisatielokalen in gericht. In 1890 werd een groot lokaal in de Jonkerfransstraat in gebruik genomen, maar dit was na korten tijd alweer te klein. Personen, die buiten de vereeniging stonden, hielpen haar in 1900 aan het gebouw in de Jan van Loonslaan, en vanhier werd toen de arbeid in Rotterdam en omstreken aangevat.

Toen kwam Jeruël op haar hoogtepunt te staan en kon zij onder de leiding van de heeren T. van Essen, Joh. de Heer, Landsmeer, de Reus en Schmidt, terwijl zij den steun van vele predikanten had, menigen afgedwaalde en onwetende met het evangelie bereiken. Tijdens de opwek-

king in Wales bezochten eenige harer medearbeiders die streek en kwamen er opgetogen vandaan. Wat daar geschiedde, moest ook in Rotterdam, ja in geheel Nederland plaats vinden. Hiertoe gingen zij met ijver aan het werk en staken ook anderen aan. Aan het gebouw in de Jan van Loonslaan was een christelijk volkslogement verbonden, een tweede werd opgericht in de Korte Wagenstraat en nog een evangelisatielokaal werd in gebruik genomen in de Vierwindenstraat.

Men bepaalde zich niet alleen tot het gewone evangelisatiewerk in de gebouwen, maar men ging ook met een tent op de beruchte Rotterdamsche kermis staan en verkondigde van hieruit het evangelie. Wanneer er geen kermis was, werd deze tent in den zomer gebruikt om in de omliggende steden en dorpen evangelisatiesamenkomsten te houden. Eenige jaren is de vereeniging in het bezit geweest van een evangelisatieschip, waarop des Zondags voor schippers kerkdiensten werden gehouden en waarmede men de omliggende plaatsen bezocht, waar het dan gebruikt werd voor evangelieverkondiging. Begunstigers zorgden, dat in koude winters elken dag een gratis-uitdeeling van warm eten gehouden kon worden, waarvan honderden gebruik maakten en hetwelk ook van invloed was op het bezoek der samenkomsten.

Men dacht ook over donker-Rotterdam, dat toen te vinden was in de Zandstraat en haar omgeving, waar de prostitutie hoogtij vierde, stroomen sterken drank verslonden werden, misdaden gebeurden en nijpende armoede gevonden werd. Eerst gingen eenige broeders met een verbandkist en een bundel traktaatjes de nachtkroegen bezoeken en vroegen daar, „of er wat te repareren was.” Zij doelden hiermede op de lichamen van hen, die gevochten hadden. Menig hulpverband mochten zij leggen en deelden dan daarbij traktaatjes uit.

Zij vonden zooveel ingang, dat men besloot in die buurt een lokaal met een tehuis voor mannen te openen. In het lokaal werden des avonds evangelisatiesamenkomsten gehouden, en hierin kwamen de menschen uit den omtrek, die tevoren door huisbezoek en leatuurverspreiding bewerkt waren. Een eenvoudige evangelieverkondiging werd voor hen gehouden, waarna de bekeerden de gelegenheid ontvingen om te getuigen. Hun getuigenis was dikwijls ontroerend. Want dan vertelden zij met een enkel woord, hoe zij zich vroeger in het slijk der zonde gewenteld hadden en nu gelukkig waren met hun Heiland. Menig een hunner had tijdens zijn onbekeerden staat veel geld verdiend, maar kwam dan altijd te kort, terwijl zij na

hun bekeering dikwijls minder verdienden, en God de eer gaven, dat zij het goed hadden.

Als deze samenkomst geëindigd was, verzamelden zich de medewerkers van Jeruël in het lokaal, hielden een bidstond en gingen daarna met traktaatjes de beruchte buurt in, om de nachtkroegen te bezoeken, met het doel om daar het licht des evangelies te laten schijnen. Zij deelden aan de kroegbazen, de vrouwen die zich overgaven aan de onzedelijkheid en de gasten hun blaadjes uit, en verzochten hen om na het sluitingsuur naar het lokaal te komen om daar een samenkomst bij te wonen.

In die nachtelijke samenkomsten kwamen altijd eenigen van hen, die genoodigd waren, en sommigen waren zelfs getrouwe bezoekers. Daar zaten dan menschen, die oorspronkelijk tot verschillende kerkgenootschappen behoorden, maar die nu één zonde, die der zinnelijkheid dienden, en in de samenkomst even één waren in het luisteren naar het evangelie, hetwelk op zulk een wijze gebracht werd, dat hun kwaad daardoor in helder licht kwam te staan, maar dat hun ook hoop gaf, dat er vergeving van zonden voor hen te vinden was. Sommige gevallen meisjes en vrouwen kwamen, zooal niet tot bekeering, dan toch tot de overtuiging, dat zij op den verkeerden weg waren, en hierom wilden zij haar goddeloos bedrijf verlaten. Maar dan stonden zij zonder bestaan op straat. Dit gaven zij te kennen, en om haar tegemoet te komen werd het Reddingshuis Bethanië opgericht, waarin zij opgenomen werden om, na eenigen tijd daar geweest te zijn, in een nuttige betrekking in de maatschappij geplaatst te worden. Bethanië bestaat nog, en hierin zijn doorlopend 20 à 30 meisjes, moeders en kinderen gehuisvest.

Wanneer des avonds de samenkomst in het zoeven genoemde lokaal afgelopen was, kwamen aan het tehuis voor mannen, dat daaraan verbonden was, de zwervers zich om nachtverblijf aanmelden. Menschen, die geen tehuis hadden, vreemdelingen, die in de groote stad gestrand waren, personen, die bij de politie nachtverblijf gevraagd hadden en door haar daar gebracht waren, zeelieden die geen schip konden vinden, uitgestootenen uit het ouderlijk huis, zij allen werden van voedsel voorzien, in een badkamer gereinigd en te slapen gelegd op de kribben. Indien het mogelijk was, werd hun iets van den Heiland verteld en allen werden van een traktaatje voorzien. Den volgenden morgen werd hun iets warmes te drinken gegeven en verlieten zij het huis. Dan moest God de barmhartigheid maar aan hun hart zegenen en moesten zijzelf verder aan den kost zien te komen, Meer kon Jeruël niet voor hen

doen.

De vereeniging had bovendien in haar lokalen en in andere gelegenheden in verschillende wijken der stad zondagsscholen, en verrichtte ook evangelisatiearbeid onder de jeugd door middel van de gewone jeugdvereenigingen. Nadat de heer Van Essen, die naast het leiderschap der vereeniging ook de functie van voorzitter-penningmeester bekleedde, hiervan ontslagen was, is de arbeid van Jeruël niet meer met den ouden ijver voortgezet. Van andere zijde was over Rotterdam een evangelisatienet geworpen, en hierdoor kon zij ook haar vleugels niet zoo breed meer uitslaan. Dit leidde in 1927 er toe om het werk in te krimpen.

Vanuit een Geldersch dorp vertrok in 1911 Ds. J. C. H. Scholten naar Rotterdam, waar hij zich spoedig wist aan te passen bij de daar heerschende toestanden op kerkelijk en geestelijk gebied. Bij zijn huisbezoek bleek hem, dat velen niet meer gewend waren om de kerk te bezoeken en dat anderen daar in hun armelijke kleedij niet durfden te verschijnen. Voor deze lieden ging hij in zijn wijklokaal eenvoudige evangelisatiesamenkomsten houden, waarbij door de eene of andere dame enkele liederen gezongen werden. Het aantal bezoekers dier samenkomsten werd zoo groot, dat men naar een grootere ruimte moest omzien, welke gevonden werd in de gymnastiekzaal der Haveloozen-school, waarin plaats was voor 1000 hoorders, doch meermalen waren er 1200 aanwezig. Hier is men begonnen een zangkoor te laten optreden, dat van de te zingen liederen, die gedrukt aan de bezoekers werden uitgereikt, het eerste couplet zong, waarna alle aanwezigen uitgenoodigd werden de volgende coupletten mede te zingen, opdat zij de gedrukte liederen ook in huis zouden kunnen zingen.

Uit deze samenkomsten is de Evangelisatie-vereeniging „Het Vischnet” ontstaan, die ook buiten de wijk van Ds. Scholten aan den arbeid toog, omdat in geheel Rotterdam zulke menschen, als wij straks aanduiden, gevonden werden. Door haar werden de evangelisatiesamenkomsten op dezelfde wijze voortgezet in de Doelezaal en in Het Nut. Ds. Scholten was meestal de spreker en bezat daarvoor bijzondere gaven. Dit was te bemerken, toen hij in 1914 tot legerpredikant benoemd werd en andere sprekers in de samenkomsten optraden, bij welke het bezoek steeds kleiner werd. Nog werden in een café-chantant, in een theater, in wijkgebouwen en andere gelegenheden de samenkomsten voortgezet. Men tracht de jeugd te lokken in twee jeugddiensten en met hofjesprediking gaat men de menschen in de nabijheid hunner woning het Woord Gods brengen. Tot

op heden, nu Ds. Scholten emeritaat verkregen heeft en andere predikanten in de samenkomsten optreden, is het bezoek daar zeer bevredigend.

Het spreekt vanzelf, dat door de vereeniging ook Zondagsscholen zijn opgericht. Zij heeft er zes in verschillende deelen der stad, met een afwisselend aantal leerlingen. Maar in het personeel daarvan vindt nog meer wisseling plaats, omdat hiervoor zeer moeilijk geschikte en blijvende krachten te vinden zijn. Er worden drie meisjeskransen gehouden, waarin de leden geoefend worden in naaien en zingen; door de bespreking van een bijbelgedeelte tracht men hun ook geestelijk voedsel te verschaffen. Van een dezer kransen las ik, dat de leden tegen betaling van tien cent per week de onderkleeding, die zij maken, in eigendom kunnen verkrijgen. Ook worden hier kleeren voor arme zondagsschoolleerlingen vervaardigd. Een afdeling van de Driehoeks-meisjes houdt tweemaal per week haar bijeenkomsten.

Voor „de jongens van de straat” is een club opgericht, die onder leiding van eenige heeren staat en waarin de leden in de gelegenheid zijn het evangelie te hooren, zich te oefenen in handenarbeid en zich met gezelschapsspelen te vermaken. Het is een wilde troep die hier bijeenkomt, aan welke men ook gaarne orde en netheid wil bijbrengen, hetwelk zeer moeilijk gaat. Maar de jongens komen er gaarne. Andere groepen van jongens worden verzameld in teekencursussen en in een knapenvereeniging. Hier bemerkten de leiders dat de stadsjongens geen krachtigen wil en volharding hebben, maar tevens dat het evangelie een invloed ten goede op hen uitoefent.

Voor oudere vrouwen zijn in verschillende deelen der stad vier kransen, die gelegenheid verschaffen ook haar het evangelie te brengen en ze voor minderbedeelden te laten arbeiden met naald en breipen. Er is ook een dameskrans, wier doel het is weduwen door het verrichten van naaiwerk wat te laten verdienen. Het door haar vervaardigde wordt verkocht op wekelijksche verkoopdagen in het Clubgebouw op de Zuidblaak.

Het eerst opgerichte zangkoor zingt in de bijeenkomsten en in de ziekenhuizen en is ongeveer tien jaar geleden begonnen op het Kerstfeest het kerstevangelie door het lied in de gevangenis te brengen. Een zangkoor, dat later opgericht is, zingt 's Zaterdagavond in plantsoenen en straten. In een Kinderkoor kunnen jongens en meisjes den zang en in een Fanfarecorps mannen de muziek beoefenen. De vereeniging laat twee draaiorgels door de stad rijden, die de wijzen van christelijke liederen laten hooren. Velen blijven

stilstaan om daarnaar te luisteren, en onder hen zijn er, die in tal van jaren de gespeelde wijzen niet hoorden. Zij worden hierdoor aan het denken gebracht over het geloof hunner jeugd. Hierbij worden ook traktaatjes en groene preeken uitgedeeld.

Dinsdags en Zaterdags is de markt tent der vereeniging op de markt op den Goudschen singel te vinden. Wekelijks verschijnt het evangelisatieblad „Het Nieuwe Vischnet”, dat steeds meer de aandacht trekt en een aangroeiend aantal abonné's heeft. Door contributies der leden, giften van belangstellenden en zaalcollecten wordt dit werk in stand gehouden, terwijl in tijden van financiëlen nood een bazar georganiseerd wordt, welke meestal alles weer in het reine brengt. Het bureau der vereeniging is gevestigd in het Clubgebouw aan de Zuidblaak.

Van Rotterdam stappen wij over naar 's Gravenhage om aldaar het werk van wijlen Dr. F. van Gheel Gildemeester te bezien, dat gansch anders is dan het tot op heden vermelde. Hij wilde Christus in het midden van de menigte zetten, en hierom bepaalde hij zich niet alleen bij zijn kansel- en wijkarbeid, maar trachtte een dam op te werpen tegen den stroom des tijds, die de werklieden in de armen van de sociaal-democratie en van het materialisme voerde.

Toen in 1887 velen van het platteland naar Den Haag kwamen om aldaar werk te zoeken, liet Ds. Gildemeester ze niet door Den Haag dwalen om ten slotte in een zedeloze omgeving terecht te komen, maar stichtte hij een toevlucht voor hen. Deze werd gevestigd in een gehuurd huis op de Nieuwe Haven, waarin zij goedkoop logies konden bekomen en waar ook, zooveel het mogelijk was, aan hun zielen gearbeid werd. Als huisvader werd aangesteld de heer J. Braaksma. In 1895 verhuisde deze toevlucht naar het Hofje van Sas. Naast werklooze en andere personen maakten vooral rondreizende venters daarvan gebruik. Ook schipbreukelingen op de levenszee werden hier geherbergd. Menigeen hunner is hier in aanraking met Jezus gebracht en weer een nuttig lid der maatschappij geworden. Thans is de heer K. Zwart huisvader. Ds. Gildemeester is tot zijn dood de mentor van dezen arbeid geweest.

Toen de sociaal-democraten vasten voet in Den Haag trachtten te verkrijgen en hiertoe vergaderingen in Walhalla belegden, ging Ds. Gildemeester met hen debatteren. Zijn doel hiermede was, aan de leden der kerk en de twijfelaars het tegenovergestelde te laten hooren, opdat zij niet naar den verkeerden kant zouden overslaan. Hoewel hij daar liet uitkomen, dat hij de arbeiders ook in de materiële dingen vooruit wilde brengen, en hierbij tevens hun gees-

telijken welstand op het oog had, vond hij er vele tegenstanders, zelfs zulken, die hem wel met hun handen wilden bewerken, zoodat hij weldra door een achterdeur het gebouw moest verlaten.

Hij, de predikant vol humor en de geboren debater, kon zijn man wel staan en zijn slag wel slaan. Toch gevoelde hij, dat hij hierdoor slechts negatief werk verrichtte. Hierover sprak hij met den heer B. Huurman, een arbeider met een goed verstand, die hem meermalen terzijde gestaan had in zijn strijd voor de geestelijke en stoffelijke belangen van den werkman, en die hem aanzette tot uitvoering van zijn gedachte, om zelf debatavonden te gaan organiseren en een arbeidersvereniging te stichten. In 1889 deelde hij zijn collega's in Den Haag mede, dat hij aldus wilde beginnen. De hofprediker, Ds. C. E. van Koetsveld, viel hem het eerst bij, en hij begon.

11 Dec. 1889 werd een openbare vergadering gehouden in Diligentia, waarin gedebatteerd werd over het onderwerp: „Kunnen Christenen en Socialisten samengaan?” Na afloop van het debat werd de Christelijke Volksbond opgericht. Zijn grondslag is het Christelijk geloof en de liefde voor Vorstenhuis en Vaderland. Zijn doel is de werklieden stoffelijk en geestelijk op te heffen, en hiertoe samenkomsten tot bespreking van sociale vragen te houden.

Op 5 Aug. 1890 werd de eerste vergadering gehouden van het werkbureau, hetwelk bemiddelend tusschen werkgevers en werknemers optreedt. In den winter van dat jaar begonnen de cursusvergaderingen en daarin werden besproken: Kapitaal en arbeid, privaatzit, de normale arbeidsdag, verzekering tegen ongelukken, Zondagsrust, werkstakingen en het drankvraagstuk.

Toen het in dien winter bar koud begon te worden, ving men aan om elken dag aan 1000 a 1200 personen koffie en brood uit te deelen, waarmede men volhield zoolang de koude duurde. Daar men niet de middelen had om allen, die zonder werk waren, voor honger en koude te behoeden, werd op 29 Dec. de afdeeling Werkverschaffing aan den Bond verbonden. Men zond een voertuig Den Haag in om hierin afgedankte meubelen, kleeven, enz. te verzamelen, opdat deze door de werkloozen weer vernieuwd en dan te hunnen bate verkocht zouden kunnen worden. Wagens vol werden aangevoerd, zoodat velen hieraan een broodje konden verdienen. Mr. C. J. E. graaf van Bylandt gaf voor den duur van 25 jaren aan de werkverschaffing een stuk duingrond, hetwelk ontgonnen en met aardappelen bepoet werd.

In 1891 verkreeg de Bond een gebouw aan den Z. O. Bui-

tensingel, waarin bij het straksgenoemde werkbureau voor mannen ook een voor vrouwen gevestigd is, benevens een lees- en conversatiezaal en andere vergaderzalen. In een schaftlokaal kunnen werklieden hun brood nuttigen en hun vrijen tijd verder doorbrengen, terwijl op het Plein een kiosk staat. Een dienstverrichting gaat van den Bond uit, de cursussen duren voort, en hij zorgt, dat flinke jongens uit arbeidersgezinnen als leerlingen op de ambachtsschool worden geplaatst. Deze christelijk-sociale arbeid heeft zeer zeker velen voor afval behoed.

In Groningen stond in de tachtiger jaren van de vorige eeuw, toen het kerkgaan minder, de overgang naar de secten grooter, de afval van den godsdienst beduidender en de stad uitgebreider begon te worden, als predikant in de Herv. Gemeente aldaar Ds. F. Daubanton, die een warm hart had voor evangelisatie en inzag, dat de predikanten hun arbeid in de zich steeds uitbreidende buitenwijken niet meer naar behooren konden verrichten.

In het zuiden der stad ging hijzelf evangelisatiearbeid verrichten met behulp van den godsdienstonderwijzer E. F. Malga, eerst in een christelijke school en daarna in het gebouw Pniël, hetwelk hij hiervoor had laten bouwen. Een anderen post stichtte hij in het noorden der stad, alwaar hij het werk in het lokaal Bethel concentreerde. Hieraan was een woning verbonden voor den evangelist, die van hieruit arbeiden zou. Als zoodanig is eerst eenige jaren werkzaam geweest de heer G. H. Krimp, en vanaf 1891 tot 1925 de heer W. Kuypers. Ds. Daubanton ging in zijn vacantie uit om gelden voor den bouw van genoemde lokalen en voor den arbeid te verzamelen. Uit de stad zelf verkreeg hij veel financiëelen steun.

Na zijn dood werd, om dit werk in stand te houden, de vereeniging „Evangelisatie in de Buitenwijken ten bate van de Herv. Kerk” opgericht, waarvan een reeks van jaren Ds. J. C. Montijn voorzitter was. Hoewel velen in de stad daarvoor offerden, moest er toch steeds ook geld van buiten komen om alles te kunnen betalen. De werkzaamheden in en vanuit de beide lokalen bestonden in: bijbellezingen, vergaderingen van verschillende vereenigingen, zondagscholen, huis- en ziekenbezoek en het leiden van begrafenissen. De lokalen werden ook benut voor het houden van catechisaties, terwijl de evangelisten tevens als godsdienstonderwijzers door den kerkeraad waren aangesteld.

De stad breidde zich in de twintiger jaren dezer eeuw snel uit. Daar hiervoor wijklokalen noodig waren en de financiëele hulp van buiten voor de vereeniging minder werd, heeft zij in 1925 haar lokalen en haar werk overge-

dragen aan de reeds bestaande wijkverenigingen, dat van Pniël aan die van de vierde en dat van Bethel aan die van de negende kluft. De werkzaamheden gaan nog op dezelfde wijze voort, maar dragen thans een meer kerkelijk karakter. Sedert 1919 is te Groningen ook evangelisatiearbeid verricht in de buitenwijk Kostverloren in een gehuurd lokaal, hetwelk door de wijkvereniging van de zesde kluft is overgenomen.

Enkele van onze groote steden hebben een stadszending. Deze gaan wij thans in algemeenen zin beschrijven. De eerste stadszending is ontstaan in Glasgow in 1826. In 1835 leerde David Nasmith te Londen door zijn liefdadigheidsarbeid de diepe gezonkenheid op godsdienstig en zedelijk gebied van de bezitlooze klasse aldaar kennen en stichtte de Londensche Stadszending, waardoor hij met zijn vrienden, en geholpen door enkele voorgangers van verschillende kerken, werkte tot uitbreiding van het Koninkrijk Gods. In de groote steden van het vaste land vond dit voorbeeld navolging. De ontferming over den geestelijken en zedelijken noodtoestand van duizenden in de groote steden, die daar zonder geestelijke verzorging leefden en stierven, drong de geloovigen tot dezen zendingsarbeid. Hierom heeft ook Ds. A. Stöcker, predikant te Berlijn, daar een stadszending opgericht, naar welker voorbeeld zij in onze groote steden gesticht zijn.

Ook in ons land werd de geestelijke nood gezien, die hierboven is aangestipt. In Amsterdam waren vóór zestig jaar op de 1000 inwoners 447 Ned. Hervormden, terwijl niettegenstaande de zorg der kerk en het werk der christelijke verenigingen dit getal tien jaar geleden 352 bedroeg. In dien tijd ging het aantal van de kerkelijke huwelijksinzegeningen en doopen belangrijk achteruit. Van de 250.000 leden der Ned. Herv. gemeente kwamen slechts 25.000 onder de prediking. In Utrecht bedroeg het aantal leden der Herv. gemeente 60.000, waarvan 6.000 ter kerk kwamen. In de andere protestantsche kerkgenootschappen was het in laatstgenoemde stad niet veel beter, zoodat de Gereformeerde kerk er sterk over dacht een evangelisatiepredikant aan te stellen. De cijfers van thans dienaangaande geven nog droeviger beeld van den geestelijken achteruitgang der groote steden te zien.

Voor de kerk is zulk een hulpmiddel als de stadszending dus allerminst overbodig, want bij den toenemenden trek van de plattelandsbevolking naar de groote steden, krijgen de predikanten aldaar steeds grooter wijken, welke door hen niet meer intensief bewerkt kunnen worden. Het is altijd nog een open vraag, of de stadszending de kerk

helpen moet, zooals de volgelingen van Wichern willen, of dat de stadszending van de kerk moet uitgaan, hetwelk de navolgers van Sulze propageeren. In ons land heeft men kerkelijk getinte stadszendingen opgericht en aldus de vraag opengelaten. Men gevoelde, dat men de stadszending niet kon binden in het keurslijf der kerk, maar de meeste hebben een predikant als directeur of voorzitter, en deze geeft de kerkelijke kleur aan.

De kerk in de groote steden kan onmogelijk een stadszending missen. Zij is het geweten der kerk, want door haar wordt het tekort aan kerkelijke ambtsdragers en behulpzels aangetoond. Maar een stadszending kan onmogelijk zonder contact met de kerk werken, want de door haar gewonnen zielen moet zij in de kerk kunnen loodsen, omdat zijzelf geen kerk kan zijn. In de in ons land bestaande stadszendingen is dan ook de noodige wisselwerking tusschen haar en de kerk te vinden.

Na dit uitstapje over het verband van stadszending en kerk keeren wij naar ons punt van uitgang terug. Waar er zooveel geestelijke nood gezien werd, pakte men de stadszending aan om hem te dempen. Men wilde daarmee niet, wat menige stadsevangelisatie wel deed, alleen in de achterbuurten en fabriekswijken arbeiden, maar alle afgezakten onder alle standen trachten te bereiken, dus ook de middenstanders, de intellectueelen en de voornamen. Aan degenen, die van buiten in de stad kwamen wonen, wilde men den weg wijzen naar de kerken en christelijke vereenigingen, en ook geestelijken invloed uitoefenen op hen, die op den dag in de stad werken en haar des avonds verlaten. Daar deze laatsten of het goede of de verdorvenheid der stad medenemen naar hun woonplaatsen, oefent dus de stadszending ook buiten de stad invloed ten goede uit.

De eerste stadszending hier te lande is opgericht te Utrecht. Aldaar had de opwekking van 1905 zoo doorgewerkt, dat men er aan dacht een stadszending op te richten. Men probeerde het, doch de poging faalde, want men miste een goeden organisator. Deze verscheen in den persoon van een nieuwen predikant bij de Ned. Herv. gemeente, Ds. E. B. Couvée, die eerst in zijn wijklokaal bij de Buurkerk en later in het gebouw Irene het plan verwezenlijkte. Maar het kostte hem bij zijn herderlijk werk te veel tijd. Hij had echter bewezen, dat hij hiervoor de man was. Eenige vooraanstaande personen richtten in 1909 de Utrechtsche Stadszending op, steunden deze met hun geld en benoemden Ds. Couvée als Directeur-Voorzitter hiervan. Nu maakte hij zich los van de gemeente en gaf zich geheel aan dit

werk. Later werd Ds. G. Koning als Directeur-Secretaris hem terzijde gesteld, terwijl een viertal stadszendingen en eenige dames mede in het werk betrokken zijn. De vroegere Rooms-Katholieke St. Willebrorduskerk in de Heerenstraat werd omgebouwd, zoodat een groote zaal met 700 zitplaatsen verkregen werd, die den naam Silo ontving. Hierachter werd het lokaal Bethel gesticht en in het huis naast Silo werden de bureaux gevestigd, terwijl in dezelfde straat het huis „De Uitkomst” verblijf aan de padvindders biedt.

In Amsterdam werd Ds. A. Voorhoeve omstreeks 1910 er op gewezen, dat daar nog geen stadszending bestond en dat hij de man was, die er een moest oprichten. Vanaf dat oogenblik liet deze zaak hem niet los, en toen groote scharen van menschen, die geen kerk bezochten, in 1911 optrokken naar de samenkomsten van de Nederlandsche Tenzending in Salvatori, ging hij nog meer daarover denken. In 1912 ondernam hij een reis naar Berlijn om kennis te maken met de stadszending aldaar en bezocht tevens het levenswerk van Wichern, dat nog voortbestaat in het Rauhe Haus nabij Hamburg. Uit hetgeen hij daar gehoord en gezien heeft, is voortgekomen een referaat, dat hij op de conferentie voor inwendige zending te Doetinchem gehouden heeft, en later heeft hij het waargenomene in Amsterdam verwezenlijkt.

In November van laatst genoemd jaar werd in de consistoriekamer van de Nieuwe kerk een vergadering van genoodigden gehouden, die samengeroepen was door een zevental predikanten en geleid werd door Ds. J. J. van Noort. Hierin deed Ds. Voorhoeve mededeelingen over het geestelijk en kerkelijk verval van Amsterdams inwoners en over hetgeen tot behoud van zielen door een stadszending zou kunnen geschieden. Staande deze vergadering werd de Herv. Stadszending te Amsterdam opgericht. Op 17 Nov. van dat jaar deed Ds. Voorhoeve in een avonddienst mededeelingen omtrent de stadzending in een ontroerende prediking, hetwelk tengevolge had, dat een driehonderdtal personen zich opgaven om als werkende leden in de stadzending te arbeiden. Weldra begon men in verschillende wijklokalen evangelisatiesamenkomsten te houden, op straat te colporteeren en bezoeken te brengen aan gezinnen, die pas hun woonplaats in Amsterdam gevestigd hadden.

Vanaf 1912 tot 1919 heeft Ds. Voorhoeve bij zijn pastoralen den arbeid van voorzitter-directeur der stadzending waargenomen, vanaf laatstgenoemd jaar tot in 1929 rustte die op de schouders van Ds. A. G. H. van Hoo-genhuuze, die hierbij ook predikant der Herv. gemeente

gebleven is, en thans wordt dit werk verricht door Ds. W. A. Hoek. In 1914 aanvaardde de oud-zending Fred. G. Beekman den post van adjunct-directeur en eenige jaren later werd hij directeur. Naast hem zijn nog een zestal bezoldigde krachten werkzaam. In de vroegere Waalsche kerk, die tot Zendingskapel is ingericht en waarin de kantoren gevestigd zijn, is een prachtig centraal-gebouw gevonden.

Verder zijn nog stadszendingen in ons vaderland werkzaam te Enschedé, te Den Haag, alwaar er twee zijn, van welke de eene den naam Emanuel draagt en de andere zich Hervormde Stadszending noemt, die een colporteur in dienst heeft; voorts te Kampen, Leeuwarden en Tiel. Elke stadszending vertoont haar eigen karakter in organisatie en werkzaamheden, maar zij hebben toch vele dingen gemeen, die wij achtereenvolgens willen beschrijven.

Zij hebben werkende leden of medewerkers, die onder of zonder de leiding van een beroepsarbeider het verlorene gaan zoeken en trachten te bewerken. Dezen stellen zich beschikbaar voor het verrichten van huisbezoek, colportagewerk, traktaatverspreiding, het gemeenschappelijk of afzonderlijk zingen van liederen en voor allerlei hand- en spandiensten. Met hen worden vergaderingen en bidstonden gehouden en besproken wat zij deden en wat zij zullen doen. Zij vertellen van hun ervaringen en hun worden wenken inzake hun evangelisatiewerk gegeven. Zoo worden zij in de praktijk van het werk opgeleid tot visschers van menschen.

De stadszendingen, die een centraal gebouw hebben, maken dit dienstbaar voor haar interne zaken. Daarin worden de vergaderingen en conferenties van de beroepsarbeiders en de werkende leden gehouden en de correspondentie afgedaan, daar is de bewaarplaats van de lectuur, die verspreid wordt, en komen menschen met vragen over geestelijke en maatschappelijke dingen tot hen, die daar arbeiden, en daar wordt veel gebeden met grootere of kleinere kringen van medewerkers. Daarin worden evangelisatiesamenkomsten gehouden, en zooveel mogelijk vermijdt men dit te doen op de uren, waarop in de kerken godsdienstoefeningen gehouden worden. Het evangelie wordt daar niet in den vorm van een preek gebracht, doch zoo, dat zoowel de meer ontwikkelden als de eenvoudigen wat voor hun ziel kunnen krijgen. Ook worden de hoorders tot meer activiteit dan in de kerk gedrongen, want door een liturgie of door veel zingen worden deze samenkomsten verlevendigd en men tracht hierdoor de harten te laten medegetuigen.

Om de intellectueelen te bereiken, worden lezingen, debatmeetings en aesthetisch-religieuze samenkomsten gehouden, welke waarlijk heel veel belangstelling wekken. Tel dan nog op de lichtbeeldenavonden, muziek- en zanguitvoeringen, familieavonden, samenkomsten met verschillende categoriën van personen en de kerstfeestvieringen, dan komt gij tot de slotsom, dat Jezus' naam daar dikwijls genoemd wordt.

Het bevel van Jezus: Gaat uit in de straten der stad, heeft de stadszending ook in dezen zin in toepassing gebracht, dat zij haar tenten opslaat in verschillende wijken door daar haar posten te vestigen. In vele gevallen wordt aan een beroepsarbeider een eigen post toegewezen, met een lokaal waarin hij samenkomsten belegt, vereenigingen voor jongen en ouden vestigt en waaromheen hij huisbezoek doet. Hierin wordt hij bijgestaan door de werkende leden, die hem ook, indien zij kunnen, in aanraking brengen met den enkeling of met geheele gezinnen, opdat hij ze verder bewerken kan.

Door de stadszendingen wordt veel werk van den jeugdarbeid gemaakt. Kinderkerk en zondagsschool, 't houden van clubs in de stad en van jeugd-kampen daarbuiten, zangkoor en fluitclub, gymnastiek en openluchtspel, verstel- en naaikransen, uitstapjes en lichtbeeldenavonden en door de Amsterdamsche stadszending een vacatieschool worden aangevat om de jeugd tot Jezus te brengen. De eene jeugdige brengt de andere mede naar het lokaal, en wanneer een jongen of meisje daar geweest is, heeft de beroepsarbeider ook toegang tot hun huis en kan hij de huisgenooten bewerken. Deze jeugdarbeid is niet gemakkelijk, want de stadskinderen zijn geen lieve poesjes, en men moet zich geheel aan hen kunnen geven, maar dan worden ook heerlijke vruchten gezien. Heeft men een aantal jongeren bereikt, dan worden naast de evangelisatiesamenkomsten ouderavonden, moedersvereenigingen en allerlei andere bijeenkomsten voor de ouderen georganiseerd, om hen te bewegen God te gaan zoeken en naar de kerk te gaan.

Om zielen te vangen dáár waar het volk vergaderd is, worden op de marktdagen en marktavonden bijbeltenten op de markten opgeslagen, en als een koopman staat de stadszending daarin zijn waar aan te bevelen. Die aanbeveling is een korte evangelieverkondiging, welke nu en dan afgewisseld wordt met het zingen van een lied door de helpers, en waarbij ook christelijke lectuur onder de luisteraars verspreid wordt. In de buitenwijken en in de stadsparken worden ook openluchtsamenkomsten belegd.

De Utrechtsche stadszending heeft een eigen tent, waarmede zij in de buitenwijken en soms in de omgeving der stad werkt. Verder wordt door haar het evangelie gebracht aan hen, die des Zondags niet naar een kerk kunnen gaan, zooals spoor-, tram-, hotel- en brandweerpersoneel, door prediking of leeuverspreiding. Zij belegde vroeger in de stallen bijeenkomsten van het aldaar aanwezige personeel, thans worden in de achterbuurten, op straat, in de volkslogementen en in het woonwagengpark samenkomsten gehouden. Een der stadszendingen gaat des Zondagsmorgens naar het militair-hospitaal om aan de kranke soldaten het evangelie te brengen.

De Amsterdamsche stadszending zocht aanraking met de bootwerkers. Wanneer zij van hun werk aan de overzijde van het IJ in de pont naar huis gingen, voegden eenige mannen van de stadszending zich bij hen en reikten hun een christelijk blad uit. Soms werd dit voor hun oogstuk gescheurd en werden allerlei onvriendelijke woorden hun naar het hoofd geslingerd, maar met een enkele kon ook wel een gesprek aangeknoopt worden, en dat was dan de aanleiding tot een bezoek aan diens huis.

Ook worden, zooals de Amsterdamsche stadszending het noemt, welkom-bezoeken gebracht aan gezinnen, die pas in de stad zijn komen wonen. Hierbij wordt dan getracht het gezin wegwijz te maken aangaande de kerk, den wijkpredikant, de catechisaties en het christelijk vereeningsleven, en zoo mogelijk nog een geestelijk woord gesproken. Hoewel deze bezoeken in den regel gewaardeerd worden, is het toch voor de bezoekers ontmoedigend, dat de meeste van die gezinnen van de kerk vervreemd blijken te zijn.

De stadszendingen doen veel aan huisbezoek. In onze beschrijving van het geestelijk leven in de groote stad hebben wij reeds aangestipt, dat het moeilijk is voor een arbeider in des Heeren wijngaard om in de huizen der stedelingen te komen. De stadszendingen ondervinden dit elken dag. En wanneer zij in het huis zijn, zijn zij nog niet waar zij wezen moeten, n.l. in een geestelijk gesprek. Hierin bestaat de innigste persoonlijke aanraking van den bezoeker met het gezin, en zoo moet hij het in aanraking met Jezus brengen.

Het geeft groote moeite dit doel te bereiken. Vele van de gezinnen, die bezocht worden, zijn van de kerk afgeleefd, hebben in geen jaren huisbezoek van een predikant gehad en weten te spreken van de feilen der kerk en van die der dominé's, terwijl in de meeste geen greintje geestelijk leven zit. Hierom valt het niet gemakkelijk voor een

stadszending het vertrouwen van deze gezinnen te winnen. En dat moet hij eerst hebben, voordat hij bij hen een geopend oor en een toegenegen hart voor het evangelie kan verwachten. Hierom moet dikwijls menig woord gewisseld worden, eer hij aan de geestelijke dingen toe is. Maar ook kan de verre afstand tusschen God en het gezin, dat hij bezoekt, de oorzaak zijn, dat hij reeds spoedig gelegenheid vindt om te zeggen waar het op aan komt voor den mensch. Bij zulk huisbezoek is veel tact en vrijmoedigheid noodig. Het is een moeilijk, maar geen ongezegd werk.

Met het huisbezoek gaat in den regel samen het uitreiken van een evangelisatieblad, hetwelk ook door een corps verspreiders in de stad aan de huizen bezorgd en bij verschillende gelegenheden uitgereikt wordt. De Amsterdamsche stadszending geeft hiervoor behalve het maandblad „Het Carillon” een geïllustreerd weekblad „De Beste Tijding” uit, en de Utrechtsche verspreidt „De Blijde Boodschap” in gewijzigden vorm. Deze heeft ook een bijbelauto, die een uitnemend middel is om bijbels te brengen tot hen, die ze niet hebben. De Amsterdamsche heeft een bibliotheek, waaruit in het winterhalfjaar 32.000 boeken worden uitgeleend.

Zij laat met Kerstmis een reizend kerstboompje rondgaan bij de zieken. Dan gaan per auto een evangelist en een soliste met het kerstboompje en een koffer-orgel naar de ziekbedden, ontsteken daar de kaarsen van het boompje, laten eenige kerstliederen hooren en geven den zieke een klein geschenk. Zoo trachten zij hem in aanraking met het Christuskind te brengen. In den Oudejaarsnacht wordt door deze stadszending een samenkomst gehouden voor de bewoners van de hoofdstad, die daar hun ouderlijk huis niet hebben. Zij heeft een kamphuis op de hofstede „Middenduin” te Santpoort. Vanwege de Amsterdamsche en de Haagsche stadszending worden met Kerstmis in de gevangnissen aldaar enkele kerstliederen gezongen, opdat ook de gevangenen tot de ware feestvreugde zullen komen.

De Utrechtsche heeft een Vang-Uw-Kameraad-Afdeeling, welker leden, die vroeger zelf dikwijls in de café's kwamen, nu trachten daaruit hun kameraden te vangen en mede te nemen naar een zaal van het centraalgebouw, waar het voor hun lichamen en zielen beter is dan in de kroeg. Achter haar gebouw is een clubhuis voor de driehoekmeisjes of padvindsters, dat zeer vriendelijk ingericht is en waarin de meisjes tot hun nut of genoegten kunnen bezig zijn. Aan de Hollandsche Rading heeft zij een kamphuis, hetwelk des zomers bezet is met de leden van haar jeugd-

afdeelingen. Zij houdt eens per jaar een collecte voor de stille armen, en zendt uit de opbrengst hiervan met Kerstmis een gift aan hen, voor wie dit noodig geacht wordt. Van harentwege worden ook de gevangenen in de gevangenis bezocht, toezicht gehouden op de voorwaardelijk invrijheidgestelden en steun verleend aan ontslagen gevangenen.

Aangaande het verband van de stadszending tot de kerk kan medegedeeld worden, dat in Amsterdam de gegevens, die men door middel van de welkom-bezoeken machtig wordt, voor elk gezin op twee gelijkkluidende kaarten verwerkt worden, waarvan een door de stadszending behouden en de andere aan den wijkpredikant der Herv. gemeente ter hand gesteld wordt. In Utrecht is door den Kerkeraad der Ned. Herv. gemeente een commissie van contact met de stadszending benoemd, waarin een predikant, twee ouderlingen en twee diakenen zitting hebben, terwijl eenige gedeelten van wijken en het Militair hospitaal ter geestelijke bearbeiding aan de stadszending zijn toebetrouwd, en gemeenschappelijk wordt reclasseeringswerk verricht.

De stadszendingen zijn een planting Gods. Wij hebben kunnen zien, dat zij niet gemaakt, maar geboren zijn, dat de drang der tijden noodzaakte tot haar oprichting en dat God hiertoe de rechte mannen geroepen heeft. Zij verrichten belangrijk werk onder de groote-stadsbevolking.

Wij hebben in dit artikel het eerst gezien naar het evangelisatiewerk, dat uit particulier initiatief geboren is, maar toch daarbij ook predikanten aangetroffen, die hierin de hand gehad hebben, en zelfs kerkelijk getinte stadszendingen op zien treden. Thans willen wij aan de kerk de eer geven, die haar in deze toekomst. Het zuiverste kerkelijk werk in deze wordt gevonden bij de Gereformeerde en de Christelijk Gereformeerde Kerken. Wel is bij haar het evangelisatiewerk niet altijd van den kerkeraad uitgegaan, maar wanneer gewone leden der kerk hieraan begonnen, hebben dezen, wanneer het goed ging, aanraking met hun kerkeraad gezocht, en meestal werd het werk later aan dezen overgedragen.

Beide bovengenoemde kerken staan tegenover de groote massa, die de wet niet kent, in een eigenaardige positie. Zij zijn kleiner dan de Ned. Herv. Kerk, en uit beide is de afval niet zoo groot als uit de laatstgenoemde. Dus komen zij bij haar evangelisatiewerk dikwijls in aanraking met leden van dit kerkgenootschap, die onverschillig omtrent den godsdienst zijn. Zij beschouwen haar evangelisatiewerk als opbouwning van het lichaam van Christus en het is niet begonnen om proselieten te maken. De door hen

gewonnen menschen worden meestal ook bij hen kerkgangers, maar daar zijn er ook die naar hun eigen kerk teruggaan. Een vrij veld hebben deze kerken onder de zoogenaamde onkerkelijken, wier aantal in de steden steeds toeneemt, en die bewerkt moeten worden, onverschillig door welk kerkgenootschap dit ook geschiedt, opdat de Kerk niet in grooter verval gerake en die menschen niet ongewaarschuwd verloren zullen gaan.

De meeste Ger. of Chr. Ger. Kerkeraden hebben gecommiteerden of commissies voor evangelisatie, die den arbeid leiden, en waaraan gewone leden der kerk verbonden zijn, die daarin medewerken als sprekers in bijeenkomsten, leiders van het jeugdwerk, Zondagsschoolonderwijzers, huisbezoekers, lectuurverspreiders, enz. Ook vrouwelijke krachten worden niet versmaad. Hier en daar zijn gesalarieerde personen voor haar evangelisatiewerk aangesteld, zooals b.v. in Amsterdam de bekende straatprediker N. Baas, te Rotterdam de door den kerkeraad aangestelde evangelist H. A. Lengkeek, en elders een colporteur. Uit het noemen van de functionnarissen blijkt reeds welk werk door deze kerken verricht wordt, dus is een beschrijving hiervan overbodig. Haar geestelijke bearbeiding van de personen, die zij bereiken, is uiteraard anders dan die in Jeruël en door sommige stadszendingen wordt toegepast. Haar kerkleer laat niet toe methodistisch op te treden, maar toch zal men tevergeefs een preektoon in de toespraken van haar werkers vinden. Zij weten den Jood een Jood en den Griek een Griek te zijn. Het is gedegen werk, wat zij verrichten.

De Ned. Herv. gemeenten in de groote steden hebben wijkcommissies, waarin de wijkpredikant, de wijkouderling(en) en de wijkdiaken(en) benevens eenige vooraanstaande personen uit de wijk zitting hebben. Soms vormt zoo'n commissie het bestuur van een wijkvereeniging, soms ook niet. Meestal is zij eigenaresse of beheerster van het wijkgebouw, zorgt zij voor het fonds waaruit de wijkzuster bezoldigd wordt en tracht zij allerlei evangelisatiearbeid in haar wijk op te richten en in stand te houden.

Het officiële en officieuze kerkelijk evangelisatiewerk in de groote steden vindt plaats in de wijkgebouwen. De holle catechisatiekamer in de groote kerk voldeed in de vorige eeuw niet meer. Waar bij den uitbouw der steden veel catechisanten van uit de buitenwijken ver moesten loopen naar een kerk in het midden der stad, gingen om deze redenen de predikanten, die aan den buitenkant woonden, in hun huizen catechisatie houden. In de buitenwijken zonder kerk was geen centraal punt voor den geestelijken ar-

beid en de kerk had geen vergaderzalen om het steeds toenemend aantal vereenigingen te herbergen. Dit alles dreef er toe om wijkgebouwen te stichten, óf als plaatsvervanging van de kerk waar deze niet was, óf bij de kerk om de menschen tot de kerk te brengen.

Het eerst heeft men dit in toepassing gebracht in Boston, waar in 1888 zulk een gebouw werd gesticht, hetwelk het voorbeeld van vele andere in het nieuwe werelddeel geworden is. In Duitschland begon men Gemeindegäuser te bouwen. Ds. C. Frick te Barmen gevoelde, dat hij als groote-stadspredikant zijn arbeid zonder een centraal middelpunt niet degelijk verrichten kon. Hij stichtte dit op groote schaal. Het bevat kamers, waarin het bestuur en de diakones hun werkzaamheden kunnen verrichten, lokalen voor bijeenkomsten en vergaderingen; de kelders worden gebruikt voor opberging van de uit te deelen aardappelen en steenkolen; daarbij is een rustplaats voor de ouden van dagen en een speelplaats voor de kinderen.

Dit voorbeeld is in onze groote steden vrij nagevolgd. In de wijken, die geen kerk hebben, is het wijkgebouw het middelpunt van den geestelijken arbeid, daar bindt het de wijkbewoners aaneen. En in de wijken met een kerk is het de verzamelplaats voor hen, die werken om zielen tot Christus te brengen, en voor hen die bewerkt worden. Men kan daar den wijkpredikant en de wijkdiakones op bepaalde uren spreken, in den winter worden daarin bijbelzelingen gehouden, de wijkvereenigingen hebben daarin haar vergaderingen en kasten, Zondagsscholen en cursussen worden daar gehouden, hier is er een volkslogement, daar een bewaarschool en elders een christelijke school voor lager onderwijs aan verbonden. In sommige woont de evangelist, die het werk daar leidt, en is dit niet het geval, dan wordt een deel daarvan bewoond door een concierge, die het schoon houdt. Hier en daar vindt men er huizen boven, die verhuurd worden.

De wijkpredikant en de evangelist houden hierin ook hun catechisaties. De evangelist bemoeit zich vooral met de menschen en kinderen, die daar komen, bezoekt hen, en bezoekt ook anderen, om hen naar „het lokaal” te trekken. Dit is het verlengstuk van de kerk en hij is het verlengstuk van den predikant. Zoo strekt semi-officiëel de kerk haar handen uit naar de afgevallenen en verdwaalden en tracht zij te behouden wat zij heeft.

Welk een leger van arbeiders en arbeidsters is aan het evangelisatiewerk in onze groote steden verbonden. Niet allen zijn zij bekeerd. Onder hen zijn ook vele belangstellenden in den godsdienst, die zelf Christus nog als hun

Zaligmaker moeten vinden. Maar dezen worden gedreven door Goddelijken drang om op te heffen degenen, die nog dieper gevallen zijn dan zijzelf en om de jeugd naar Jezus te leiden.

In de practijk van het werk worden deze allen voor den arbeid gevormd. Het begint al als zij nog Zondagsschoolleerlingen zijn. De eene wordt gebruikt om teksten te overhooren bij kleineren en een andere wordt uitgezonden om met prikkarten geld te verzamelen. Naast het onderwijs in den godsdienst verkrijgen zij verstandelijke vorming op de vereenigingen en ook op hun kantoor of fabriek, waar zij met personen van andere richtingen spreken en debatteeren. Dit alles zet hen aan tot lezen en nadenken. Zoo krijgen zij een arsenaal van kennis omtrent den bijbel en andere godsdienstige of ongodsdienstige richtingen tot hun beschikking. Hun innerlijke of geestelijke vorming verkrijgen zij in de kerk, door samenspreking met elkaar, door gebed en vooral door het werk Gods in hun zielen.

Hun arbeid is zaaien van het evangelie in het gemoed van heel gewone kinderen uit godsdienstige en ongodsdienstige gezinnen, bij dat kind, dat karakteristiek op de vraag: Waaraan gedenken wij op het Paaschfeest? antwoordt: „Dan eten wij krentebrood”, en bij dien jongen op de knapenvereeniging, die daar zit met het sportpak onder zijn Zondagsche kleeren, om vandaar te gaan deelnemen aan een voetbalwedstrijd. Zij zaaien bij samenspreking op huisbezoek, bij de buitendeur, die op een kiertje opengegaan wordt, op straat als zij onder gelach en hoon van de menschen hun traktaatjes verspreiden. Zij zaaien, wanneer zij jongens en meisjes leeren nuttige dingen te maken en met hen sjoelen en dammen, als zij door uitdeeling van eetwaren den weg naar het hart door de maag zoeken. Zij zaaien in allerlei bijeenkomsten, waar de jeugd komt omdat er zoo'n aardige heer of dame is, en waar de ouderen heen gaan omdat het er zoo gezellig is, en waarheen de armen gaan om brand en licht uit te winnen. Zij zaaien ook in de harten van hen die twifelen, van hen die het buiten God willen doen, maar gevoelen dat zij niet zonder Hem kunnen, van verloren zonen en afgedwaalde dochters. Zij zaaien bij hen, die met allerlei geleerdheid God weggecijferd hebben en bij hen voor wie God door redeneeringen is mismaakt. Zij zaaien — en zij zien het zaad opkomen. Dan moeten zij de jonge plant leiden in de hoogte, opdat zij vruchtbaar worde, en waken, opdat zij niet zal sterven of vernield worden.

Dit alles is een moeilijk en tevens teer werk, waardoor God in de groote steden zijn naam laat uitroepen en waar-

door velen uit haar bevolking uit het slijk der zonde zijn opgeheven, voor het sectarisme zijn bewaard, uit het ongelooft zijn getrokken en voor afval zijn behoed. Zij worden hierbij geholpen door grooten en kleinen, die zeggen tot de menschen, welke zich niet meer met God en godsdienst bemoeien, hoe goed en hoe aangenaam het is in de evangelisatiesamenkomsten, op de christelijke vereenigingen en op de Zondagsscholen. Ieder hunner brengt daarheen anderen. En bovenal is God zelf hun helper, en zegent Hij hun werk. Toch kan de evangelisatiearbeid, die naast het herderlijke werk in de groote steden verricht wordt, niet verhinderen dat daar het kerkelijk bewustzijn minder en het materialisme grooter wordt. Een gedurig gebed moet daarom in ons hart zijn voor dit werk Gods in onze groote steden.

HOOFDSTUK XXVI.

EVANGELISATIE OP DE FRIESCHE HEIDE.

Wie ongeveer dertig jaren geleden in het Oosten van Friesland kwam, kon daar ongerepte heide zien, waarop de bewoners een sober bestaan hadden. Daar stonden veel hutten, die van plaggen, leem en eenig ruw hout samengesteld waren, door stutten ondersteund moesten worden en een leemen vloer hadden. Men moest er bukkende door een laag gat inkomen en kon er niet rechtop in staan. Het woonvertrek was ongeveer zes vierkante meters groot en daarin waren enkele bedsteden aangebracht, die elk soms door drie of vier personen beslapen moesten worden.

Van een paartje, dat zou gaan trouwen, bouwde de toekomstige vader des gezins zoo'n hut en op den trouwdag trok hij met zijn jonge vrouw hierin. Er waren nog geen meubelen, omdat er geen geld was geweest om ze te koopten. Er was in de hut ook geen bedstede gemaakt en hierom werden eenige planken op den leemen vloer gelegd, waarop een geïmproviseerd bed kwam te liggen. Om niet buiten het bed te geraken, werd daarvoor in den grond een paaltje geslagen. In zulke hutten kon geen blind paard schade doen, een wankele tafel, eenige zwakke stoelen, een krakende kast en wat kook- en eetgerei vormden het meubilair. Men huisde daar ook in woonschepen, waarin de ratten des nachts over het bed marcheerden.

De mannen van daar gingen des zomers naar Groningen

om boerenwerk te verrichten, naar de Drentsche venen om turf te graven of naar Duitschland om bij het aanleggen van wegen of kanalen werkzaam te zijn. Wanneer ze daar geen werk konden krijgen of het werkseizoen afgelopen was, gingen zij mollen vangen, stroopen of met een hondskar handel drijven. Groote en kleine gezinnen moesten in den zomer reeds leven van een karig loon en in den herfst hun geit verkoopen om van de opbrengst aardappelen te koopen.

Elke winter bracht voor hen niet alleen koude, maar ook armoede. Dan gingen de mannen en weduwen naar het armbestuur of de diakonie. Het is wel gebeurd, dat zij niet goed wisten bij welk armbestuur of bij welke diakonie zij zich moesten vervoegen, omdat de grenzen van de burgerlijke en kerkelijke gemeenten zoo grillig getrokken zijn, en dan werden zij van het eene armbestuur naar het andere verwezen, waardoor de nood hooger klom. Voor menigeen, die zelf wegens ziekte niet naar de armverzorgers kon gaan, kwam de ondersteuning en de doktershulp soms te laat, omdat de dood verlossing uit de armoede gebracht had.

Vele heidebewoners waren in dien tijd analphabeten, hun zedelijk leven liet veel te wenschen over en naar de kerk gingen zij niet. Zij leefden als heidenen te midden van de christenen. Hoewel zij wel eens met elkaar twistten, gingen zij in tijden van nood en wanneer zij met de politie en de justitie in aanraking kwamen als klitten aan elkaar, en zij hadden hun heide lief.

In den tijd waarover wij schrijven, staken de gemeentebesturen de handen naar hen uit om de armoede te verminderen en lieten de arme bevolking in den winter steenen bikken. Het klompen maken werd onderwezen en de vrouwen en meisjes werden aan het weven van matten gezet. Maar hierdoor konden slechts enkelen van de velen geholpen worden.

De man, die vurig medegewerkt heeft om in dit alles verbetering te brengen, was de jonge predikant der Ned. Hervormde Gemeente te Rottevalle, Ds. J. A. Visscher die daar in 1903 zijn ambt aanvaardde. Deze had een goede voorbereiding gehad voor het predikantswerk in een gemeente op de Friesche heide, want toen hij theologisch candidaat was, had hij eenigen tijd in de achterbuurten van Rotterdam in het evangelisatiewerk medegearbeid.

Met kofferorgel en lantaarn werd de heide ingetrokken. Daar werden in verschillende hutten evangelisatiesamkomsten gehouden, waarin de dominé een schriftgedeelte voorlas en dit op eenvoudige wijze verklaarde, waarbij dan

onder begeleiding van het orgel liederen werden geleerd en gezongen. Na verloop van eenigen tijd werd de evangelisatievereeniging „Noord-Jeruël” opgericht en in 1906 een evangelisatielokaal te Houtgehage gebouwd, waarin de samenkomsten werden voortgezet en eenige opgerichte christelijke vereenigingen konden vergaderen.

Onderwijl was het winter geweest; winter met koude, werkloosheid en gebrek aan voedsel, kleeding en dekking voor de Houtgehagers. Zij kwamen naar de pastorie, de eene met de vraag om een jas, de ander om klompen, deze om brandstof en die om geld. En dominé en mevrouw deelden uit naar vermogen, doch het tractement was klein en gedoogde slechts weinig hulp. Er werd op de pastorie om hulp uit den nood en tevens om hulp voor de armen geboden, en op God vertrouwd. Hij gaf uitkomst. Ds. Visscher had reeds over zijn evangelisatiearbeid en over de geestelijke en stoffelijke armoede van Houtgehage in de couranten geschreven, en gaven in geld en natura om beiderlei nood te dempen werden hem toegezonden.

Er moest voor die arme menschen meer gedaan worden. Zij moesten maatschappelijk in de hoogte gevoerd worden, opdat de winter niet steeds als het zwarte spook voor hen zou staan. En door aan zulke menschen als daar woonden van alles te geven wanneer zij armoede hadden, demoraliseerde men hen nog meer. Zij moesten des winters zoowel als des zomers hun brood verdienen. Reeds waren eenige gronden ontgonnen, terwijl de gemeentebesturen onder leiding hunner burgemeesters met groote toewijding naar verbetering streefden. In 1909 werd opgericht de Vereeniging „Nederlandsche Landkolonisatie en Inwendige Zending”. Deze had ten doel: de verdere ontplooiing van den geestelijken en maatschappelijken arbeid voor ontginning en het vestigen van industrieën, terwijl initiatief werd genomen tot huizenbouw en wegeaanleg.

In bovengenoemd jaar nam Ds. Visscher ontslag als predikant van Rottevalle en ging te 's-Gravenhage wonen, om van daaruit propaganda te maken voor de gevormde vereeniging, die een obligatieleening had uitgeschreven, opdat zij de heide zou kunnen aankopen en ontginnen. In vele bijeenkomsten heeft hij over zijn arbeid en die vereeniging gesproken en velen warm gemaakt voor het geestelijk en cultureel ontginningswerk op de arme Friesche heide. In 1913 heeft hij op de landbouwtentoonstelling te Den Haag zelf een Friesche heidehut van hout en plaggen in elkaar gezet. Terwijl hij hiermede nog bezig was en er vuil en bemorst als een werkman uitzag, kwam H.M. de Koningin zijn hut bezoeken. Eenige bestuursleden van de

tentoonstelling bezorgden hem een hoogen hoed en een paar handschoenen en na eenige minuten kon hij behoorlijk gekleed aan de Koningin uitleg geven van zijn hut en zijn werk. Hij stelde ook zijn welversneden pen in dienst der vereeniging. In verschillende groote bladen verschenen artikelen van zijn hand over het werk te Houtigehage en zijn meest bekende boek is „Van de Arme Friesche Heide”, waarin hij personen uit Houtigehage teekent en het leven aldaar beschrijft. Met dezen propaganda-arbeid heeft hij de sympathie en den steun van velen voor zijn levenswerk verkregen.

Met een stoomploeg van de Nederlandsche Heidemaatschappij werd het ontginningswerk aangevangen. De oorlog hield den snellen voortgang van den arbeid wel wat tegen, maar door de bemoeiing van Ds. Visscher kon het onderwijl toch langzaam voortgaan, zoodat in den loop van den tijd 240 H.A. heide in vruchtbaren grond herschapen is. Steeds werd er door de bewoners van de heide geld verdiend. In een van de ontginningsjaren werd voor ontginning en industrie aan loonen door de vereeniging f 50.000 uitbetaald. Waar een arbeid als deze zich noodgedwongen begeven moet op den commerciëlen weg en voor de vervaardigde producten afhankelijk is van markt en natuur, moest hij dezelfde zware slagen ondervinden, welke alom de samenleving na den oorlog troffen, en dreigde op sommige oogenblikken het werk zelfs te gronde te gaan. Wat het beteekent om een bevolking op een hooger niveau van welvaart te brengen, toonen de regeeringsbemoeiingen in Drenthe voldoende aan.

Te Groningen-Opende werd een mandenmakerij opgericht, die verplaatst werd naar Houtigehage en later geworden is een Vakschool voor manden-, rietvlecht- en meubelindustrie, met subsidie van de regeering. De leerlingen hiervan konden werk bekomen in de ook aldaar gevestigde manden- en rietvlecht industrie de „Twijg”, waarmede zij hun brood konden verdienen. Hiernevens stichtte men daar een papierwarenfabriek van een firma uit Leeuwarden, waar ongeveer veertig meisjes werkten. Doch hiermede waren de menschen slechts voor een deel geholpen. Ds. Visscher wilde hen geheel uit den maatschappelijken nood helpen en hiertoe moest de heideontginning worden voortgezet.

Reeds spoedig, nadat men aan de omzetting van den grond getogen was, werden de slechtste hutten afgebroken en daarvoor in de plaats steenen huizen gebouwd en allengs zag men hun aantal vermeederen. De zandwegen, die des zomers mul en des winters modderig waren, wer-

den verhard. Thans ziet men daar de mooie(?) heide niet meer, want Houtigehage is een gecultiveerde streek geworden en daarom is er bijna geen armoede meer. Het was van het begin af de bedoeling van Ds. Visscher, dat ieder huisvader eigenaar van zijn woning zou zijn, maar er zijn teleurstellingen gekomen, die dit voorloopig onmogelijk maakten. Want de manden- en rietvlechtindustrie moest opgeheven worden en de gecultiveerde grond bracht nog niet veel op. Daarom moeten de arbeiders in den zomer weer eenigen tijd van huis om elders hun brood voor hun gezinnen te verdienen. Door het initiatief en de bemiddeling der Vereeniging wordt er thans — naast het belangrijke geestelijke werk — voor circa f 30.000 aan loonen uitgekeerd per jaar.

Als afdeeling van de vereeniging „Nederlandsche Landkolonisatie en Inwendige Zending” is de evangelisatievereeniging „Noord-Jeruël” blijven bestaan en naast deze zijn nog twee andere evangelisatiën in de buurt opgericht n.l. te Opende en te Puntpaal, die echter zelfstandig zijn geworden. „Noord-Jeruël” werkt als alle evangelisatiën door middel van godsdienstoefeningen, bijbellezingen, catechisatiën, zondagsschool en christelijke vereenigingen en is in 1931 aangesloten bij den Bond voor Evangelisatiën in en ten bate van de Ned. Herv. Kerk. Haar voorgangers waren de evangelisten Van der Wende, Van Aken, L. Ekkelboom, D. Meijer en De Pree. Thans is hier H. Hofstra evangelist. Een langzame groei van godsdienstig leven onder de bevolking is de zegen op hun arbeid geweest.

HOOFDSTUK XXVII.

HET NEDERLANDSCH LUTHERSCH GENOOTSCHAP VOOR IN- EN UITWENDIGE ZENDING.

Om den werkkring van het genootschap, welks naam hierboven genoemd is, te kunnen meten, is het noodig terug te gaan tot het jaar 1791. Toen toch had in de Luthersche Kerk, die in Noord-Nederland vanaf de zestiende eeuw bestaat, een scheuring plaats. Ook in deze kerk heerschte het rationalisme, en zij werd in dezen geest bestuurd. Maar een aantal ware volgelingen van Maarten Luther verdedigden toentertijd diens leer en dienden een aanklacht in

tegen eenige predikanten bij het hoogste kerkbestuur. Doch dit wees hen af, waarna zij zich afscheidden en de Hersteld Evangelisch Luthersche Kerk stichtten.

De oude Evangelisch Luthersche Kerk onderging onder de regeering van koning Willem I hetzelfde lot als de Ned. Herv. Kerk, want ook zij verkreeg van den koning een kerkinrichting, die aan een synode de hoogste macht in de zaken van het bestuur en de leer gaf. Daar steeds vele predikanten uit deze kerk de vrijzinnige beginselen waren toegedaan en de leden der synode voor het meeren-deel deze kleur vertoonden, is op den duur het principiële uit de reglementen weggedaan. Maar onder de leden werden te allen tijde nog vele orthodoxen gevonden en een aantal harer gemeenten hebben ook orthodoxe predikanten, terwijl men in de gemeenten, die vrijzinnige predikanten hebben, toch nog rechtzinnige leden vindt. Dus niet alle orthodoxen scheidten zich in 1791 van haar af, maar zij, die er in bleven, zijn voorwerpen geworden van de zorg der Hersteld Evangelisch Lutherschen, die met droeve oogen aanzagen, dat velen hunner geloofsgenooten steenen voor brood gegeven werden.

De man, die, zonder het bepaald te willen, een organisatie in het leven riep, welke zich met arbeid der inwendige zending in de Luthersche kerken in Nederland zou bemoeien, was Ds. L. C. Lentz, Evangelisch Luthersch Predikant te Amsterdam. Deze uit Duitschland gekomen prediker bleef in Amsterdam nog Duitsche zendingstijdschriften lezen, die hij ook ter lezing gaf aan de leden zijner gemeente, om het zendingswerk onder hen bekend te maken. Als gevolg hiervan ontving hij van hen giften voor de zending en doordat hij weldra te weten kwam wie hierin waarlijk belangstelden, gaf hij dezen nog meer lectuur daarover, zoodat er een kring van vaste lezers gevormd werd. Met hen richtte hij in 1841 het Duitsche Zending leesgezelschap op, dat reeds in 1843 tot grooten bloei was gekomen en zulk een zendingsijver in de Luthersche gemeente te Amsterdam deed ontbranden, dat de leden veel giften voor het zendingswerk gaven, en dat voor degenen, die hun gaven niet in de kas van het leesgezelschap stortten of aan Ds. Lentz brachten, telkens een lijst rondging, waarop zij hun bijdragen voor de zending konden plaatsen.

Het geld, dat aldus binnenkwam, werd niet speciaal voor de Luthersche zending besteed, want ook het Nederlandsch Zendeling-Genootschap en o.a. de Hernhutterzending ontvingen hiervan een deel. Hierover is waarschijnlijk door de Lutherschen in Amsterdam onder elkaar gesproken. De

heer W. J. Wellensiek, godsdienstonderwijzer der Lutherische gemeente aldaar, maakte zich tot de spreekbuis van hen, die hierover gesproken hadden, en legde Ds. Lentz de vraag voor: Wat moeten de Lutherschen inzake de zending doen: zich aansluiten bij de bestaande hulpvereeniging van het Nederlandsch Zendeling-Genootschap of een Lutherische vereeniging stichten?

Deze vraag wekte Ds. Lentz op om statuten op te stellen voor een Nederlandsch Genootschap voor de Evangelisch Lutherische Zending, dat door een twaalfstal personen op 5 April 1852 opgericht werd en waarvan hij voorzitter werd. De statuten werden in de Nederlandsche en Hoogduitsche taal gedrukt en verspreid. Een scherp artikel in een blad tegen het pas opgerichte genootschap kunnen wij als van minder belang beschouwen en daarom voorbijgaan, maar vermeldenswaardig is, dat de synode der Evangelisch Lutherische Kerk er zich mee bemoeide en zij de Generale Kerkelijke Vergadering der Lutherische Gemeente te Amsterdam daaromtrent inlichtingen vroeg, welke gegeven werden in bewoordingen, die uitspraken, dat deze vergadering er zich buiten wilde houden. De lijvige vraag van de synode en het antwoord, dat gegeven werd, werden door de synode aan alle onder haar ressorteerende kerkeraden gezonden, met de bedoeling om het genootschap verdacht te maken, hetwelk buiten Amsterdam maar al te goed gelukte, want slechts weinigen van buiten die stad sloten zich daarbij aan. En binnen de stad vonden velen, dat de Lutherschen het Nederlandsche Zendeling-Genootschap moesten blijven steunen.

Hierom belegde Ds. Lentz vergaderingen van het genootschap, eerst in Tecum Habita, de zaal waarin Ds. J. de Liefde zijn evangelisatiesamenkomsten hield, en later in de kerk der Engelsche Hervormde Gemeente. Deze vergaderingen werden door een talrijk publiek bezocht en Ds. Lentz was meestal de spreker, terwijl een enkele maal andere bestuursleden van het genootschap of predikanten uit Duitschland optraden. Zooals vanzelf spreekt, behandelde Ds. Lentz niet altijd een zendingsonderwerp, maar ook datgene wat men gaarne wilde hooren. Hiertoe was in het portaal der Engelsche kerk een vragenbus opgehangen, waarin men, zonder onderteekening, vragen mocht werpen.

Door deze vergaderingen openbaarde het genootschap zich in en buiten de Lutherische gemeente, doch daarin deed het ook wat wij „gemeentewerk” zouden kunnen noemen. In het genootschap waren ook Medewerkende Broeders en Zusters, die leden en begunstigers moesten winnen, den penningmeester bij het innen der contributie moesten

helpen, geschriften verspreiden en samenkomsten moesten houden met hen, die zij voor het genootschap gewonnen hadden. Voor deze taak werden de meest belangstellenden gezocht, die vanwege het bestuur een diploma van aanstelling ontvingen en onder leiding van den voorzitter om de drie maanden vergaderden.

Het was de bedoeling, dat de medewerkende broeders en zusters in hun eigen woning met hun kring zouden vergaderen, maar dit werd niet geregeld gedaan, en wanneer men bijeenkwam, werd er meestal alleen wat gepraat, zoodat er weinig stichting en opbouw van uitging. Maar één vergadering, waarin wel wat gedaan werd, is de oorzaak geweest, dat zij verboden werden. Daarin heeft n.l. Ds. H. Groenewegen, Luthersch Predikant te Harlingen, die gaarne te Amsterdam predikant wilde worden, maar daar in vacatures niet beroepen werd, zijn plan uiteengezet om een afzonderlijke Luthersche gemeente daar ter plaatse te stichten. Voor zulke doeleinden waren deze vergaderingen niet bestemd. Deze vergadering is ook de oorzaak geweest, dat men een bepaling maakte, die de mogelijkheid schiep om minder gewenschte personen uit den kring van medewerkende broeders en zusters te verwijderen. Vanaf dien tijd is ook het bezoek aan de openbare vergaderingen verminderd.

In of omstreeks 1864 werd door het gezelschap in eenige nieuwsbladen bekend gemaakt, dat het voor Luthersche predikanten en gemeenteleden oude jaargangen van het Hermannsburger Zendingsblad beschikbaar stelde. De heer Corn. Immig te Rotterdam deed een aanvraag hiervoor, aan welke voldaan werd. Hij wist ook andere lezers te winnen, die zich vereenigden in een leesgezelschap, waaruit binnenkort de Rotterdamsche afdeeling van het genootschap ontstond, die spoedig meer dan 200 leden telde, welke mild voor de zending offerden en zondagsscholen stichtten.

In 1870 werd een gecombineerde vergadering gehouden van de besturen der afdeelingen te Amsterdam en te Rotterdam, waarin zaken betreffende de uitwendige zending behandeld werden en besloten werd de uitgave van het Hermannsburger Zendingsblad te staken. In een tweede vergadering van deze besturen, waarin ook verschillende predikanten en gemeenteleden van elders aanwezig waren, werd het bestaande genootschap opgeheven en in de plaats daarvan een nieuw gesticht, hetwelk de naam gegeven werd van Nederlandsch Luthersch Genootschap voor In- en Uitwendige Zending. Ds. Lentz werd tot voorzitter hiervan gekozen. Het college van medewerkende broeders en zusters van het opgeheven genootschap te Amsterdam werd

benoemd tot algemeen bestuur der afdeeling van het nieuwe genootschap aldaar. Van toenaf werden door het genootschap tweemaal per jaar algemeene vergaderingen gehouden, waarin naast huishoudelijke zaken onderwerpen betreffende de Kerk en de Zending werden behandeld.

In de najaarsvergadering van 1876 hield Ds. J. L. Bleeker een referaat waarin hij uitsprak, dat men datgene, wat van de Luthersche Kerk nog overig was, moest trachten te vergaderen en bijeen te houden, dat men beproeven moest het verlorene in haar te zoeken en dat men pogingen moest aanwenden om haar grenzen uit te breiden. Hierbij werden middelen aangewezen, die tot bereiking van de aangegeven doeleinden zouden kunnen leiden. Dit referaat, waarin naast wenschen ook grieven tegen den gang van zaken in het genootschap uitgesproken werden, werd toegejuicht en besproken, het bracht weer nieuw leven in het genootschap en was de aanleiding, dat de uitwendige zending krachtiger aangevat werd. En dit bevorderde weer, dat het aantal afdeelingen en correspondentschappen toenam. Sinds dien tijd tot heden heeft het genootschap in den geest van het referaat nu eens minder en dan weer krachtiger op het veld der uit- en inwendige zending gearbeitet en is het geworden wat Ds. Lentz bedoelde, toen hij schreef: een vereenigingspunt voor die Lutheranen in Nederland, wier hart in den boezem klopt voor het welzijn hunner kerk en haar aloude belijdenis.

Reeds kort, nadat het genootschap was opgericht, verkreeg het een orgaan, dat tot titel droeg: Mededeelingen van het Nederlandsche Genootschap voor de Evangelisch Luthersche Zending, Dit hield in 1856 op te verschijnen, maar in 1861 kwamen de Nieuwe Mededeelingen uit, die echter slechts in enkele nummers verschenen. In 1876 begon het weer een orgaan uit te geven, dat met het opschrift: Nederlandsch Luthersch Genootschap voor In- en Uitwendige Zending, de wereld werd ingezonden, in 1879 een tweemaandelijksch blad werd en na 1880 steeds meer den vorm van een zendingsblad verkreeg. Hieruit is in 1883 ontstaan het tijdschrift: Een vaste burg is onze God, dat thans om de drie maanden verschijnt en berichten geeft over de zaken van het genootschap en over de uit- en inwendige zending.

Het oude genootschap had omstreeks 1870 eenigen tijd een bezoldigden agent, die in Amsterdam moest ijveren om de aangesloten leden te behouden en nieuwe er bij te winnen. Hij was aangesteld omdat de belangstelling voor het genootschap minder werd. In 1888 werd de heer M. M. van Kooten als agent aangesteld, ook weer met hetzelfde

doel, maar zijn aanstelling geschiedde, omdat er meer leven in het genootschap gekomen was. Thans is de heer J. H. Brinkmann te Amsterdam agent van het genootschap.

Van den arbeid van het genootschap voor de uitwendige zending willen wij alleen vermelden, dat het na veel teleurstellende onderhandelingen in 1881 een eigen zendeling verkreeg, die uitgezonden zou worden naar het eiland Engano bij Sumatra, maar hiervan kwam niets. Een ander zendingsveld werd gekozen n.l. Pasoema Oeloe Manna op Sumatra, dat echter eerlang ook verlaten werd, omdat een Roomsche zendeling er zich vestigde. Het oog viel nu op de Batoe-Eil. (W. kust v. Sumatra), waar thans een gemeente van 1300 zielen is toegebracht.

Het werk der inwendige zending is door het genootschap aangevangen door financieel buitenlandsche noodlijdende Luthersche gemeenten te ondersteunen. Ook werden aan den Groothertog van Baden en den Hertog van Nassau adressen gezonden, waarin gevraagd werd verbetering in den toestand der verdrukte Luthersche Kerk in die landen te brengen. Geldelijke bijdragen werden gezonden aan den Beierschen predikant Ds. W. Löhe, voor diens stichtingen voor gevallen en verwaarloosden.

Het genootschap heeft veel arbeid verricht door middel van lectuurverspreiding. Het wilde gaarne Luthersche boeken onder de Lutherschen brengen, omdat dit zeer noodig was voor hun stichting en bevestiging in het geloof. De eerste pogingen om hiertoe te geraken liepen op teleurstelling uit. Aan den boekhandelaar Hintze te Amsterdam werd financieele steun verleend om een leesinrichting ten bate van de Lutherschen te stichten, maar het schijnt dat hij hierin niet geslaagd is. Hierna drukte de heer J. Allart voor eigen rekening eenige boeken en geschriften, die door Ds. Lentz van een aanbeveling werden voorzien. Maar wanneer het gedrukte niet verkocht werd, verzocht Allart het genootschap de overgebleven exemplaren te koopen, óf de uitgave óf de financieele lasten van de uitgave op zich te nemen. Hij drukte ook voor rekening van het genootschap een aantal jaren een vertaling van het Hermannsbürger Zendingsblad, die eerst veel abonne's telde. Maar omdat de drukker er steeds minder zorg aan besteedde, nam het lezerstal af en werd het blad een schadepost voor het genootschap.

In 1869 begon het een Nederlandsche vertaling van het Duitsche zendingsmaandblad „Werdauer Missionsblätter” uit te geven, maar omdat hiernaast een andere Nederlandsche vertaling verscheen, kon die van het genootschap niet voldoende abonne's verwerven, zoodat in 1875 met de

uitgave gestaakt moest worden. In 1885 werd begonnen met de uitgave van een Lutherschen scheurkalender en hieraan werden in den loop der jaren nog toegevoegd het weekblad *De Wartburg*, een Bijbelsch Leesboek, een Avondmaalsboekje, de Grootte- en de Kleine Catechismus van Luther, een Bijbelgids, een Liederenbundel voor Zondagsscholen en Huisgezinnen, een Gezangboek, een Koraalboek, een levensbeschrijving van Dr. M. Luther en eenige andere boekwerken.

Het genootschap is aanvankelijk ook opgericht om Luthersche scholen te stichten en Ds. Lentz heeft zeer geijverd om dit doel tot verwezenlijking te brengen, doch slechts een naai- en breischool kwam als vrucht hiervan in Amsterdam tot stand. De wensch om speciaal Luthersche scholen te verkrijgen is tot op 1884 op het program blijven staan en er daarna afgevoerd, omdat toen de vereeniging „Luther” voor dit doel is gesticht. Door het genootschap zelf werden geen zondagsscholen gesticht, maar de vereeniging „Wees Getrouw” kwam daaruit voort en nam dit werk ter hand.

Een zuiver geestelijk doel werd nagestreefd, toen in de zestiger jaren der vorige eeuw een geldelijke tegemoetkoming gezonden werd aan eenige Luthersche personen in 's Gravenhage om hen daardoor in staat te stellen het H. Avondmaal te kunnen vieren in een andere plaats. Door het genootschap is in Amsterdam een commissie voor huisbezoek gevormd, wier leden tot taak verkregen afgedwaalden weer terecht te brengen, en ouders, die hun kinderen niet getrouw de zondagsscholen lieten bezoeken, op hun plicht te wijzen. De hoogleeraar J. G. D. Martens heeft gezorgd, dat in eenige gemeenten, waar men van de orthodoxe bediening des Woords en der Sacramenten verstoken was, deze in rechtzinnigen geest bediend werden.

De afdeelingen Amsterdam en Rotterdam stelden ieder een commissie samen, aan welke opgedragen werd om de verstrooide Lutherschen in Noord- en Zuid-Holland te bezoeken, maar zij konden niet doen wat van haar verwacht werd en slechts kleine afdeelingen van het genootschap in Haarlem en Hilversum stichten.

Er werd ook beraadslaagd om evangelisten op te leiden, opdat deze onder de orthodoxen in de vrijzinnige Luthersche gemeenten en in de verstrooiing konden arbeiden, doch men zag er van af, omdat de reglementen der Luthersche Kerk voor een breeden arbeid van deze functionarissen hindernissen in den weg legden en er was geen geld om ze te bezoldigen. Voor dit doel is de heer J. L. Beckerman opgeleid en hij heeft van den Lutherschen

Kerkeraad te Delft de acte als godsdienstonderwijzer verkregen, maar door de bovenomschreven omstandigheden kon hij zijn vleugels niet breed uitslaan.

Vanaf 1892 is het sommige orthodoxe predikanten gelukt door de hulp van de afdeelingen ter plaatse om in vrijzinnige gemeente te catechiseeren en het Woord en de Sacramenten te bedienen, waarmede tot op heden steeds doorgegaan is. Het genootschap zorgde ook, dat te Apeldoorn een kerk gebouwd werd, waarin de Lutherschen hun godsdienstoefeningen kunnen houden. Door de laatstgenoemde werkzaamheden is het genootschap voor de beide Luthersche kerkgenootschappen tot een zegen.

Het telt thans 22 afdeelingen en 12 correspondentschappen, die in bonte verscheidenheid werken door lezingen te organiseeren, zondagsscholen, vereenigingen en kransen in het leven te roepen en te houden, en aan diakonessenarbeid en spijsuitdeeling te doen. Onder de beproefde leiding van zijn voorzitter, Ds. C. F. Westermann te Amsterdam, geeft het genootschap een lichtend spoor onder de Lutherschen in ons land. Dat dit nog lang zoo blijve.

HOOFDSTUK XXVIII.

DE GEMEENSCHAPSBEWEGING.

De gemeenschapsbeweging, die reeds jarenlang onder onze oostelijke naburen en in andere deelen van Europa bekend is en in ons land eenige jaren geleden vasten voet heeft gekregen, heeft haar naam ontleend aan Hand. 2 : 42, waar van de gemeenschap der leden van de pas gestichte christelijke gemeente te Jeruzalem gesproken wordt. Diezelfde gemeenschap, welke toen door den H. Geest uit liefde en geloof geboren werd, wordt door de gemeenschapskringen gezocht en gehandhaafd bij hen, die Christus toebehooren en zich gered voelen om anderen te redden.

Men gevoelt daar, dat de geloovigen in Christus leden van één lichaam zijn, die elkander onder leiding van den H. Geest moeten opbouwen in liefde en geloof en moeten steunen tegen de aanvallen van de vijandschap en den spot der wereld. Daarom worden daar de ondervindingen in het geloofsleven onder elkaar uitgewisseld tot onderlinge versterking en gaan de leden daarvan samen evangeliseeren, niet alleen onder degenen, die van God en godsdienst vervreemd zijn, maar ook onder de belangstellenden in den godsdienst, die nog onbekeerd zijn.

De beginselen, waardoor de gemeenschappen zich laten leiden, zijn in Duitschland uitgedrukt in het volgende: „Op grond van de H. Schrift en in overeenstemming met de vaders onzer Evangelische Kerk, houden wij het samenkomen van ontwaakte en geloovige gemeenteleden tot Schriftbeschouwing en gebed in bijzondere samenkomsten, naast de kerkelijke godsdienstoefeningen, voor een onafwijsbare behoefte. Doordat wij zoo het gemeenschapsleven zoeken te onderhouden en te bevorderen, willen wij geen afscheiding, die wij veeleer met alle kracht afweren, maar het welzijn der geheele kerk en de uitbreiding van Gods Koninkrijk. Als een bijzonder belangrijk middel hiertoe in onze dagen, beschouwen wij het zoo mogelijk overal verkondigde, voor het volk verstaanbare getuigenis van ervaren genade, gericht tot hen, die van Christus vervreemd zijn, ook naast de geregeld plaats vindende godsdienst-oefeningen, en wel door dezulken, die door Gods liefde gedreven en met den H. Geest vervuld zijn, hetzij predikanten of leeken.”

De leden der gemeenschappen blijven in de kerk. Zij keuren niet alles goed wat in de kerk geschiedt en betreuren zeer, dat daarin het geestelijk leven vaak lauw is en dat de wereld zich steeds meer in haar dringt. Maar desniettegenstaande blijven zij in haar, omdat in de kerk, naast de vrijzinnige dwaalleer, Jezus Christus als Redder van zondaren gepredikt wordt en zij Hem als zoodanig voor zichzelf door de kerk en het werk van haar dienaars gevonden hebben. Om dit laatste gevoelen zij, dat zij tegenover de kerk een plicht der dankbaarheid te vervullen hebben, welken zij willen volbrengen door in haar te arbeiden.

De vrijzinnige predikanten worden door hen als wolven in de schaapskooi beschouwd, en in hun gemeenten trachten zij, door daar het ware evangelie te brengen, zielen te redden. Maar zij weten, dat ook vele orthodoxe predikanten niet bekeerd zijn en dezen wel het evangelie naar de Schriften brengen, maar dit doen, zonder dat daarin kracht en leven zit, en niet genoeg aandringen op bekeering.

Tegenover den doop en de openbare belijdenis van nieuwe lidmaten staan zij eenigszins sceptisch. Aan den doop hechten zij in het geheel geen waarde, wanneer deze niet gevolgd wordt door een oprechte belijdenis des geloofs, omdat er zooveel gedoopten zijn, die zich van God afkeeren. En veler geloofsbelijdenis, die in de kerk afgelegd wordt, beschouwen zij als een belijdenis voor den vorm.

Want sommigen die haar gedaan hebben, komen nim-

mer aan het H. Avondmaal en velen vertoonen zich na den dag hunner belijdenis alleen nog in de kerk als zij een kind ten doop moeten houden.

De gemeenschappen betreuren het, dat er zoovelen zijn, die Zondag aan Zondag naar de kerk gaan, van wie sommigen in het bestuur der kerk zitten of aan den arbeid in Gods Koninkrijk deelnemen, zonder bekeerd te zijn. Zij staan op het standpunt, dat zij aan de hand van den bijbel kunnen handhaven, dat ieder mensch bekeerd moet worden, dat hij dát belangrijke punt in zijn leven moet kunnen aanwijzen en dat hij met den H. Geest gedoopt moet zijn. Zij leggen God echter niet aan banden en willen de bekeering niet in een door menschen bepaalden weg doen plaats vinden, zoodat zij hierbij aan Gods vrijmacht alle ruimte geven. Op dit punt zijn zij zeer beslist.

Haar bedoeling is, dat zij met de kerken samen zullen werken, dat er tusschen haar en de kerk een wisselwerking zal zijn. Wanneer er in een gemeente een predikant is, die niet beslist genoeg is, geen gaven heeft of bij den omgang met zijn gemeente wat tegen zich heeft, dan blijven haar leden niet uit de kerk weg en gaan zij niet, zooals vroeger hier te lande, conventikels houden, neen, zij gaan nog zijn preeken hooren en bidden voor hem in hun samenkomsten. Maar zij willen ook gaarne zien, dat de predikant in hun samenkomsten komt, daarin medearbeidt en de beweging steunt, opdat door dit kerkelijke cachet meer invloed van de beweging zal uitgaan.

Er bestaat zeer zeker gevaar, dat de leden eener gemeenschap, of zelfs geheele gemeenschappen tot de eene of andere secte kunnen overgaan. Dit hebben de Duitsche gemeenschappen ondervonden, toen een tijdlang de Pinksterbeweging daarin een krachtigen invloed uitgeoefend heeft. Maar indien een gemeenschap goed geleid wordt en de predikant der gemeente daarin medewerkt, is zij juist een probaat middel om alle sectarisme tegen te gaan.

Omtrent de verschillende protestantsche kerkgenootschappen neemt de gemeenschapsbeweging een ruim standpunt in. In al deze kerkgenootschappen wil zij leden zoeken en arbeiden, maar acht dit niet noodig in die, waarin uit den aard der zaak een deugdelijk gemeenschapsleven heerscht. Het is ook niet haar bedoeling, dat haar leden en de personen, die door haar tot bekeering gebracht zijn, uit het kerkgenootschap, waarin zij geboren zijn, zullen overgaan naar een ander, en zij ziet gaarne, dat haar leden zich niet tevreden stellen met het lidmaatschap eener gemeenschap, maar dat zij ook lid van een kerkgenootschap zijn. Hun wordt niet opgelegd, dat zij omtrent een

of ander leerstuk wat bijzonder moeten gelooven. Alleen moeten zij Jezus Christus als hun Heiland gekozen hebben en ernst maken met hun christen-gezin. Als een blijk van ware bekeering wordt van hen geëischt, dat zij niet alleen aan God hun zonden zullen belijden en bij Hem vergeving zoeken, maar ze ook aan de personen, die door hen geschaad zijn, zullen belijden en hun vergiffenis vragen.

In de bijeenkomsten der gemeenschappen wordt door een uitgenoodigde spreker of een gewoon lid een gedeelte der H. Schrift uitgelegd, hetwelk dan onderling besproken wordt; ondertusschen worden psalmen, gezangen en geestelijke liederen gezongen, en in een bidstond wordt ieder lid in de gelegenheid gesteld persoonlijke en algemeene noden voor God neer te leggen.

Door middel van evangelisatie-samenkomsten, waarin telkens verschillende sprekers optreden, en die door bidstonden gevolgd worden, ook door huisbezoek, verspreiden van christelijke lectuur en betooning der liefde, zaaien zij het Woord Gods om zich heen. Hierbij doen zij als alle propagandisten voor godsdienstige of politieke doeleinden, die niet vragen of zij gewenscht zijn; zij treden naast de kerk op met het evangelie en roepen zondaars tot bekeering. Zij zien gaarne, dat in de gemeente, waar zij komen evangeliseeren, de predikant met hen medewerkt, maar doet hij dit niet, of werkt hij hen tegen, wat ook wel geschiedt, dan gaan zij toch hun gang. Zij staan hierin vast en hebben daartoe het recht, want zij hebben het heil van zielen en den bloei der kerk op het oog.

Hierdoor komen predikanten, die door een gemeenschap uitgenoodigd worden om te spreken in een door haar belegde bijeenkomst in een gemeente, waarvan de predikant tegen de gemeenschapsbeweging is, wel eens in moeilijkheden. Want zij moeten dan spreken tegen diens wil, of voor de spreekbeurt bedanken. Maar de gemeenschap gaat dan toch door en noodigt een vrij-kerkelijken of zelfs wel on-kerkelijken spreker uit, zoodat dan de pastoor loci min of meer tegenover een deel zijner gemeente komt te staan.

Wanneer men de leden in of buiten de samenkomsten ontmoet, blijkt het dat zij hun bijbel goed kennen, want het bijbelonderzoek achten zij een voorname bezigheid. Zij bidden niet alleen voor zichzelf en voor het werk der gemeenschappen, maar de voorbede voor onbekeerde personen, voor de voorgangers der kerk en voor de uit- en inwendige zending neemt bij hen een groote plaats in. Als vanzelf leiden hun geloofsleven en hun lidmaatschap van de gemeenschap ook tot getrouwe deelneming aan het H.

Avondmaal. In een gemeente, waar een gemeenschap komt en gaat bloeien, neemt dan ook het aantal Avondmaalgangers toe.

Zonder asceten te worden, leven de leden der gemeenschappen in de wereld als niet van de wereld zijnde. Tegen gebruik van sterken drank en dansen, en in Duitschland ook tegen het rooken, zijn zij ten heftigste gekant. Het Schriftwoord: Hebt de wereld niet lief, noch hetgeen in de wereld is, heeft voor hen de beteekenis, dat zij niet daar mogen zijn, waar de wereld den boventoon voert en God niet kan gediend worden. Ook wachten zij er zich voor anderen te belasteren, over zichzelf onnoodig te klagen, den Zondag te ontheiligen, zich in prachtige kleeding uit te dossen, dure versierselen te dragen en schulden te maken. Zoo willen zij leven voor God en hun naasten en de komst van Christus verwachten.

Deze beweging is niet gemaakt, maar geboren uit den nood der tijden. Zij heeft een voorlooper gehad in het Piëtisme. Luther had in Duitschland wel de kerkhervorming met haar zegeningen kunnen brengen, maar hierbij had een massaovergang uit de Roomsche Kerk naar het protestantisme plaats, en onder de massa, die protestant werd, waren waarschijnlijk even weinig bekeerden als thans.

Reeds na den dertigjarigen oorlog was er veel tuchtelooosheid en onzedelijkheid onder het Duitsche volk. Dergelijke kennis van den godsdienst ontbrak, de predikanten hadden ieder hun eigen theologisch stokpaardje, en hierdoor begonnen de verschillende godsdienstige richtingen en scheuringen te ontstaan. De hervorming was in zooverre geslaagd, dat de leer des bijbels beleden werd, maar het levende geloof ontbrak.

In dien toestand stond Ph. J. Spener op en liet zijn stem hooren. In Genève had hij reeds bijeenkomsten van gewone gemeenteleden bijgewoond. Toen hij in Frankfort predikant werd, vond hij daar een doode orthodoxie, en om leven in de dorre doodsbeenderen te verkrijgen, begon hij op een voor zijn hoorders bevattelijke wijze het evangelie te prediken, private religieuse vergaderingen te houden, het godsdienstonderwijs in eere te herstellen en tucht uit te oefenen.

Hierop gaf God een rijken zegen, en zij, die genade ontvingen, kwamen tot Spener met het verzoek om bijeenkomsten te beleggen, waarin zij de geestelijke dingen zouden kunnen bespreken. Hij gaf hiervoor zijn studeerkamer en daarin begonnen de Collegia Pietatis, ofte wel de Samenkomsten der Vromen. Zoo kwam er een gemeente in

de gemeente. Speners voorbeeld vond navolging en hierdoor ontstond het Piëtisme.

Onder invloed van Spener was Aug. Herm. Francke, toenmaals leeraar te Leipzig, met een tweetal andere leeraren begonnen, des Zondags, in de kamer van een hunner, lezingen over den bijbel te houden, voor een gehoor van acht personen. Maar weldra was de kamer te klein en moest men naar een grootere zaal verhuizen. Hierdoor ontstond in Leipzig en den omtrek daarvan een geestelijke opwekking. Maar er kwam tegenwerking, die tot gevolg had, dat Francke Leipzig moest verlaten. Na enkele jaren werd hij hoogleeraar aan de universiteit van Halle, en vandaar uit verspreidde hij een krachtig piëtisme. Door de verachting van de wetenschap, de dwalingen zijner aanhangers en den tegenstand van buiten, heeft het piëtisme slechts een tijdlang zijn zegen in de Germaansche landen kunnen verspreiden en is het verlopen.

Ook in ons land hebben wij een voorlooper van de gemeenschapsbeweging gehad, en wel in den persoon van Jean de Labadie. Deze werd in 1666 Waalsch predikant te Middelburg en vond aldaar ook de doode orthodoxie, waartegen Spener en Francke in Duitschland te velde getrokken waren. Met groote welsprekendheid predikte hij bekeering en wedergeboorte, waarop een groote zegen gezien werd. De bekeerden vereenigde hij in een kring, waarvoor hij profetische oefeningen hield. En vanuit Middelburg verspreidden die oefeningen zich over ons gansche land.

Om eenige kleinigheden werd De Labadie afgezet als predikant, maar hij ging met zijn beweging door, welke hierdoor buiten de kerk kwam te staan. En, naar ik meen, hebben geestelijk gezinde personen, die niet met de prediking in de kerk tevreden waren, zijn voorbeeld overgenomen en zijn zij oefeningen of conventikels gaan houden, waarin zij voedsel voor hun zielen zochten, maar de kerk aan haar lot overlieten. Hierom is het te verstaan, dat vele ambtsdragers der kerk eenigszins wantrouwend tegenover de gemeenschapsbeweging staan.

Wij keeren thans weer terug naar Duitschland om aldaar den oorsprong der gemeenschapsbeweging op te sporen. Al verstierf het piëtisme, toch hielden in Duitschland de bijeenkomsten der vromen in en buiten de kerk niet op. De bandwerker G. Tersteegen, die het bekende lied dichtte: God is tegenwoordig, heeft in Mülheim aan de Ruhr en in den omtrek daarvan bijeenkomsten gehouden, waardoor er in die streek een geestelijke opleving kwam, waarvan de invloed tot op heden toe niet is opgehouden. In 1685

begon men in Württemberg Stunden te houden, die tot op dezen tijd doorgegaan zijn.

Opwekkingen kwamen in Duitschland in de vorige eeuw voor door de prediking van J. H. Jöllenbeck in Ravensbergen en Lippe, door de evangelieverkondiging van Krummacher in het Wupperdal, door leekenarbeid in Siegerland en door het spreken van G. Knak op zendingsfeesten in Achter-Pommeren. Niet al deze opwekkingen duurden lang of hadden grooten invloed, maar vele samenkomsten van geloovigen, die daaruit ontstaan zijn, bleven voortgaan, zonder echter veel kracht uit te oefenen.

In 1875 stond de industrie in Duitschland reeds op een hoogen trap, de wetenschap was in bloei en het aantal sociaal-democraten vermeerderde schrikbarend, maar over het algemeen werd door deze dingen het kerkelijk en geestelijk leven geweld aangedaan. In Engeland werd in dat jaar de conferentie te Oxford gehouden, die onder leiding stond van Pearsall Smith, welke daar met vurige welsprekendheid het evangelie van den overwinnenden Heiland bracht. Hierbij waren personen uit de straks genoemde oorden van Duitschland tegenwoordig, die daartoe uitgenoodigd waren. Zij werden aangestoken door het vuur van Smith en noodigden hem uit, om ook in Duitschland van den Heiland te komen getuigen. Hieraan gaf hij gehoor, en deed dit in de groote steden aldaar.

Op zijn prediking gaven velen zich aan Christus over, en waar de vroeger gestichte samenkomsten nog waren, traden zij daarin en brachten er nieuw leven. Waar zulke samenkomsten niet bestonden, riepen zij ze in het leven. Maar de talrijke samenkomsten bleven los van elkaar staan, totdat in het kleine dorp Gnadau een groot aantal predikanten en gemeenteleden uit die kringen samenkwamen om te confereeren over de evangelieprediking door predikanten en leeken, over de bevordering van de gemeenschap en over de organisatie hiervan.

Hier werd uit de bestaande bijeenkomsten de gemeenschapsbeweging gevormd en deze in een goede baan geleid. Broederraden voor verschillende streken van Duitschland werden gevormd, evangelisten, gemeenschapsleiders en colporteurs aangesteld, zalen voor bijeenkomsten gehuurd of gebouwd, conferenties belegd, het werk der evangelisatie met kracht aangevat, aan lectuurverspreiding begonnen en de bijeenkomsten omgevormd tot gemeenschappen. Hierdoor ontstonden hier en daar weer opwekkingen, welke aanleiding waren, dat naast de bestaande tal van nieuwe gemeenschappen gesticht werden.

In 1897 werd door de verschillende broederraden ge-

sticht de Deutsche Bond tot Bevordering van Gemeenschapsleven en Evangelisatie, welke bekend is onder den naam Gnadauer Bond, die ongeveer 6000 gemeenschappen omvat en een veelgelezen orgaan uitgeeft. De gemeenschappen, die hierin vereenigd zijn, hebben de bedoeling om binnen de volkskerk te arbeiden. Maar hierbuiten staan nog veel gemeenschappen, die geloovigen uit allerlei kerken en kringen trachten te vereenigen, om in het algemeen voor Gods Koninkrijk te arbeiden. Dit heeft tot gevolg, dat vele geloovigen uit de volkskerk zich van haar afscheiden en overgaan naar een der kleinere kerkgenootschappen, waarin zij zich meer thuis gevoelen.

De Gnadauer Bond heeft opleidingshuizen voor evangelisten, zendings- en diakonessenhuizen, en bemoeit zich met den evangelisatiearbeid in zijn vollen omgang. Hij laat de bij hem aangesloten gemeenschappen zooveel mogelijk vrij in haar arbeid, als zij zich maar buiten het sectarisme en binnen de kerk houden. Ongeveer 600 personen staan als gemeenschapsleiders en evangelisten in zijn dienst, en naast dezen nog duizenden vrijwillige krachten uit alle standen der maatschappij. In de samenkomsten ziet men superintendentes en predikanten, die zich in hun geestelijk leven laten opbouwen door broeders, die niet gestudeerd hebben en een eenvoudig handwerk uitoefenen. Maar er zijn ook predikanten, die de gemeenschappen bitter tegenstaan.

Legden de voormannen en de geloovigen der opwekkingen van de vorige eeuwen zich erop toe om zendingen naar de heidenen te zenden, de gemeenschappen, die uit de opwekkingen van de laatste vijftig jaren ontstaan zijn, werken voornamelijk op het veld der inwendige zending. In dezen geest heeft de Deutsche gemeenschapsbeweging zich vertakt naar verschillende naburige landen en ook naar Nederland.

De man, die hier voor de overplanting van de Deutsche gemeenschapsbeweging jarenlang geijverd heeft, hetwelk met goede vruchten bekroond werd, is Ds. H. J. Couvée, voorheen predikant te Amerongen. Deze werd getrokken in de opwekkingsbeweging van 1905, welke uit Wales naar hier werd overgebracht. Van stonde aan ging hij in zijn gemeente in den geest dier beweging arbeiden en in opwekkingssamenkomsten daarbuiten spreken. Enkele jaren later werd hij lid van het Comité der Nederlandsche Tentzending, en in den tentarbeid zag hij wonderbare dingen.

Men was met de tent uitgegaan om daarin te verzamelen hen die van God vervreemd waren, om hun het evangelie

te brengen. Zij kwamen daarin, en uit hen werden er voor Christus gewonnen. Maar ook getrouwe en ontrouwe kerk-gangers namen naast hen plaats en werden daar bekeerd. Die bekeerden gingen naar de kerk, maar daar was het heel anders dan in de tent en daar kregen zij niet altijd, wat zij voor hun zielen noodig hadden.

Zij, die in één plaats woonden, bezochten elkaar om te bidden en te spreken over wat de Heere aan hun zielen gedaan had. Zij vertelden dit ook aan anderen op den weg of op hun werk, en de ondervindingen, die zij hierbij opdeden, wisselden zij onder elkaar uit. Zij snakten naar goed geestelijk voedsel en goede leiding en wilden ook wel evangelisatiesamenkomsten houden, maar bezaten hiervoor niet de noodige krachten en gaven.

De meeste predikanten konden niet komen in hun geestesgesteldheid, waarom van hen geen hulpte verwachtten was. Hierom bleven zij met elkaar vergaderen; als zij talrijk waren, lieten zij wel eens een spreker komen en ondertusschen gingen enkelen uit hun kerk naar de Vrij Evangelischen, de Baptisten of tot een secte over. Het Comité der Nederlandsche Tenzending had geen tijd en geen krachten om dit euvel te verhelpen.

In 1909 had Ds. Couvée iets gelezen over de Duitsche gemeenschapsbeweging en was daardoor tot de gedachte gekomen, dat de kringen, die uit het werk van de opwekkingsbeweging en de tentzending geboren waren, zich zouden kunnen omvormen tot gemeenschappen, en dat zij dan voor de uitbreiding van het Godsrijk en den bloei der kerk nuttig zouden kunnen werken. Diep in zijn hart lag ook onrust over het doodsche geestelijke leven van godsdienstig Nederland, en hij verwachtte, dat het indragen van de gemeenschapsbeweging in ons land ten goede hierop zou werken.

Hierom vertaalde hij een Duitsche brochure over de gemeenschapsbeweging en gaf die uit onder den titel: Een Woord over Christelijke Gemeenschappen. Hij had daarin een Woord vooraf geplaatst, waarin hij aantoonde, dat de gemeenschapsvorm voor de straks beschreven kringen nuttig kon zijn, en stippelde daarin tevens een gemeenschapsbond voor Nederland uit. Dit boekje werd gekocht en gelezen, doch de lezers lieten niets van zich hooren, maar het uitgestrooide zaad groeide onder den grond op.

Ds. Couvée met zijn twee medestanders, die hij gevonden had, wilden niets maken, maar zaten toch niet stil. Het plan om een gemeenschapsbond voor ons land, ongeveer als de Gnadauer Bond, op te richten, werd door hen besproken, statuten hiervoor opgesteld, en eindelijk, in 1922,

werden aan een vijftigtal broeders en zusters, van wie men dacht dat zij het plan zouden toejuichen, een oproep gezonden om samen te komen in 's-Gravenhage tot het stichten van zulk een bond. Daar werd dan ook de Nederlandsche Christelijke Gemeenschapsbond opgericht en werden zijn statuten vastgesteld. Hierna werd voor hem propaganda gemaakt met het resultaat, dat het ledental gestadig toenam.

De bedoeling van dezen bond is, te arbeiden onder de leden van de Hervormde, Gereformeerde, Luthersche en Doopsgezinde kerken en zich niet te bemoeien met de Vrij Evangelische en Baptistengemeenten, omdat hierin reeds een gemeenschapsleven heerscht. Opdat de gemeenschapsleiders niet aan de willekeur van de gemeenschappen zullen overgeleverd zijn, worden zij aangesteld en ontslagen door den broederraad, die aan het hoofd van den bond staat en ook hun werkkring bepaalt.

De verklaring, welke de leden van den bond moeten onderteekenen, luidt aldus:

Door Gods genade mag ik voor Hem en Zijn kinderen getuigen, een kind van God te zijn, en verklaar ik de hier volgende regelen voor mijn geloofsleven te aanvaarden:

1. Ik belijd de Goddelijkheid der H. Schrift en wensch mij daaraan te onderwerpen voor mijn inwendig en uitwendig leven in volle gehoorzaamheid.

2. Ik geloof, dat Jezus als het Lam Gods de zonden der wereld gedragen en door Zijn bloed de verloren zondaars aan het kruis met God verzoend heeft; en ik belijd, dat ik persoonlijk, door het geloof in Hem, vergeving mijner zonden, vrede met God en toegang tot deze genade verkregen heb.

3. Door Gods genade geleid tot de gemeenschap van al Gods kinderen, zal ik trachten in ootmoed mijn broeders en zusters meerder te achten dan mij zelf en mij te oefenen in zelfverloochening, die nooit liefde voor zichzelf opeischt, maar alleen liefde bewijst. Ik wil mij benaastigen te behouden de eenigheid in den Geest met al Gods kinderen, opdat niet door mijn schuld de band der broederliefde verbroken worde.

4. Als een levend lid stel ik mij zelf geheel ter beschikking van Jezus, mijn Hoofd, opdat Hij mij gebruike tot uitbreiding van Zijn Koninkrijk. Ik wil niet meer voor mijzelf leven, maar voor Hem, die voor mij gestorven en opgewekt is. De komst van dat Rijk zal mijn hoogste belangstelling hebben, en het zal mij een vreugde zijn, naar mijn vermogen, daartoe te mogen meewerken.

5. Mijn leven moet, als kind van God, niet alleen voor

Hem, maar ook voor het volk Gods openbaar zijn. Wat het leven in de navolging van Christus belemmert, zal ik vermijden; daarentegen wil ik door getrouwheid in het bidden en bijbellezen mijn innerlijk leven versterken. Voor vermaning en terechtwijzing zal ik den gemeenschapsleider en den broeders dankbaar zijn.

6. De bijbelsche vermaning tot geregeld bezoek der samenkomsten, zoowel in de kerk bij een geloovige prediking als in de gemeenschappen, wil ik nakomen, tenzij dan dat een reden, die in Gods oog bestaan kan, mij daarvan afhoudt. Insgelijks wil ik de Goddelijke aanwijzing opvolgen, om een vrijwillige bijdrage te geven tot dekking van de onkosten der gemeenschap.

7. Aangezien de onderlinge naijver der kerken en kringen de waarachtige broederlijke liefde en de gemeenschap met Gods kinderen stoort, verklaar ik, dat ik geen pogingen zal doen of begunstigen om geloovigen van een andere kerk te bewegen om tot de mijne over te komen.

8. Mocht ik in een dezer punten falen of door mijn wandel in of buiten de gemeenschap aanstoot geven, zoo onderwerp ik mij, in gehoorzaamheid aan de H. Schrift, aan de broederlijke tucht, die moet uitgeoefend worden naar Matth. 18 : 15-17.

De bond openbaarde zich voor het eerst in Amerongen in Mei 1923, alwaar een conferentie door hem gehouden werd in het landhuis Erica, waarin een zeventigtal personen enkele dagen samen waren, om over de Goddelijke heilswaarheden te spreken, terwijl aan de avonden van die dagen in de Ned. Herv. Kerk aldaar evangelisatiesamenkomsten plaats hadden. Tevens werd het tehuis Erica voor rustbehoevenden geopend en daarin gevestigd de opleidingsschool voor evangelisten, die met vier leerlingen begon. Kort daarna begon de Gemeenschapsbode te verschijnen als orgaan van den bond. Zoo had de bond zich geopenbaard en hoopte de broederraad op toetreding van de kringen, die uit de meergenoemde opwekking en de tentzending waren voortgekomen. Zij zouden dan gemeenschappen vormen.

Intusschen begon men de kweekelingen der evangelisten-school uit te zenden in Amerongen en de omliggende dorpen, om daar te colporteerden, en werden in genoemde plaats openluchtsamenkomsten gehouden, welke goed bezocht werden. Als een gevolg hiervan werden de bijeenkomsten, die reeds in Erica gehouden werden, door velen bezocht, en bleek het weldra, dat zielen tot bekeering gekomen waren. De kerkdiensten en de gemeentelijke bidstonden trokken bezoekers, die daar vroeger

nimmer verschenen. In de nabijgelegen dorpen werd de behoefte uitgesproken naar soortgelijke evangelisatiesamenkomsten, die daar ook georganiseerd werden. In Sept. werd te Amerongen een druk bezochte zedingsdag gehouden en kreeg de gemeenschap, die daar ontstaan was, een gebouw tot haar beschikking, terwijl de broederraad den heer D. W. Veldkamp als gemeenschapsleider, aanstelde, ook werden eenige gemeenschappen gesticht in plaatsen, waar vanuit Amerongen gewerkt was, en gingen men door met steeds meer plaatsen in den arbeid der evangelisatie op te nemen.

Het geld, om dit alles te bekostigen, kwam uit de contributies, collecten en giften — voor een zeer klein deel. Een der leden van den broederraad had Erica tot rusthuis ingericht, en van de baten hiervan en van andere zijner werkzaamheden, werd het werk van den bond betaald. Ook was aan het rusthuis een boekhandel verbonden, die echter nog niet veel winst opleverde. De financiën van het rusthuis werden spoedig hierna van die van den bond gescheiden, terwijl hieruit toch wel de bond gesteund werd.

Van de eerste leerlingen der evangelistenschool waren kort na de opening twee vertrokken, doch later kwamen weer drie er bij, terwijl twee meisjes in de gelegenheid gesteld werden een opleiding te verkrijgen in het asyl voor vrouwelyke drankzuchtigen te Beekbergen. In 1925 werd wegens uitbreiding van het werk als tweede gemeenschapsleider aangesteld de heer G. B. van Prattenburg. In hetzelfde jaar werd ten behoeve van den bond opgericht de Stichting tot Oprichting en Instandhouding van Chr. Zedingshuizen in Nederland, welke dadelijk aan het werk toog om Amerongen van een zedingshuis te voorzien, hetwelk weldra voltooid werd en gebruikt kan worden voor conferenties, kleinere vergaderingen, administratie van den bond en evangelistenschool en logies kan verschaffen aan een aantal conferentiegangers. Tot derde gemeenschapsleider werd aangesteld de heer H. Veldkamp. Ook werd aangevangen met de uitgave van een evangelisatieblad: Licht en Leven.

Uit deze feiten, die in chronologische volgorde gegeven zijn, is de groei van den bond in de eerste jaren van zijn bestaan te bespeuren. Maar toen kreeg hij een knak. Er kwam een kwestie, die maakte dat eenige leden van den broederraad daaruit traden en dat de heer D. W. Veldkamp ontslag vroeg als gemeenschapsleider. Een gevolg daarvan was, dat de evangelistenschool opgeheven werd en de kweekelingen naar het Johanneum te Barmen werden ge-

zonden. Een nieuwe gemeenschapsleider werd aangesteld, maar moest na korten tijd wegens geldgebrek ontslagen worden. Het zendingshuis werd tot rusthuis ingericht en door de beheerders der stichting verhuurd aan de Liebenzeller Mission (Württemberg), die aan het hoofd daarvan plaatste den Heer F. Kampmann, oud-zendingeling in China. Het Zendingshuis staat dus thans geheel buiten den Ned. Chr. Gemeenschapsbond.

Maar God was in de duisternis met den bond en gaf weer licht. Een tent werd hem ter beschikking gesteld om daarmee te evangeliseeren, een kwartjesfonds werd gevormd om de veelvuldige uitgaven van den bond te dekken, want het rusthuis was niet langer de financiëele kurk waarop hij kon drijven, en als gemeenschapsleider kon aangesteld worden de heer Joh. van Oostveen.

De conferenties en jaarvergaderingen van den bond werden elk jaar te Amerongen gehouden. Hij heeft aangesloten gemeenschappen te Alkmaar, Amerongen, Apeldoorn, Bilthoven, Driebergen, Enschedé, Heerenveen, Hengelo (O.), Maurik, Scherpenzeel, Sliedrecht, Utrecht, Zeist en Zuidhorn, terwijl in verschillende plaatsen door hem geëvangeliëerd wordt. Een aantal predikanten helpen in het bestuur en in den evangelisatiearbeid trouw mede, het ledenaantal neemt gestadig toe, groote giften gaan voor het werk vloeien en de bond doet zich kennen als een middel Gods om zondaren te bekeeren en geloovigen op te bouwen. Hij geeft verschillende geschriften over gemeenschap uit, die bij Ds. Couvée (thans Emeritus-predikant te Zeist) te bekomen zijn, en een maandelijks verschijnend orgaan „Gemeenschapsbode”, waarin thans ook „Licht en Leven” is opgenomen.

Er blijven nog vragen over omtrent de gemeenschapsbeweging. Waarom treden de gemeenschapskringen als gemeenten in de gemeenten op? Waarom laten zij den arbeid, dien zij verrichten, en die specifiek geestelijk is, niet over aan de ambtsdragers der kerk? Omdat, hoewel in de kerk op bekeering aangedrongen wordt, men daar meer let op leerstellige zuiverheid en godsdienstige belangstelling, waardoor de geestelijke dingen dikwijls op den achtergrond geraken. Waar de kerk die niet genoegzaam naar voren brengt, wil de gemeenschapsbeweging dit doen, en zij meent hiermede een Gode welgevallig werk te verrichten.

Hieruit komt voort, dat men haar leden meermalen Farizeërs noemt en hen beschuldigt, dat zij het beter willen weten en vromer willen zijn dan de andere leden der kerk, en zelfs de predikanten te boven willen gaan. Men verwijt

hun dat zij met hun critiek de kerk kwaad doen, dat zij aansturen op kerkafscheiding en evenals de sectaristen eenzijdig op één van de heilsfeiten den nadruk leggen. Maar wat in dit hoofdstuk over hen geschreven is, bewijst dat niets van dit alles waar is, en zij juist de kerk zoeken op te bouwen.

Ook wordt, bij het beschouwen van de personen uit deze beweging, meermalen gewezen op hun onvolmaaktheid, hun wereldschuwheid, hun eenzelvigheid en hun vrome woorden, waaraan weinig vrome daden zich paren. Ja, er zijn zwakke punten in deze beweging en in de menschen, die daartoe behooren. Maar waar is een beweging, die geen zwakke punten heeft? Weet dit: zij staan op de persoonlijke heilsverzekerdheid door Christus en zijn in hun gemoed verzekerd, dat zij moeten jagen naar volmaking in den weg, dien zij daarvoor gaan.

De beweging wordt door God gebruikt tot redding van zondaars. Velen zijn reeds in de samenkomsten der gemeenschappen bekeerd. De gemeenschapskringen zijn in vele gemeenten ook toevluchtsoorden voor vrome zielen, waarin zij gesterkt worden voor hun levensstrijd. Daarin wordt een krachtig gebed voor het behoud van zielen opgezonden. Door haar hebben in vele gemeenten opwekkingen plaats gevonden, waardoor aldaar het kerkelijk en geestelijk leven is gaan bloeien. De beweging maakt openbaar dat er verval in de kerk is, en dit kan een aansporing zijn voor de ambtsdragers om bij hun arbeid meer naar de diepte af te steken, opdat het geestelijk leven toeneme. Zij streeft er ook naar, dat de broeders en zusters uit de verschillende kerkgenootschappen één in Christus zullen worden en meer den troffel voor elkaar dan het zwaard tegen elkaar zullen gebruiken. Dit werkt ook vruchtdragend. Voorwaar, zij openbaart een veelzijdigen zegen des Heeren op haar arbeid.

HOOFDSTUK XXIX.

STRAATPREDIKING.

Aan de straatprediking is men niet pas begonnen, toen men aan inwendige zending ging doen, maar zij is zoo oud als het christendom zelve. Want in de evangeliën treffen wij Jezus aan predikende op de bergen, aan het zeestrand, op de wegen en in de straten. Ook van Paulus weten wij, dat hij te Athene „op de markt” het evangelie verkondigde.

Wanneer zendelingen voor het eerst ergens kwamen, hebben zij meermalen het evangelie op straten, pleinen en wegen aan het aldaar verzamelde volk gebracht.

Onder de gekerstende volken is men met de prediking des evangelies niet in de kerken gebleven, maar men heeft het ook daarbuiten verkondigd. Soms op een eigenaardige wijze. In ons vaderland en daarbuiten heeft men in de middeleeuwen liturgische spelen en geestelijke drama's op de straat aan het volk vertoond. Dit moest strekken om het te herinneren aan voorvallen uit de gewijde geschiedenis en om het hieromtrent goede indrukken bij te brengen. Later hebben de rederijkers dit in gewijzigden vorm overgenomen en hierdoor de gebreken der kerk in het licht gesteld en waarheden uitgesproken, die de gemoederen openden voor hetgeen de kerkhervorming bracht. De kruistochtpredikers verzamelden dikwijls het volk op straten en wegen om het te kunnen aanvuren tot deelname aan een kruistocht. En de aflaatkramers, die meestal monniken waren, oefenden hun Godonteerend bedrijf veelal op de markten uit.

In de dagen der kerkhervorming en daarna hebben de discipelen van Calvijn veel in de openlucht gepredikt. Ook in Duitschland en Schotland werd op dusdanige wijze de nieuwe leer verbreid. Waar de aanhangers van de „nije leer” kort na de kerkhervorming geen kerken hadden om samen te komen, hield men in de open lucht hagepreeken. Thans worden zendingsfeesten, evangelisatiesamenkomsten, openluchtmeetings en landdagen door de christenen op landgoederen en in bosschen georganiseerd. Maar deze openluchtsamenkomsten kan men niet onder het begrip van straatprediking rangschikken, omdat zij voor een bijzonder doel gebruikt worden, geordende samenkomsten zijn of op afgesloten terreinen plaats vinden.

Straatprediking is bepaald die prediking, die door een of meer personen, dikwijls zonder voorafgaande afkondiging van plaats en tijd, gehouden wordt op een willekeurig punt van een stad of dorp, en waarbij de prediker door het zingen van een lied of door hoorngeblaas andere personen, die daar zijn of langs komen, om zich heen vergadert en dan toespreekt.

Met deze straatprediking zijn Wesley en Rowland Hill in Engeland begonnen. Van toen af hebben de opwekkingspredikers in het Britsche Rijk en zijn koloniën en in Amerika steeds straat, plein en weg gebruikt om aan de volksmenigte het evangelie te brengen. Tijdens de opwekking in Wales hebben de mijnwerkers dikwijls op straat de predikers aangehoord. Generaal Booth en zijn Heilsleger

hebben vooral de straatprediking aangevat om daarmee het volk te bereiken, dat van de kerk vervreemd was. In Engeland is zelfs een kerk te vinden met een preekstoel daarbinnen en met een andere daarbuiten, opdat ook daar het evangelie aan de voorbijgangers kan gebracht worden. De Engelsche predikanten vinden het niet beneden hun waardigheid om ook straatpredikers te zijn.

In Duitschland heeft Wichern het nut van de straatprediking ingezien en bepleit, doch hij kon hiervoor de Duitschers niet warm maken. In deze eeuw zijn echter de vrij-kerkelijken aldaar steeds meer aan straatprediking gaan doen. Kort voordat in 1914 de oorlog uitbrak, kon men allerwege in dat land volksverzamelingen aantreffen, die vergaard waren om één of meer predikers, welke van alle zijden bezagen de vraag: „Wat dunkt u van den Christus?” Hierdoor zijn toen veler oogen geopend voor de heerlijkheid en liefde van den Heiland. Eenige jaren geleden is Ds. Marchal te Essen telkens met de kinderen zijner Zondagsschool, voorafgegaan door eenige hoornblazers, door die stad getrokken. Onder het loopen zongen zij christelijke liederen, en op de plaatsen waar halt werd gehouden, hield de predikant een straatprediking.

In Nederland kan de politie met de wet in de hand de straatprediking verbieden, en toch kan men, indien men het haar niet te lastig maakt, het evangelie op straat brengen. Men kan zich hiervoor drie gelegenheden scheppen: 1e door met een tent of kraam, waarin men bijbels en teksten verkoopt, op een markt of kermis te gaan staan en vandaar uit zijn waar aanbevelen, 2e door met een bijbeltasch of bijbelwagen langs de huizen te gaan en op de straat het Boek der boeken met luide stem aan te prijzen, 3e door zich op een punt, waarlangs veel personen komen, op een stoel of tafel te plaatsen en voor de voorbijgangers, die dan wel blijven staan, van de liefde van Christus te getuigen.

Waarschijnlijk was Izak Esser de eerste, die op dusdanige wijze in ons land gearbeid heeft. Deze is in 1818 geboren en was vanaf 1837 ambtenaar in Oost-Indië. Daar hij optrad tegen het onrecht, dat aan de inlanders werd aangedaan, en hij hen met het evangelie in aanraking bracht, werd op de conduitelijst achter zijn naam gevoegd: „Van zonderlinge gevoelens, soms deswege lastig.” Toen hij toestemming vroeg om te Batavia een school voor Javaansche en Chineesche christenen te mogen openen, werd hij in rang verlaagd en verplaatst. Later maakte hij in een open brief Ds. Herschel te Londen met den geestelijken nood van Oost-Indië bekend, en werd daarom

door den gouverneur-generaal ter verantwoording geroepen en onder de hooge politie der regeering gesteld. In een stormachtig onderhoud met den gouverneur-generaal voegde deze hem toe: „Ik houd mij aan de wet,” waarop Esser manmoedig antwoordde: „Ik houd mij aan het evangelie.” Desnietteenstaande klom hij toch op tot resident van Timor en heeft in Indië nog veel voor de zending kunnen doen.

Na zijn pensionneering vestigde hij zich in Den Haag. Hier kwam hij spoedig in aanraking met den evangelist D. Wilkens en ging met dezen aan den evangelisatiearbeid. Hij wilde in Scheveningen een kamer van een hotel huren om daarin bijbellezing te houden, maar hiervoor kon hij haar niet machtig worden en voor dit doel kon hij van het gemeentebestuur van den Haag ook geen gelegenheid krijgen. Na veel zoeken vond hij een bordeelhouder bereid om hem zijn zaal des Zondagsmorgens en twee avonden in de week te verhuren. Hierin bracht hij in een winter met Wilkens aan het schuim der natie het evangelie.

In den volgenden zomer voorzag hij zich van een patent als inlandsch kramer, om het recht te hebben met een bijbelkraam op de Haagsche kermis te staan. Hieronder heeft hij geschreven: „Dit is mijn ridderorde. Als dit stuk door de aanstaande geloofsvervolging niet verloren gaat, mag het mijn nazaten tot een opwekking zijn om zich voor des Heeren Woord niet te schamen, gelijk ik het mij niet geschaamd heb.”

Van uit de bijbelkraam brachten hij en Wilkens het evangelie, maar hinderden hierdoor anderen in den verkoop hunner waren. Hierom werd bepaald, dat vanuit de bijbelkraam niet meer gesproken mocht worden, maar dat zij in de gelegenheid gesteld zouden worden te spreken op de open ruimte voor het paleis van den kroonprins. Aldus werd het door God geleid, dat zij daar straatprediking konden houden. Ieder hunner sprak in de Kermisweek twaalf malen per dag voor aanzienlijken en geringen. Bij elke toespraak hadden zij circa 200 hoorders en konden ondertusschen 30.000 traktaatjes uitdeelen.

Hierna heeft Esser getracht een zaal te huren, om daarin zijn evangelisatiewerk voort te zetten, maar niemand wilde hem er een verhuren, tenzij voor veel te hoogen prijs. Zoo werd zijn aandacht bij de straat bepaald en hij meende, dat daar tegenover liedjeszangers en poppenkasten het evangelie gezet moest worden. Van den burgemeester verkreeg hij verlof om op straat te prediken, echter met de bepaling, dat hij geen volksoploopen mocht verwekken.

Hijzelf schrijft, dat hij met Wilkens op een onverstandige

wijze begon, n.l. in een straat, waarin veel Roomschen woonden en veel kinderen waren, en staande tegen den muur van een krankzinnigengesticht. Toen hij begon te spreken, verdrongen zich weldra om hen duizenden jodelende menschen, die gingen roepen: „In het dolhuis met hen.” Wilkens probeerde met zijn zwaardere stem aan het woord te komen, wat hem gelukte. Maar toen hij zijn korte toespraak geëindigd had, begon het rumoer weer. Zij gaven iemand wat traktaatjes om uit te deelen, met het doel om aldus de menigte van henzelf af te leiden. Dit hielp, zoodat zij uit het gedrang konden komen. Maar een vijftigtal jongens bleven hen nog nalooen en naschreeuwen, hetwelk tengevolge had, dat anderen zich hierbij voegden en niet alleen woorden, maar ook allerlei projectielen, die op straat te vinden zijn, naar hun hoofden wierpen. Eindelijk konden zij bij een vriend een onderkomen vinden en daar wachten, tot het volk afgetrokken was.

Zij gaven echter den moed niet op. Enkele dagen daarna probeerden zij het weer in een minder drukke buurt — en het ging goed. Weldra verkreeg hun straatprediking burgerrecht en ten slotte hadden zij zestien vaste spreekplaatsen in verschillende deelen der stad. In de vele jaren, waarin zij op straat gepredikt hebben, is nog maar eenmaal een volksoploop voorgekomen. Wel ondervonden zij meermalen stoornissen, trachtte men hun het spreken te beletten en werd hun wel eens wat naar het hoofd geworpen, maar dit waren uitzonderingen. Niet altijd gingen zij met hun beiden naar een spreekplaats, maar hadden zooveel geloof, dat ieder hunner het alleen waagde. Ook dit ging goed. Zij lieten zich ook wel door sprekers uit andere plaatsen helpen.

Hun voorbeeld vond spoedig navolging. Verschillende evangelisten, o.a. C. Taanman, W. J. Roos, C. Geel en Rieke, begonnen er mede. Enkele bijbelcolporteurs deden het eveneens na, en het Leger des Heils gebruikt ook in ons land dit middel tot evangelieverkondiging. Ook aan den bijbelwagen is tijdens zijn bestaan de straatprediking verbonden geweest. De evangelisten, die hiermede het land doorgetrokken zijn, L. Hoogenbrink, H. Meijering, J. Timmermans en F. Alarm, hebben steeds, wanneer zich menschen om den wagen verzamelden, of als deze een staanplaats op kermissen of markten had, den volke daarbij het evangelie gebracht. Naast den bijbelwagen is ook reeds een aantal jaren de bijbeltent werkzaam geweest, die een plaats zoekt op markten en kermissen en waaruit, met behulp van predikanten, evangelisten en helpers zonder kerkelijken titel, het evangelie gebracht, bijbels verkocht en traktaat-

jes verspreid worden. De evangelist van deze tent, tevens leider van den bijbeltentboekhandel, is de zooeven genoemde heer J. Timmermans.

Sedert de oprichting van de stadszending in onze groote steden, wordt ook van die zijde in parken en op straten en pleinen, vooral in de volksbuurten, het evangelie gepredikt. Een bekend straatprediker in Amsterdam is de heer N. Baas, die oorspronkelijk door de Gecommitteerden van de Gereformeerde Kerk voor Wijk V als colporteur met een bijbelwagen is aangesteld. Door den drang der omstandigheden begon hij ook aan straatprediking te doen en toonde in deze hoedanigheid veel gaven te bezitten. Meestal in gezelschap van den heer Timmermans treedt hij op de Amsterdamsche markten op. Ook door de Gereformeerde gemeente in Den Haag is een straatpredikant aangesteld, en de Geref. Kerken te Den Helder, Groningen, Zandvoort en Zwolle laten haar hiervoor geschikte leden onder leiding van de ambtsdragers in de openlucht evangeliseeren. In andere plaatsen van ons land, b.v. in Deventer, voegen zich de voorgangers of leden van onderscheidene kerkgenootschappen of kringen samen om de straatprediking te beoefenen.

Het allernieuwste middel, dat voor de straatprediking wordt gebruikt, is de evangelisatie-auto. In Engeland is men daarmee begonnen, de heer Norton heeft dit voorbeeld gevolgd bij zijn evangelisatiewerk in België en ook in ons land bestaat de Vereeniging voor Evangelisatie „De Autozending in Nederland”. Deze heeft een auto, welke is ingericht om vandaar af te spreken en tot verblijf voor den evangelist te dienen. De bedoeling is om hiermee systematisch elke provincie van ons land te bewerken en zich vooral op straat en weg te richten tot hen, die niet door eenige kerk worden bereikt. De evangelist hiervan tracht ook bijbels en christelijke lectuur te verspreiden en, wanneer de tijd en de omstandigheden het toelaten, huisbezoek te doen.

„The Open Air Mission” (De Openlucht-Evangelisatie), die sedert 1853 te Londen bestaat en thans werkt in Engeland, Schotland, Ierland en Frankrijk, heeft in 1927 een auto, die ingericht is als de bovengenoemde, naar ons land gezonden en den heer Ph. Looy te Zwijndrecht aangesteld om daarmede te reizen. Deze bewerkt thans de zuidelijke provinciën van ons land, want later werd een tweede auto in gebruik genomen, waarmede de heer J. Kits te Overschie de andere provinciën bereisd. Door een Nederlandsch Comité wordt dit werk geleid. Zoowel 's winters als 's zomers worden door de beide heeren met hun auto's open-

luchtsamenkomsten gehouden op de straat en bezoeken zij kermissen, wedrennen, voetbalwedstrijden, enz. Hierbij worden ook evangeliën en traktaatjes verspreid.

In de buitenwijken der steden en op de kermissen hadden zij meer dan eens veel tegenstand en spot te verduren, en enkele malen moesten zij wegens levensgevaar of voor de politie terugtrekken. Maar zij desespeerden niet en kwamen weer naar het volk toerijden. Dan werden de menschen kalmer en gaven hun gehoor. Sommigen kwamen dan zelfs bij hen om met hen te spreken over hun ziele-nood, welken zij dan den goeden weg naar uitkomst konden wijzen. Zij huurden te Rotterdam een zaal, om daarin bijeenkomsten te houden met degenen, die hen op straat gehoord hadden. Die zaal loopt telkens stampvol. Eenige helpers doen huisbezoek bij de bezoekers hiervan.

De „Eerste Nederlandsche Muziek-Auto-Zending” wier doel is verbreiding van het evangelie en veredeling van volkszang en -muziek, laat een auto door ons land rijden welke evenals de bovenbeschrevene is ingericht en tevens meedraagt een grammofoon, waaraan een luidspreker verbonden is, die christelijke liederen uitzendt, welke op een kilometer afstand gehoord kunnen worden. Het weekblad „Het Zoeklicht” laat drie zulke auto's door ons land rijden.

Het is zeer zeker, dat deze arbeid, die al een reeks van jaren in toenemende mate wordt verricht, zich nog meer uit zal breiden, want men kan aldus hen bereiken, die anders niet onder het evangelie komen. De tentzending trekt wel velen onder haar doek, maar de meest verdwaalden komen daar niet. Men heeft ook geen gelegenheid bij hen in huis te komen. Hierom is het noodig, dat men met het evangelie gaat naar de plaatsen, waar dezulken komen en waar men hen daarmee bereiken kan. En die plaats is de straat. Hierboven hebben wij reeds gezien, dat men verschillende gelegenheden kan maken of te baat nemen om straatprediking te houden, maar men kan haar ook in onderscheidene vormen gieten.

Op den voorgrond moet gesteld worden, dat zij niet bedoelt kerk te houden in de openlucht. In de meeste gevallen spreken de sprekers zelfs niet over een bijbeltekst. In Engeland en Amerika begint men met zingen en bidden en eindigt men met dankgebed. In andere landen zingen voor het begin enkele personen of de straatprediker zelf een christelijk lied om volk te verzamelen. Bij de prediking spreekt soms één spreker, doch meestal treden op dezelfde plaats twee sprekers na elkander op. Dan worden de toespraken afgewisseld door het zingen van een lied. In vele

gevallen hebben de predikers of hun helpers traktaatjes bij zich om die onder of na het spreken uit te deelen. Straatprediker zijn, is niet gemakkelijk. Eens heeft er in Den Haag één gepredikt met een witte das om, hij sprak met een preektoon en gebruikte kerksche termen. Men vond hem „een akeligen prediker”. Maar toen hij zijn kerksche manieren liet varen, had hij een belangstellend gehoor.

Meestal beginnen de straatpredikers hun rede met een verhaal, een greep uit de gebeurtenissen van den dag of een uitroep uit den volksmond. Hieraan spinnen zij dan het evangelie vast. Op tegenstand, vragen en spot gaan zij niet in, of zij brengen door een snedig antwoord de lachers aan hun zijde. Personen van allerlei stand staan dan broederlijk naast elkaar, en daar vergeet de straatjongen voor een wijle om ondeugend te zijn. Het publiek luistert gewoonlijk aandachtig en zelfs de tegenstanders en onverschilligen hooren den prediker stil aan. Wanneer deze populair spreekt, is het dikwijls muisstil, maar indien hij saai of vervelend is, keert men hem spoedig den rug toe en ziet hij zijn gehoor uiteengaan, vóór zijn rede geëindigd is. Daar de straatprediking voornamelijk gehouden wordt voor hen, die niet met het evangelie in aanraking komen, is het noodig dat de straatprediker bekend is met hun toestanden, ideeën en mentaliteit, opdat hij hierop met zijn woord kan aansluiten. Dan zal hij het evangelie kunnen gieten in den vorm, waarin zij het aan willen hooren en aan kunnen nemen. En dan zal het ook in hen kunnen werken.

Bij de straatprediking kunnen koddige voorvallen plaats hebben. Het is Esser overkomen, dat een jongen hem den hoed over de ooren drukte. Maar ondeugende jongens brengen de tegenstanders, die reageeren, ook wel eens in de war. Want eens gaf iemand van de toehoorders aan Esser het verlangen te kennen, om het vergaderde volk ook toe te spreken. Toen Esser uitgesproken was, gaf deze hem het woord. Hij zeide „Menschen, gij moet niet alles gelooven, wat in den bijbel staat, b.v. dat God de wereld in zes dagen geschapen heeft.” Hierop vroeg een jongen hem: „Is uwé daar bij geweest?” Hierop ontstond een woordenstrijd tusschen beiden, die eindigde, doordat het publiek ging roepen: „Is uwé daar bij geweest?” Zoo werd hij belet met spreken door te gaan.

Bijna elke straatprediking wordt bijgewoond door geloovige en ongeloovige personen, die zich na afloop van de prediking naar den spreker begeven om met hem te debatteeren. Dan dringt het publiek zich om hen heen

met de onuitgesproken vraag: wie zal het winnen? Waar elke straatprediker wel weet, dat debatteeren over godsdienstige waarheden nutteloos is, tracht hij zich met een snedig gezegde van de debaters af te maken, of hun de geestelijke dingen in hel licht voor te stellen. Het lastigste voor de straatpredikers is, als zij spotters onder hun gehoor hebben. Dezen trachten belachelijke voorvallen uit te lokken of den spreker komisch na te bootsen, om aldus de aandacht af te leiden en vijandschap te toonen. En nog erger wordt het, wanneer zij de heiligste en diep geestelijke woorden van den spreker door het slijk van den spot halen. Dit gaf vroeger wel eens aanleiding tot tumult, zoodat de prediking verstoord werd. Bij zulk een tegenstand van een dronkaard is Esser eens door publieke vrouwen uit gevaarlijk gedrang gered. Tegenwoordig gebeuren zulke dingen hoogst zelden, omdat men beschaafder is en men het goede recht van het vrije woord onder het vrije volk erkent.

Er zijn ook andere stoornissen te vermelden. Maar die spreken van zegen. Soms klinkt een uitroep uit de hoorders, als: zoo heb ik het vroeger ook geleerd, of: zeg ze maar goed de waarheid, of een aansporing om nog dieper te gaan. Bij een enkele wordt ook wel de valsche vrede in het hart verstoord, zoodat een traan weggepinkt wordt. Zoo zijn wij gekomen aan den zegen van de straatprediking. Het woord, in zwakheid gebracht, wordt gevolgd door den sterken Geest Gods. Deze verricht er wonderen mede. Helaas, niet met alle woorden, en niet bij alle hoorders. De jongste dag zal aan het licht brengen, wat de straatprediking voor het Koninkrijk Gods geweest is. Maar de predikers mogen toch nu reeds vruchten daarvan zien.

Daar zijn personen, die door de straatprediking aangespoord werden om een bijbel te koopen en dezen te lezen, om te gaan bidden, om naar de kerk te gaan en om weer te gaan gelooven. De draagwijdte van de straatprediking gaat nog verder. Vaak komt na afloop van de prediking iemand met den prediker spreken, niet om te debatteeren, maar om nog meer voor zijn hart te ontvangen, of om den prediker te vragen op bezoek te komen. Dat is de heilbegeerige, die gaarne naar Jezus geleid wil worden. Anderen komen altijd bij de straatprediking terug en krijgen er nooit genoeg van. Binnen in hen is een worsteling tusschen God en den satan om hun ziel. Eindelijk behaalt God de overwinning en de straatprediking is het middel hiervoor geweest.

Een enkel woord van den straatprediker kan soms grootten invloed uitoefenen. Onder zijn prediking komen men-

schen van allerlei slag, die in het openbaar door woord en daad laten blijken, dat zij met God niet van doen willen hebben, maar die inwendig nog lang niet klaar zijn met hun ongelooft. God kan hun door de straatprediking het woord geven, dat hun twijfel aan banden legt en de stuwkracht is, die hen naar Christus drijft, Zoo zouden wij door meer voorbeelden den zegen der straatprediking kunnen doen uitkomen. Maar de gegevene zijn genoegzaam om aan te toonen, dat zij een uitmuntend evangelisatiemiddel voor onzen tijd is.

HOOFDSTUK XXX.

TENTZENDING.

Reeds jaren geleden werden in Amerika en Engeland evangelisatietenten gebruikt als middelen om de ontkerstende menigte tot Christus te brengen. Toen men ook in ons land aan tentzending wilde gaan doen, werd dat voorbeeld niet nagevolgd, doch wel het Duitsche.

De vader van de Duitsche tentzending is de evangelist J. Vetter, die reeds, toen hij te St. Chrischona voor evangelist werd opgeleid, zijn gedachten liet gaan over den treurigen toestand van zooveel Duitsche gemeenten, en over het middel om ze weer te doen opbloeien. Hij trof een gemeente aan van 30.000 leden, waarvan er 500 in de kerk kwamen, en een van 10.000 leden, waarvan slechts 30 Gods Woord gingen hooren. Hoe kon hierin verbetering worden gebracht? Die vraag vervolgde hem dag en nacht.

Om velerlei redenen vond hij het gebruiken van theaters en concertzalen minder geschikt voor de prediking van het evangelie aan afvalligen en onwetenden. Terwijl hij eens met het oog op God geslagen nadacht, waarin hij ze dan wel het Woord Gods kon laten hooren, werd zijn aandacht bepaald bij een circustent. Deze gedachte moest wel van God zijn, want hij wist toen nog niet, dat er in Amerika en Engeland hiervoor soortgelijke tenten gebruikt werden. Over de wijze van het prediken in zulke tenten dacht hij ook na. Die moest niet zijn als in de kerken, waar de predikers de geloovigen aanspreken, zich richten tot menschen die met de bijbelsche personen en waarheden op de hoogte zijn, en daarbij niet persoonlijk worden. Hij kwam tot de slotsom, dat men in die tenten in korte toespraken op eenvoudige wijze het evangelie moest verkondigen en het den hoorders meer persoonlijk dan in de kerk moest zeg-

gen, waar het voor de eeuwigheid op aankomt. Bovendien wilde hij het beginsel doorvoeren, dat personen uit verschillende kerken gezamenlijk in één tent zouden werken.

Nadat hij evangelist geworden was en deze plannen biddend aan den Heere voorgelegd en ook de handen aan den ploeg geslagen had om ze tot verwezenlijking te brengen, kon in 1902 de eerste Deutsche tent te Mühlheim aan de Ruhr geopend worden. Vetter werd niet alleen een bekend tentevangelist, die met veel zegen mocht arbeiden, maar ook een propagandist voor het tentwerk. Daarom kwam hij ook in 1904 in Nederland en deed te Dordrecht in de Vrij Evangelische Gemeente en in de evangelisatie Jeruël te Rotterdam mededeelingen aangaande zijn arbeid, en liet daarbij niet na om de christenen, die hem hoorden, op te wekken ook hier met dit evangelisatiewerk te beginnen.

De bezieling hiervan was zoo groot, dat kort hierna Jeruël het plan vormde om een tent aan te koopen en daarmee ons land rond te reizen. Het is echter goed, dat dit plan niet uitgevoerd is, want Jeruël zou zeker met zijn tent wel op een breed godsdienstig standpunt zijn gaan staan en de kerken niet uit het oog verloren hebben, maar wat later op dit gebied tot stand kwam, had van den aanvang af een bredere, een meer kerkelijke basis dan Jeruël kon leggen. Hierop kwam het gedenkwaardige jaar 1905 met zijn opwekking in Wales, die ook in ons land een invloed ten goede oefende, velen warm maakte voor het evangelisatiewerk en een aanleiding was om allerwege conferenties voor geloovige christenen te houden.

Op zulk een conferentie, die in de Paaschweek van 1905 te Dordrecht in de Vrij Evangelische Gemeente onder leiding van haar voorganger Ds. J. J. van Heest gehouden werd, waarin uit vele plaatsen van ons land mede personen tegenwoordig waren, stond een vrouw op, die zeide, dat, waar in het buitenland zulk een rijke zegen op de tentzending werd aanschouwd, men God moest bidden, of Hij ook in Nederland de mannen en de middelen wilde verwekken om met zulk een evangelisatiemiddel zondaren te kunnen redden en afgevallenen weer terug te brengen.

Hierna werd hierom gebeden en ook werd aangedrongen om op elke conferentie een collecte te houden voor de aanschaffing van een tent. De aanwezige voorgangers namen op zich om in de opwekkingssamenkomsten hiervoor gelden te verzamelen.

Maar dit was niet het eenige plan om een tentzending in Nederland te beginnen. Ook in andere kringen sprak men daarover, en zelfs uit Amerika wilde men met een

tent hier komen evangeliseeren. Vaste vormen namen echter die plannen niet aan, en wanneer Ds. van Heest van zulk een plan iets vernam, wees hij er op, dat het plan, hetwelk in de conferentie van zijn gemeente opgekomen was, steeds vaster vormen ging aannemen. De heer Vetter liet Nederland en genoemd plan ook niet los, en kwam in het najaar van 1905 weer in ons land om te zien of hij het een stap nader bij de algeheele verwezenlijking kon brengen. Weer vertelde hij in verschillende samenkomsten van zijn tentarbeid en sprak er over, dat hij geloofde, dat God ook in Nederland een tent zou geven. Bij een ontmoeting met de heeren Ds. van Heest, T. van Essen, Joh. de Heer en L. J. H. van der Kloot Meijburg drong hij erop aan, dat zij als voorloopig comité zouden optreden, hetwelk zij na Gods aangezicht gezocht te hebben ook deden.

Vanaf de meergenoemde conferentie te Dordrecht waren de giften voor een tent gaan vloeien. De eerste was er een van f 2.50 uit de beurs van een dienstmeisje, en de tweede, die even groot was, van haar verloofde. Niet alleen kleine giften, waarbij ook werkelijk offers waren, kwamen in, maar ook bijdragen van f 100.—, f 500.— en f 1000.—. Hoewel alles uiterlijk in goede orde naar het doel ging, stormde het wel eens in het Comité. Somwijlen verstonden de leden elkander niet goed, maar dan bezwoer de Geest des Heeren de stormen, die de duivel verwerkte. Vetter zat ook niet stil en zag uit naar een tent voor ons land. Hij schreef aan het comité, dat hij het aan een Zwitsersche tent, die nog bijna nieuw was, kon helpen voor 14000 marken, en voegde hierbij de vraag, of dit de wil van God kon zijn. Maar die 14000 marken waren niet in de kas van het comité en Ds. van Heest meende, dat het niet Gods wil was om schulden te maken. Dit mocht temeer niet, omdat op de conferenties om de eene of andere reden geen collecten voor dit doel meer gehouden werden. Ja, het comité liet zelf na, de offervaardigheid aan te wakkeren, want het wilde wachten op God.

Maar God maakte het zoo, dat in maanden geen giften inkwamen. In en buiten het comité vond met het bevreedend. Men vroeg of het wel Gods wil was dat Nederland en tent zou hebben, of ons land wel een land was om met een tent bewerkt te worden, of het soms de tijd er niet voor was en of wel de rechte mannen in het comité zaten. Die vragen werden door God beantwoord, want eensklaps kon het comité melden, dat iemand een tent gratis aangeboden had. Toen was er dank in de harten van de comité-leden en de belangstellenden. Het voorloopig comité meende, nu de pennen vast in den grond gezet zouden

worden, dat er een officiëel comité komen en dit uit zeven leden bestaan moest. Dit werd samengesteld uit de leden van het voorloopig comité en de heeren: Ds. E. B. Couvéé, Ned. Herv. Predikant te Schiedam, Ds. Th. Scharren, Luth. Predikant te Stadskanaal en Ds. G. de Wilde, Voorganger van de Baptistengemeente te Sneek. De statuten voor de Vereeniging „De Nederlandsche Tenzending” werden opgesteld en koninklijk goedgekeurd. De grondslag hiervan was die van de Evangelische Alliantie.

Op 3 Sept. 1906 werd de tent, die te Apeldoorn opgeslagen was, in gebruik genomen in tegenwoordigheid van H.M. de Koningin. De openingstoespraken werden gehouden door Ds. van Heest en Prof. Dr. I. van Dijk. Daarop volgde een tweedaagsche conferentie en daarna een evangelisatie-campagne van veertien dagen. Een boekhandel werd aan de tent verbonden, die door de twee dochters van den heer Van der Kloot Meijburg bediend werd. Later is het „Maranatha” en vervolgens het blad „Nieuwe Wegen” het orgaan der vereeniging geworden. In en vanuit de tent werden traktaatjes onder de bezoekers en buitenstaanders verspreid. In 1909 werd het comité met eenige leden uitgebreid en bij het tienjarig bestaan der tent werden in een conferentie de zegeningen herdacht, die zij gebracht had. In die tien jaren was zij 43 keer gebruikt in 31 plaatsen. Voorgangers van verschillende kerken en kringen hebben telkens de tentcampagnes geleid en verschillende jonge mannen hebben zich beschikbaar gesteld de tent op te slaan, af te breken en het kosterswerk te verrichten.

Men heeft zelfs gewenscht een vasten bezoldigden leider aan de tent te verbinden, die tevens genoemde jonge mannen voor evangelist op zou leiden. Reeds in de openingssamenkomst werd voor hen een evangelistenschol op het verlanglijstje gezet, en hierover is in de conferentie ter gelegenheid van het tienjarig bestaan weer gesproken, met het gevolg, dat deze er gekomen is. Enkele jaren geleden, toen enkele provinciale tentzendingen en ook andere corporaties met tenten aan het werk waren getogen, heeft het comité gemeend met het werk te moeten ophouden en is de vereeniging ontbonden.

De evangelisatie Jeruël te Rotterdam heeft ook met een tent in en om die stad gearbeid, enkele stadszendingen werken daarmede ook in en soms ver buiten hun stad. Het Leger des Heils slaat telkens zijn tent in verschillende plaatsen op. De provinciën Noord-Holland en Gelderland hebben ieder een tentcomité, terwijl voor de Noordelijke provinciën en de Zuidelijke provinciën ook tentcomité's

zijn, die alle hun tenten uitgeven aan de plaatselijke comité's, die zich voor een tentcampagne vormen. Sinds eenige jaren evangeliseert de heer Ph. Looy met een tent in en om Rotterdam, van Baptistenzijde reizen eenige personen met een houten tent in de noordelijke provinciën, en de Nederlandsche Christelijke Gemeenschapsbond doet eveneens aan tentwerk.

Een evangelisatietent heeft op het oog wel wat van een circustent. Zij is geheel van zeildoek, hetwelk rust op een houten geraamte. Voordat men in de eigenlijke tent komt, gaat men door een voorportaal, dat eveneens van zeildoek gemaakt is en waarin vóór en na de samenkomsten bijbels, christelijke boeken, brochures en wandteksten verkocht worden. De tent zelf is voor een groot gedeelte gevuld met zitplaatsen en het achterdeel wordt ingenomen door een platform, waarop de leider, de sprekers en het orgel plaats kunnen vinden. Voor het geval, wat dikwijls geschiedt, dat er plaatsen voor de bezoekers te kort komen, heeft men de zijwanden zoo ingericht, dat zij gemakkelijk opgeslagen kunnen worden, zoodat men dan de sprekers ook buiten de tent kan hooren.

Gedurende een tentcampagne, die veertien of tien dagen of een week duurt, heeft één persoon, meestal een predikant, de leiding van het werk. Deze heeft de geheele verantwoordelijkheid voor het verloop der samenkomsten. Hij noodigt de sprekers, meestal in overleg met het plaatselijk comité, opent en sluit de samenkomsten, geeft de te zingen liederen op en beoordeelt daarbij of solo-, koorzang of gemeenschappelijk gezang gewenscht is en geeft aan de sprekers het woord. Wel wordt een groote reclame gemaakt voor een tentcampagne door middel van aanplakbiljetten en advertenties, en dan worden wel of niet de namen van de sprekers vermeld, maar meestal wordt niet aangekondigd op welken avond zij zullen spreken, opdat de hoorders niet zullen komen om de sprekers, maar om het Woord Gods te hooren.

In de tentsamenkomsten wordt gepredikt door toespraken en liederen. Nadat gemeenschappelijk een lied, meestal uit den bundel van Joh. de Heer, gezongen is, wordt een schriftgedeelte voorgelezen en de zegen des Heeren over de samenkomst afgesmeekt. In het begin van een campagne gaat het gemeenschappelijk gezang meestal niet schitterend, want men is bij het zingen nog niet aan elkaar gewend, de wijzen der liederen zijn niet aan allen bekend en sommigen willen ze om de een of andere reden niet meezingen. Maar later wordt dit beter, de zangers passen zich bij elkaar aan, liederenbundels worden gekocht en de

onwilligen tot zingen laten hun onwil varen. Gewoonlijk worden uit de plaats, waar de tent staat, en uit de omliggende gemeenten christelijke zangverenigingen uitgenoodigd, om door haar zang mede te prediken; zij brengen tijdens de samenkomsten eenige liederen ten gehoor, en wel zulke liederen, die ook aandrijven, dat men zich tot Jezus om verlossing zal wenden.

Twee of drie sprekers treden in een samenkomst op, zoo mogelijk van verschillende kerkgenootschappen. Zij preeken niet en laten zelfs geen preektoon hooren. Zij lezen ook geen toespraak voor, want zij gevoelen, dat men dan het noodige contact met de hoorders niet kan verkrijgen. Uitgaande van een bijbeltekst of bijbelgedeelte brengen zij het evangelie op een pakkende wijze, en hiertoe illustreeren zij hun toespraak met verhalen, voorbeelden en vergelijkingen. Met een eenvoudige evangelieverkondiging, die iedereen begrijpen kan, trachten zij naar de diepte af te steken en op den man af met hun hoorders te spreken. Jezus Christus en de behoudenis van zondaren staan in het middelpunt van hun toespraken, en daarmede trachten zij de ziel en het hart hunner hoorders te raken.

Naar zulk een evangelie wordt stil geluisterd, zelfs al is een groote schare in en buiten de tent verzameld. Het Woord Gods gaat door de werking des Heiligen Geestes als een tweesnijdend scherp zwaard door veler ziel, het raakt soms meer dan het woord van een vader, moeder, onderwijzer of vriend; onder het luisteren komen bij menig een de tranen des berouws tevoorschijn en het beklift in de ziel. Na elke toespraak wordt door den leider een daarbij passend lied opgegeven om te zingen, en wanneer de sprekers gesproken hebben, onderstreept de leider in een korte rede hun woorden, waarna de zoekende zielen uitgenoodigd worden in de nasamenkomst te komen, als deze er aan verbonden is. De samenkomst wordt met dankzegging aan God en het zingen van een lied gesloten.

In de na-samenkomsten wordt, om dit harde spreekwoord voor een teere zaak te gebruiken, het ijzer gesmeed terwijl het heet is. Daarin komen zij, wier harde harten door het Woord Gods en den H. Geest vermurwd zijn, wier gevoel geraakt is en wier ziel schreit naar God. Daar komen ongelooovigen en twijfelaars, die het bij hun ongeloof en twijfel niet langer kunnen uithouden, verloren zonen en dochteren uit christelijke gezinnen, zondaren wier geweten tot spreken is gebracht, personen, die geestelijk achteruit gegaan zijn, en getrouwe kerkgangers, die in de tent gekregen hebben het woord dat voor hen paste. Degenen, die in de samenkomst het evangelie gebracht hebben, staan

gereed hen te ontvangen, hun biecht en hun vragen aan te hooren, hen nogmaals onder vier oogen te wijzen op Christus, hun goeden raad te geven, met hen te bidden en hun een woord van vertroosting en uitkomst mede te geven. Het spreekt vanzelf, dat deze na-samenkomsten niet gehouden worden als er geen menschen voor zijn, en die zijn er in den regel in het begin van de campagne nog niet, maar als die eenige dagen aan den gang is, komen zij meestal vanzelf. Indien men echter gevoelt, dat de plaats of de mentaliteit van de bevolking, waaronder men werkt, niet geschikt is voor na-samenkomsten, laat men ze achterwege en vertrouwt er dan op, dat God het gehoorde met zijn H. Geest dieper zal doen doordringen.

Bij een tentcampagne wordt ook een colportagecampagne gevoerd. Met behulp van een wagen wordt door de helpers in het tentwerk en belangstellende vrienden en vriendinnen gecolporteerd met christelijke lectuur in en om de plaats waar de tent staat.

Nu wij het verloop van een tentcampagne beschreven hebben, is het noodig nog op een en ander betreffende het tentwerk het licht te laten vallen. Wij hebben reeds laten uitkomen, waarom Vetter in Duitschland met een tent begonnen is. Daarom was dit werk ook in ons land noodig. De nood der tijden drong daartoe. Toen men hier met dezen arbeid begon, werden wel de pennen van het werk der kerk en der inwendige zending breeder uitgezet, maar intusschen nam de afval toe, de kerken werden leeger, de Bijbel werd door steeds meerderen gesloten gelaten en zelfs uit hun huizen verbannen, en de jeugd werd tuchteloozer, omdat menigeeen van geen God en meester meer hooren wilde.

Het was de bedoeling van de voormannen der tentzending die afgevallenen en onwetenden, die door geen overreding in de kerk te krijgen waren, in de tent te verzamelen. Wilden zij niet naar de kerk, met de tent zou men de kerk naar hen toe brengen, en dit zoowel in steden als op het platte land doen. Dus is het een werk naast de kerk. Dit is wel eens verkeerd opgenomen. Men heeft gezegd: „In de kerk kunnen deze menschen hetzelfde evangelie hooren, dat in de tent gebracht wordt.” Volkomen waar, maar de bedoelde menschen komen eerder naar de tent dan naar de kerk, en als zij naar beide komen, kan het toch geen kwaad, dat zij op twee plaatsen hetzelfde evangelie hooren. De vrees, dat het tentwerk zich tegen de kerk keert, behoeft niet te bestaan, want voorgangers van onderscheidene kerkgenootschappen hebben het bestuur en de leiding daarvan in handen.

Men stond in menigen godsdienstigen kring er eerst wat vreemd tegenover met allerlei vragen en bezwaren, soms met zeer groote; zoowel predikanten als gemeenteleden lieten ze hooren. Maar de tent maakte, onder goed en kwaad gerucht door, zijn reizen, werd nu hier en dan daar opgeslagen, liep avond aan avond vol en er kwam meer vraag naar tenten.

Wie komen er in? Allereerst niet de menschen, voor wie het werk begonnen is. De eerste bezoekers bij het begin van een tentcampagne zijn zij, die er levendig belang in stellen en ook de kerk bezoeken. Maar met hen komen ook de door hen gewonnen bezoekers: nieuwsgierigen, vrijzinnigen, menschen, die het kerkgaan verleerd hebben, en jongelieden, die van den godsdienst hunner ouders zijn afgedwaald. Het is gebeurd, dat op de eerste avonden van een campagne buiten de tent stonden te luisteren zij, die uitspraken, dat zij het zonder God wilden doen, maar die gevoelden, dat zij het niet buiten Hem konden stellen. Het gesproken woord pakte hen zoo, dat ook zij binnenkwamen — en bekeerd werden. Door de reclame en de propaganda, door het zingen in de tent en het spreken over de tent komt menigeen daarbinnen, en daar gaan dan de oogen des harten open voor de heerlijkheid van het evangelie.

Al de zegen, die de tentzending bracht, heeft niet kunnen verhinderen, dat er nog veel tegenstanders zijn, die er concurrentie met de kerk in zien en bang zijn dat het tegen de kerk gaat. Maar ook zijn er, die op innerlijke gronden daarvan tegenstanders zijn. Het evangelie, dat daarin gebracht wordt, is hun te licht, en men werkt hun teveel op het gevoel en de verbeelding der hoorders. Velen van deze tegenstanders weten geen onderscheid te maken tusschen een eenvoudig en een licht evangelie. Dan zijn er nog, die eerst de kerk willen herstellen, en dan met de herstelde kerk de personen, die buiten de kerk staan, willen bewerken; en anderen die meenen, dat menschen, die niet onderwezen zijn in de christelijke leerstellingen, Christus niet kunnen aannemen als hun Heiland. Ook zijn er, die, omdat in de tent alleen nadruk op de bekeering gelegd wordt, of omdat men daarin zoo spoedig bekeerd kan worden, het tentwerk als óf te ernstig óf te oppervlakkig beschouwen. Door velen wordt het tentwerk overbodig geacht. Zij meenen dat alle geestelijke arbeid van de kerk moet uitgaan, maar letten er niet op dat de kerk weinig aanraking heeft met de ontkerstende menigte, en dat de predikanten, wanneer zij die menigte moesten bewerken, veel tijd en kracht te kort zouden komen.

Ook op de na-samenkomsten worden aanmerkingen ge-

maakt. Men meent, dat daarin menschen, menschen willen bekeeren, en dat zoo iets, dat in het buitenland wel gedaan kan worden, hier niet thuis behoort. Maar die na-samenkomsten zijn uit den Bijbel te verdedigen, en wanneer waarlijk bekeerde personen daarin medewerken met den tact, die daarvoor noodig is, kunnen zij van groote betekenis zijn voor hen die daarin komen.

Niet alleen de buitenstaanders, maar ook zij, die in de tent medewerken, maken wel eens aanmerking op de minder goede aaneenschakeling van de onderwerpen, die door de sprekers op één avond besproken worden. Zij komen spreken zonder eenig overleg met elkaar gepleegd te hebben en zonder dat hun door den leider een onderwerp is voorgelegd. Zodoende worden de gedachten der hoorders wel eens plotseling uit een onderwerp gerukt, en tracht men ze te brengen op een geheel ander, dat verre daarvan afwijkt. Hier is wat voor en wat tegen te zeggen, n.l. dit: voor menigeen gaat aldus wat verloren, maar wat voor den een verloren gaat, treft een ander, en de H. Geest vormt soms in de gedachten der menschen onderscheidene onderwerpen tot een schoon mozaïek.

Menige voorganger van een kerkelijke gemeente of evangelisatie heeft eerst gereserveerd tegenover de tentzending gestaan, omdat hij een of meer van de bovengenoemde bezwaren had, en heeft, om de kat uit den boom te kijken, eenige avonden in de tent plaats genomen onder het publiek. Wat hij hoorde en zag, is hem meegevallen — en hij is een voorstander en medewerker geworden. Zoo, en ook zonder dit doorgemaakt te hebben, zijn de voorgangers uit de verschillende kerkgenootschappen in het tentwerk gekomen. Hierdoor hebben zij zelf een geestelijk bad ontvangen en hebben in hun gemeenten of kringen van dien tijd af meer in de diepte gewerkt dan voorheen.

De tentzending heeft ook de eenheid in Christus bevorderd. Zonder over dogmatische vragen te handelen en zonder een belijdenis van elkaar te eischen, hebben de voorgangers van de hervormde kerkgenootschappen en kringen met elkaar in de tenten gesproken en daarna elkaar beter begrepen, en hebben ook de kerkleden van diverse pluimage naast elkaar in de tenten gezeten en na het vertrek van deze met elkaar bijeenkomsten gehouden, waardoor zij elkander als volgelingen van Christus zijn gaan waardeeren.

Welke vruchten zijn op het tentwerk gezien? Voor de kerk heeft dit, helaas, niet zooveel vruchten opgeleverd als de voormannen wel wenschten. Want zoowel de tentsamenkomsten met wat daarin gesproken en gezongen wordt als

de Heilslegerbijeenvakomsten hebben voor de ontkerstenden een aantrekkingskracht, die de kerkdiensten niet hebben. Velen, die in de tent geweest en daar bekeerd zijn, hebben de kerk bezocht, maar daar geen voedsel voor hun ziel kunnen vinden. Hierdoor zijn kringen van tent-menschen ontstaan, die naast de kerk samenkomsten houden voor onderlinge stichting en die ook evangeliseeren. De Nederlandsche Christelijke Gemeenschapsbond tracht deze personen voor de kerken, waartoe zij behooren, te bewaren, en doet dit niet zonder succes.

Maar er zijn andere vruchten aan te wijzen, die in den grond der zaak belangrijker zijn, n.l. bekeerde menschen. Kerksche en onkerksche menschen hebben in de tenten bij getallen tegelijk Jezus Christus als hun Zaligmaker gevonden. Daar zijn er geweest, die in de tent kwamen, maar door het evangelie weer daaruit verdreven werden, hetzij naar de eenzaamheid om daar te denken, hetzij de wereld in om aan den greep Gods te ontkomen, maar zij konden het daar niet uithouden en zijn weer in de tent teruggekomen — om daar tot bekeering te komen. Het is geschied, dat een geheel gezin in een tent was en er één van naar de na-samenkomst ging, en de anderen, de een na den ander, hem volgden en allen daar tot overgave des harten aan Jezus kwamen. Wij zouden veel bekeeringsgeschiedenissen, waarvan de tentzending de aanleidende oorzaak was, zelfs wel zeer ontroerende, kunnen mededeelen, maar wij willen alleen zeggen: ook vanhieruit is Gods Woord niet ledig tot Hem weergekeerd.

Maar zijn het wel echte bekeeringen geweest? Wij weten allen, dat een kunstenaar ook wel eens broddelwerk maakt, maar dit laat hij niet zien. Wij willen ook over het broddelwerk, dat zeer zeker wel eens in de tenten gemaakt is, en over de daar bekeerden, die de tegenwoordige wereld weer lief gekregen hebben, een sluier werpen en ons alleen verheugen in het kunstwerk, dat God daar tot stand gebracht heeft.

Wij hebben er reeds op gewezen, dat uit het tentwerk kringen voortkwamen, die evangeliseeren, en bovendien heeft het den stoot gegeven dat in enkele steden stadszendingen zijn opgericht en van Gereformeerde zijde met kracht het evangelisatiewerk in verschillende plaatsen is aangevat. Voor een deel is in vervulling gegaan het woord, dat wijlen Ds. van Heest sprak bij de opening der tent: „Het leven van zeer velen, in deze tente van verloren tot verkoren zonen en dochteren herschappen, moge tot een lied worden, dat, tot ver buiten deze tente, in allerlei oord van ons land, opklimt tot God en Zijn troon.”

HOOFDSTUK XXXI.

EVANGELISATIE ONDER DE SCHIPPERS.

Het leven van de schippers, die onze rivieren en kanalen bevaren, lijkt zeer gezellig. Zij hebben steeds hun geheele gezin bij zich, en wie daarvan kan, helpt mede om het schip zoo vlug mogelijk vooruit te brengen. Maar het schippersleven is tevens druk, want men vaart op den dag zoolang men kan, om spoedig het einddoel van de reis te bereiken, en wanneer dit bereikt is, tracht de schipper weer nieuwe vracht voor de volgende reis te verkrijgen. Dikwijls helpen hij en zijn knecht, wanneer hij er een heeft, of anders zijn jongens mede bij de lossing, opdat de nieuwe lading zoo spoedig mogelijk kan ingenomen worden. En ook bij het laden staan de mannelijke leden van het schippersgezin niet met de handen in de zakken. De schippersknechts zijn veel van huis, want zij trachten steeds geld te verdienen. Alleen, wanneer de ijsboei het water omkneld houdt, moeten de schippers werkeloos neerzitten en kunnen hun knechten het ouderlijk huis bezoeken.

Vroeger gingen de schipperskinderen des winters wel eens eenige maanden naar een lagere school, maar het meeste onderricht in lezen, schrijven en rekenen ontvingen zij van vader of moeder. Ook het godsdienstonderricht werd hun op deze wijze gegeven en zodoende zijn velen van de ouderen van het gilde op geestelijk en verstandelijk gebied verwaarloosd.

Wanneer wij de namen van de schepen lezen, lijkt het alsof er veel godsdienstige menschen onder hen zijn, maar de bijbelsche naam van een schip is nog niet het bewijs, dat de schipper daarvan godsdienstig is. Toch zijn er nog veel schippers, die op de plaats, waar zij 's Zondags moeten overblijven, ter kerk gaan. Maar onder dezen vindt men weinig kerkelijk besef, want omdat zij nu in de eene en dan in de andere plaats ter kerk gaan, en niet altijd vragen naar, of niet kunnen komen in de kerk waartoe zij behooren, staan zij eensdeels op een breed kerkelijken grondslag, maar anderdeels zijn zij door hun hangen aan ouderwetsche en soms onschriftuurlijke denkbeelden zeer bekrompen.

Het kan ons geen verwondering baren, dat in den loop der jaren, en vooral van de laatste jaren, veel schippers van God en godsdienst vervreemd zijn. Want ook onder hen zijn revolutionaire en anti-christelijke meeningen verkondigd, die velen gretig aangenomen hebben. Men vindt onder de ongeloovige schippers velen, die christelijk opgevoed zijn, en de jongelieden onder het schippersvolk weten

zeer goed de plaatsen van het twijfelachtig vermaak aan den wal te vinden en onder hen laat het zedelijk leven veel te wenschen over. Evenals de zeelieden zijn ook de schippers royaal, hetwelk de onverschilligen onder hen doet grijpen naar zeer zondige dingen.

De kerkgenootschappen hebben weinig voor de schippers gedaan. Dit kon niet anders, omdat zij steeds over het water voorttrekken. In de laatste jaren zijn de oogen der christenen open gegaan voor de gebrekkige godsdienstige en verstandelijke opvoeding van de schipperskinderen en zijn hier en daar christelijke scholen met internaten voor hen gesticht, waarvan een dankbaar gebruik wordt gemaakt. Voor de varende schippers is opgericht de Vereeniging „'t Anker”, die een motorboot met dezelfde naam laat varen, welke de groote binnenwateren bevaart. Zij bezoekt de havens en ankerplaatsen en klampt op haar tochten verschillende schepen aan. Op deze boot zijn twee mannen, de schipper en de evangelist, die in voorbeeldige samenwerking het evangelisatiewerk onder de schippers verrichten. Zij houden zelf hun boot in orde, en omdat zij beiden vaklieden zijn, kunnen zij alle herstellingen daaraan uitvoeren.

Dag aan dag, met enkele onderbrekingen voor rust en reparatie, bezoeken zij 20 tot 40 schepen, en de evangelist moet dan tegen deze opklauteren, om het schippersgezin op het dek of in de roef te kunnen bezoeken. In den winter, wanneer het ijs den schippers belet te varen, doen zij dit zonder hun boot. De schippers beschouwen hen als vakgenooten, en omdat zij met een goede bedoeling komen, hebben zij het vertrouwen gewonnen. Zij verrichten niet alleen het gewone huisbezoek, dat predikanten en evangelisten in woningen doen, maar colporteeren tevens met bijbels en andere christelijke lectuur, verspreiden ook kalenders en schenken bij elk bezoek een nummer van het maandblad „'t Anker”, dat het evangelisatieblad der vereeniging is. Zij voeren in hun boot ook een verbandkist mede, leggen wanneer iemand gewond is, een verband en hebben altijd iets bij zich waarmede zij armoede kunnen lenigen, wanneer zij deze ontdekken. Veel verbandmiddelen worden ook verkocht.

De evangelisatiecommissies van de Ger. Kerken te Rotterdam en de omliggende plaatsen hebben in samenwerking met elkander de motorboot „Adelaar” aangekocht, waarop hetzelfde werk verricht wordt als op „'t Anker”, en die ook, omdat zij grooter is, gelegenheid biedt om samenkomsten met schippers te houden. Op haar zijn ook kistjes met tien leesboeken tegen een matige vergoeding te leen verkrijgbaar. Deze boot werkt niet, waar 't Anker vaart,

Een enkele ondervinding uit dit werk besluite dit hoofdstuk. Daar gaat een schip, waarop een jonge schipper en zijn vrouw varen. Zij zijn beiden christelijk opgevoed, maar hij is als schippersknecht de wereld gaan dienen, en toen hij huwde en zelf een schip kocht, werd het een schip zonder godsdienst, 't Anker kwam hen eens op zij varen, maar wat de evangelist van die boot tot hen sprak, ging het eene oor in en het andere uit. Hun eerste kindje stiërf, maar de sprake Gods, die hierdoor tot hen kwam, had niet veel invloed. Het tweede kind lag op zekeren dag ziek in de kajuit, maar de vrouw moest aan het roer komen, omdat de motor weigerde. De schipper trachtte dezen te herstellen, maar kon dit niet en uitte zijn teleurstelling hierover in vloeken.

Op dat oogenblik kwam 't Anker weer langs zij van het schip. De evangelist beklom het, ging naar den defecten motor, zeide tot den schipper een hartig woord over diens vloeken en herstelde den motor. Daarna nam hij den schipper mede naar de kajuit en bad om genezing voor het zieke kind. Dit genas, maar er werd geen vrucht van het bezoek van den evangelist gezien. Later voer het schip Amsterdam uit, doch het derde kind, dat inmiddels geboren was, moest wegens ziekte in de kinderkliniek achtergelaten worden. Het schip kwam op die reis in den mist, maar er werd doorgevaren, omdat er geld verdiend moest worden. Doch het voer vast en zonk. Toen het gelicht en op de werf gebracht was, sprak de schipper zelf den evangelist van 't Anker aan, want hij en zijn vrouw bemerkten, dat God hen vast had laten loopen, en de evangelist mocht voor behoeftige harten de wegwijzer naar Christus zijn.

HOOFDSTUK XXXII.

GEESTELIJKE ARBEID ONDER MILITAIREN

Er in te loten, beteekent voor onze jonge mannen moeders pappot te moeten verlaten, uit hun verdienste of studie gehaald te worden en in het soldatenpak gestoken naar de kazerne te moeten. Vroeger, toen dit nog verschrikkelijker was dan thans, omdat het leven en de zeden onder de militairen ruwer waren en de lichamelijke verpleging in de kazernes niet zoo goed was, kon men dit ontgaan door een plaatsvervanger te stellen, maar sinds de persoonlijke dienstplicht is ingevoerd, is dit niet meer mogelijk. Deze en nog vele andere dingen hebben het soldatenleven beter gemaakt.

Vroeger waren in het leger vele vrijwilligers en remplaçanten, die in de burgermaatschappij niet konden huizen, omdat zij lui of losbandig waren, en daarom soldaat waren geworden. Dezen maakten van de kazernes plaatsen van verleiding voor de andere militairen. Velen van hen, die door het lot in dienst moesten, deden met hen mede, en de dienst zelf, veel vrije tijd en het samenwonen van veel jonge mannen, droegen het hunne bij tot neertrekking van de mindere militairen. Wie hunner in huis godsdienstig was, werd door den spot in de kazerne daarvan teruggehouden, en de officieren en onderofficieren bekommerden zich na den dienst slechts weinig om hun minderen, zoodat ook van hen geen christelijke of beschermende invloed uitging. Hierom werden de militairen door de burgers gemeden. In dien tijd had een onderofficier op een Zondagmiddag een bezoek afgelegd bij een ouderling, en beiden hadden zich onder het gesprek broeders in Christus gevoeld, maar toen het kerktijd werd en de militair den ouderling naar de kerk wilde vergezellen, meende de laatste, dat, indien hij dit toeliet, hij minderwaardig in de oogen van zijn medeburgers zou zijn, en hierom moest de ander maar vooruitgaan.

Maar niet alle mindere militairen gingen toen in den stroom van zingenot en ruwheid mede, en sommige burgers waren over hun zieleheil bewogen. Hier en daar werd door henzelf, of door een jongelingsvereeniging, of door eenige burgers wat aangevangen, opdat zij in een geestelijke sfeer zouden kunnen samenkomen. Reeds in de vijftiger jaren van de vorige eeuw kwamen kringen van militairen bijeen om den Bijbel te lezen en te bespreken, maar wanneer zij uit militairen alleen bestonden, hadden zij een kort bestaan, omdat het eene lid na het andere weer in het burgerleven terugkeerde. Doch in de zestiger jaren treffen wij meer blijvende christelijke militaire vereenigingen aan te Amsterdam, Leiden, Nijmegen en Utrecht, die in gehuurde zalen samenkwamen. Hoe goed het werk van deze vereenigingen ook was, toch gevoelden sommige personen, dat aan alle soldaten gelegenheid moest gegeven worden om elken avond in een christelijke sfeer te kunnen vertoeven. Op het Congres voor Inwendige Zending, dat in 1874 te Amsterdam gehouden werd, is deze zaak besproken en werd besloten een bond van christelijke militaire vereenigingen te stichten. Aan den kapitein der artillerie H. W. van Marle en de evangelisten I. van Beyer en C. Geel werd opdracht gegeven hiertoe pogingen aan te wenden.

Zij belegden in hetzelfde jaar een vergadering te Utrecht, die bezocht werd door zestien militairen en burgers. Hierin

werd uitgesproken, dat het doel van den te stichten bond zou zijn: bevordering van aansluiting, en opwekking tot onderling hulpbetoon van de christelijke militaire vereenigingen aan elkaar; het bevorderen van aaneensluiting van de officieren, die het zieleheil van de militairen wenschten te bevorderen, en het medewerken tot stichting van nieuwe christelijke vereenigingen. Met dit doel werd in die vergadering de Nederlandsche Militaire Bond gesticht. Als bestuursleden hiervan werden gekozen Generaal-Majoor W. von Wrangel auf Lindenberg, Kapitein H. W. van Marle, 1ste Luitenant L. Roozeboom, en de heeren C. Geel en J. Wolbers. Kort na de oprichting werd door het bestuur een circulaire verzonden, waarin gezegd werd wat de bond wilde, en pogingen werden aangewend om de christelijke militaire vereenigingen tot aansluiting te bewegen, waaraan slechts een drietal vereenigingen dadelijk gehoor gaf, maar het meerendeel volgde eerst later. Ook werden leden gewonnen en werd om giften gevraagd, hetwelk een goed resultaat had, zoodat uit de ingekomen contributies en giften voor de oprichting van een militair tehuis te Vlissingen en voor een reeds bestaand tehuis te Utrecht steun verleend kon worden.

Volgens de thans geldende statuten heeft de Bond tot grondslag den Bijbel als het Woord van God, behartigt hij de godsdienstige, zedelijke, stoffelijke en verstandelijke belangen van de militairen der Nederlandsche Land- en Zeemacht en tracht hij dit voornamelijk te doen door het oprichten en in stand houden van militaire tehuizen. Dit laatste is met onverdroten ijver gedaan. Bij de oprichting van den Bond waren er reeds eenige tehuizen, maar zij zagen er niet naar uit om de militairen tot bezoek aan te lokken. Het eene was in het lokaal van een jongelingsvereeniging, het andere in een bewaarschool en een derde in een ander gebouw gevestigd. Sommige waren den geheelen dag open, terwijl andere alleen op sommige avonden toegankelijk waren. In het eene werd alleen om het geestelijke heil van de bezoekers en in het andere ook om hun ontwikkeling en ontspanning gedacht. Maar alle hadden financiëlen en moreelen steun noodig.

In verschillende garnizoensplaatsen werd eerst een afdeling van den Bond opgericht, waarin ook het burgerement vertegenwoordigd was, en was deze er, dan werden pogingen aangewend om een militair tehuis te stichten. Aldus kwamen een aantal tehuizen tot stand, en met steun van den bond werden de bestaande uitgebreid of vernieuwd. Allengs gingen alle tehuizen, die niet door den bond gesticht, maar wel bij hem aangesloten waren, aan dezen in

eigendom over. Hij heeft ze thans te Amersfoort, Assen, Arnhem, Bergen op Zoom, Breda, Deventer, Dordrecht, Ede, Groningen, Haarlem, Harderwijk, Harskamp, Den Helder, Kampen, in de Legerplaats te Nieuw Milligen, Soesterberg, Laren, Hoogte 50, Leiden, Middelburg, Naarden, Nijmegen, Rotterdam, Utrecht, Venlo en Vlissingen. Wegens verplaatsing van de troepen zijn die te Delft, Doesburg, Geertruidenberg, Gouda, Hoorn, Zutphen, Schoonhoven, Tilburg en in het Kamp van Zeist opgeheven. De tehuizen te Amsterdam, 's-Gravenhage, waar er twee zijn, een algemeen christelijk en een gereformeerd, 's-Hertogenbosch en in de Legerplaats te Oldebroek zijn niet bij den Bond aangesloten.

De militaire tehuizen trachten een tegenwicht te zijn tegen alles wat in het begin van dit hoofdstuk genoemd is. Al is dit niet meer zoo erg als vroeger, toch zijn er nog sporen van overgebleven, en nog altijd is voor de militairen in de kazerne gebleven het gemis van het ouderlijk huis en een overvloed van vrijen tijd. Daarom zijn die tehuizen goede toevluchten voor hen. Hierin hebben zij een bewarende leiding, en wanneer zij wegens ziekte in het hospitaal moeten vertoeven, worden zij vanwege het tehuis bezocht. De tehuizen staan open voor alle militairen, onverschillig van welken rang of godsdienst zij zijn. Hierin zijn huisvaders en huismoeders geplaatst, die er voor zorgen, dat het er rein en gezellig is, die het den bezoekers prettig trachten te maken en er naar streven om daar een christelijke sfeer te scheppen. Steeds heeft het bestuur van den bond er naar gestreefd de meest geschikte personen voor deze betrekking te vinden, en zijzelf hebben met goedkeuring van het bestuur een Vereeniging van Huisvaders van Militairen-Tehuizen gesticht, die vergaderingen houdt, waarin de middelen, om de tehuizen des te beter aan hun doel te doen beantwoorden, besproken worden.

In de tehuizen zijn tegen een lagen prijs eetwaren, alcoholvrije dranken en andere dingen verkrijgbaar, maar de bezoeker is niet verplicht iets hiervan te koopen. Men vindt daar een leestafel, een bibliotheek en gezelschapsspeelen, er worden bijbellezingen gehouden, er komen sprekers om actueele onderwerpen te behandelen, men vindt er een orgel of piano, op de nationale feestdagen hebben daar feestelijke vergaderingen plaats en uit de bezoekers worden vereenigingen gevormd, die ten doel hebben aan haar leden geestelijk en verstandelijk nut te brengen. Aldus worden daar de godsdienst, de vaderlandsliefde en de saamhoorigheid bevorderd. In sommige vergaderingen van den bond is de vraag besproken, of de tehuizen ook van biljarten

voorzien moesten worden. Hoewel men er niet voor was, omdat wanneer de jongelieden daarvan in een tehuis den smaak zouden krijgen, dit aanleiding kon geven tot herbergbezoek, liet men echter het plaatsen van een biljart over aan de besturen der tehuizen, zoodat er verschillende tehuizen zijn waarin een biljart geplaatst is. In sommige tehuizen verschenen vroeger op één of twee avonden per week dames, die, naar gelang van hun leeftijd, zich moederlijk of zusterlijk met de bezoekers bezig hielden, maar tegenwoordig komen zij er enkel op 'n feestavond en geven dan muziek ten beste. Getracht wordt een kern uit de vaste bezoekers te vormen, die als propagandisten onder hun kameraden en als medewerkers van den huisvader optreden.

Niet alleen de tehuizen hadden de aandacht van den bond, maar bovenal de militairen zelf. Hierom werden verzoeken aan den Minister van Oorlog gericht om in de cantines geen alcoholhoudende dranken verkrijgbaar te stellen, om bij garnizoensverandering van de troepen deze niet op Zondag te doen plaats vinden en om maatregelen te treffen tegen het vloeken en de ontucht in het leger. Op deze verzoeken werd niet dadelijk een goed resultaat gezien, maar zeer zeker hebben zij invloed geoefend op den verbeterden toestand, die er thans is. Ook trachtte de bond in Nederlandsch Indië tehuizen voor militairen te vestigen, maar daar andere corporaties ook hiervoor ijverden, kwam hierin eenige verwarring. Toch konden gelden hiervoor verzameld en daarvan eenig tehuizen in Indië gesteund worden, totdat in 1897 het Comité tot Evangelisatie onder de Militairen in Ned. Indië deze zaak overnam.

Op een vergadering in 1883 zeide de voorzitter: „De arbeid mag niet rusten, vóór en aler het christelijk beginsel ook in onze kazernes en in het geheele legerbestuur weer tot zijn recht gekomen is.” Hierom werd aan de kerk verzocht den bondsarbeid te steunen, niet alleen door geld, maar bovenal door aan de soldaten in de kazernes te denken, catechisaties en spreekbeurten voor hen te houden, hen in de hospitalen te doen bezoeken door de predikanten, door voorbede in de godsdienstoefeningen en door het aanstellen van evangelisten om onder de militairen te arbeiden. Ook aan de jongelingsverenigingen werden aanvragen verzonden om haar leden, die in militairen dienst moesten, op te geven, opdat de huisvaders der tehuizen aanraking met hen zouden kunnen vinden.

De mobilisatie viel als een onweerslag bij helderen hemel in den Bond. Over een organisatie voor tijden van mobilisatie was nimmer gedacht, en toen het leger gemobiliseerd was, had de Bond geen tehuizen genoeg, en ook geen

geld om nieuwe te stichten. Degenen buiten den Bond, die met de onverzorgde zielen der militairen begaan waren, zochten geen samenwerking met hem, maar stichtten groo-tere of kleinere comité's, waarvan het Comité tot behar-tiging van de geestelijke belangen der Protestantsche Militairen in Noord-Brabant en Limburg met 55, en het Christelijk Nationale Comité voor tijdelijke Tehuizen voor Militairen met 120 tehuizen, de grootste waren. Sommige afdelingen van den bond onderhielden bij haar eigen tehuis een tijdelijk tehuis elders, terwijl de militairen zelf met steun van burgers en vereenigingen op andere plaat-sen tehuizen stichtten. De regeering had ten behoeve van de militairen veldpredikers van verschillende kerkgenoot-schappen aangesteld. Maar toch bleef de geestelijke ver-zorging van het leger beneden peil.

Op 20 Juli 1915 werd een door den bond uitgeschreven vergadering gehouden, waarin zijn bestuur, vertegenwoor-digers van de bondsafdeelingen, van de jongelingsbonden en van de comité's van tijdelijke militairen-tehuizen en de veldpredikers tegenwoordig waren, en die belegd was om een plan tot geestelijke verzorging van de gemobiliseerden vast te stellen, hetwelk aan den Minister van Oorlog zou worden aangeboden, en om een commissie te benoemen om met de regeering en de kerken omtrent deze zaak overleg te plegen. Deze vergadering had geen ander resultaat dan dat nog 24 reserve-veldpredikers werden aangesteld. In een Comité voor Christelijke Belangen, dat samengesteld was uit de vertegenwoordigers van de comité's voor tijdelijke militaire tehuizen, namen ook afgevaardigden van den bond zitting, en dit trachtte van den Minister van Oorlog sub-sidie voor de tehuizen te verwerven, waarvan de vrucht na eenigen tijd gezien werd. In dien tijd werden in het bestuur van den bond vertegenwoordigers van de comité's voor tijdelijke militairen-tehuizen opgenomen, en na de mobili-satie zijn vertegenwoordigers van Jongelingsvereenigingen op Gereformeerden grondslag in het hoofdbestuur ge-komen.

In het begin van zijn bestaan gaf de Bond jaarlijks mededeelingen over zijn arbeid uit, maar hiermede is op-gehouden, toen een driemaandelijksch blaadje werd uit-gegeven, dat uitgroeid is tot het wekelijks verschijnende evangelisatieblad „De Nederlandsche Krijgsman”. Ook een Liederenbundel wordt door den bond uitgegeven en tijdens de mobilisatie heeft zij duizenden traktaatjes verspreid. Vanaf 1877 tot op heden hebben met een korte onderbre-king een rij van mannen als gesalariëerde vertegenwoordi-gers ten bate van den bond gearbeid, wier taak het was

om te evangeliseeren onder de militairen en het werk van den bond onder het publiek bekend te maken. Het bureau van den bond is gevestigd te Bennekom, alwaar ook zijn Secretaris-penningmeester, de Kolonel der Infanterie b.d. J. M. van Stein Callenfels, woont.

De financiën van den bond gaven in den eersten tijd geen stof tot klagen, maar toen zijn arbeid uitgebreider werd, namen de contributiën, giften en legaten niet evenredig toe, zoodat er telkens tekorten waren en maatregelen beraamd werden om deze weg te werken. Hiervoor is o.a. ook een bloempjesdag gehouden. Van de regeering verkreeg hij voor het eerst in 1898 subsidie als drankbestrijdende instelling, in 1905 van het Ministerie van Marine en, na vele aanvragen, in 1913 van het Ministerie van Oorlog, van welke laatste subsidie ook de tehuizen, die niet bij hem zijn aangesloten, hun deel moeten hebben. Tijdens de mobilisatie werd deze subsidie verhoogd en nam ook het aantal leden en giften toe.

In de eerste jaren na de stichting van den bond onderzocht zijn bestuur veel teleurstelling, want enkele christelijke militaire vereenigingen wilden niet tot hem toetreden en de hogere officieren steunden hem niet, omdat zij bang waren, dat hij de partijschap onder de militairen zou bevorderen. Zij verhinderden somwijlen het bezoek der soldaten aan de tehuizen; een officier in zekere garnizoensplaats verbood zelfs zijn minderen naar het tehuis aldaar te gaan, omdat het „niet zuiver” was, en in 1883 beschuldigde de Minister van Oorlog den bond, dat hij arbeide met de bedoelingen van een politieke partij. Maar van deze miskennis is men teruggekomen, want er kan vermeld worden, dat in een plaats de nieuwe miliciens door een officier naar het tehuis geleid werden, en de straks vermelde subsidiën spreken van een kentering ten goede. Tijdens de mobilisatie was er een jaar, waarin meer dan een millioen bezoekers de tehuizen van den bond bezochten. Thans bedraagt dit getal circa 250.000.

In de zeventiger jaren van de vorige eeuw werd door eenige officieren van het Nederlandsche leger een vereeniging van christen-officieren opgericht, die door sterfgevallen onder de leden en door andere oorzaken geen lang leven had. In het laatst dier eeuw sprak de gepensioneerde kolonel L.R.J.A. Roosmale Nepveu tegen een officier zijn wensch uit, „dat er nog eenmaal een vereeniging tot stand mocht komen van officieren, die zich het evangelie van Jezus Christus niet schamen.” Deze officier, die een christen-officier was, heeft in de kringen zijner geestverwante kameraden aan dien wensch

ruchtbaarheid gegeven, waarna hij met eenigen hunner adressen van andere gelijkgezinde officieren opspoorde, aan wie gevraagd werd, of er behoefte aan zoo'n vereeniging bestond. Na eenigen tijd bleek, dat een genoegzaam aantal officieren wilde toetreden, zoodat op 4 Jan. 1900 een vergadering kon gehouden worden, waarin de Nationale Christen-Officieren Vereeniging werd opgericht. Haar eerste voorzitter is geweest Generaal-Majoor J. G. U. Schoch. Zij heeft als grondslag de erkenning der H. Schrift als Gods Woord en aanvaart die als richtsnoer voor haar arbeid, terwijl zij de verspreiding der christelijke beginselen in leger en vloot tot doel heeft.

De vereeniging verkreeg in den loop des tijds een steeds grooter aantal leden onder de actief dienende-, verlofs- en gepensioneerde officieren, die in verschillende garnizoensplaatsen afdeelingen der vereeniging gesticht hebben, en die elkaar eenmaal per jaar ontmoeten op de algemeene ledenvergadering, waar onderwerpen, betrekking hebbende op het leven en werk van den christen-officier, behandeld worden. Hiernevens verrichten de leden persoonlijken arbeid door krachtig werkzaam te zijn voor de verspreiding der christelijke beginselen onder hun kameraden en minderen. Als orgaan der vereeniging is vanaf haar begin uitgegeven het „Christelijk Militair Blad”, hetwelk naast vereenigingsnieuws zeer interessante artikelen aangaande militaire zaken in het licht der christelijke beginselen bevat.

Van haar oprichting af heeft de vereeniging geijverd voor verbetering van de geestelijke zorg voor de militairen. Op haar aandrang heeft de synode der Ned. Herv. Kerk hieromtrent in 1903 een circulaire aan de onder haar ressorteerende kerkeraden gezonden om hen aan te drijven tot meerdere werkzaamheid in deze. Verschillende verzoeken aan de hoogste militaire autoriteit werden gedaan, o.a. om eenige oogenblikken stilte vóór en na de gemeenschappelijke maaltijden voor het gebed, om den militairen, die dit wenschten, de gelegenheid te geven met een gezamenlijke ernstige overdenking den dag te beginnen, om voor minderjarige militairen het bijwonen der godsdienstoefeningen hunner gezindten verplichtend te stellen, tenzij hun ouders of voogden dit niet wenschten, en om predikanten en andere godsdienstleeraars toegang te verlenen in kazernes en militaire hospitalen. Deze verzoeken werden eerst afgewezen, doch later werd van koers tegenover de vereeniging veranderd.

In 1904 werd de vereeniging door den Minister van Marine aangezocht om zich bezig te houden met de gees-

telijke verzorging der Marine, wat zij gaarne op zich nam. Nadat hiervoor een noodzakelijke statutenwijziging had plaats gevonden, begon zij dezen arbeid en stelde in 1910 Ds. C. J. Warners tot vlootpredikant aan, die door haar te Den Helder gestationneerd werd. Op de vloot vond hij veel vijandschap, zoodat hij moeilijke jaren doormaakte, maar God gaf hem bijstand bij en zegen op zijn arbeid. Van den persoonlijken arbeid der leden is te vermelden, dat zij door een persoonlijke belijdenis en door de leiding en de verzorging hunner minderen, vooral in de mobilisatiejaren, een zegenrijken invloed in het leger hebben uitgeoefend.

Kort na de oprichting van de hierboven beschreven vereeniging overdacht de heer G. Kamerling, bestuurslid van het militair tehuis te Harskamp, dat het voor de christelijke onderofficieren ook wel goed zou zijn om zich te vereenigen. Hij sprak hierover met den secretaris dier vereeniging, Kapitein J. J. B. Fanoy, die daarna met eenige onderofficieren de zaak besprak, waarvan het gevolg was, dat op 13 Febr. 1902 te Utrecht een vergadering van christen-onderofficieren kon gehouden worden, die door zes en dertig hunner bijgewoond werd, en waarin de heer Fanoy hen tot het vormen van een vereeniging opwekte, waarna de Nationale Christen Onderofficieren Vereeniging opgericht werd. Zij bevordert de verspreiding van de christelijke beginselen in leger en vloot. Hierom zijn ook onderofficieren der Marine lid en bezetten deze eenige zetels in het bestuur.

Door verzoekschriften aan en audienties bij de betrokken ministers heeft zij verkregen, dat de parades op de verjaardagen van de leden van het koninklijke huis op Maandag gehouden worden, wanneer deze dagen op Zondag vallen, dat in de kazernes en op de schepen der marine gelegenheid tot bidden bij de maaltijden gegeven wordt, dat er dienstorders uitgevaardigd zijn tegen het vloeken en het gebruiken van onzedelijke taal en dat de militairen in de kazernes gezamenlijk den Bijbel kunnen lezen. Ook heeft zij medegewerkt om de cantines alcoholvrij te maken. Bij de soldaten heeft zij het bezoeken van kerk, catechisatie en militair tehuis aangewakkerd en het gebruik van sterken drank bestreden.

In 1905 begon zij onder de militairen, die in dienst traden, de „Gids voor Militairen” te verspreiden, waarin allerlei goede aanwijzingen voor de nieuwelingen voorkomen. In verscheidene oplagen van tienduizenden exemplaren is deze gids in steeds grooter formaat verschenen en een wegwijzer voor menigeeen geweest. Sommige afdeelingen der vereeniging gaven kleine gidsen in denzelfden geest uit,

die konden dienen voor een bepaalde garnizoensplaats. Een bundel marsch- en nationale liederen werd ook door haar uitgegeven, herdrukt en verspreid. Het Chr. Traktaatgenootschap Filippus gaf eenige traktaten uit, die door haar leden geschreven zijn. Tegenover de ontwapeningsleuzen liet een harer leden een geschriftje het licht zien en in 1918 gaf zij een beginselverklaring uit, die geen onzeker geluid deed hooren.

Berichten aangaande en van haar werden eerst opgenomen in „De Nederlandsche Krijgsman”, maar sinds 1911 bezit zij in „Onze Banier” een eigen orgaan, dat tweemaal in de maand verschijnt. Hoewel er reeds eerder op aangedrongen werd, is zij toch pas in 1918 zich gaan bezig houden met de sociale vraagstukken, die het leger en de positie van den onderofficier aangaan. In 1919 is haar ondersteuningsfonds gesticht, waaruit haar leden en hun nagelaten betrekkingen in dagen van ziekte en nood gesteund kunnen worden.

Tijdens de mobilisatie is de vereeniging „Pro Rege” ontstaan uit de Commissie voor de Verzorging van de Geestelijke Belangen der Militairen. Deze heeft de H. Schrift tot grondslag en richtsnoer, en haar doel is: in de Nederlandsche weermacht te strijden voor de eere van Jezus Christus, den Koning der koningen, overtuigd, dat de christen ook als militair dien Koning kan dienen; te bevorderen de liefde voor ons Koninklijk huis; den band tusschen volk en weermacht te versterken; de belangen van de Protestantsch-Christelijke militairen, voor zoover de stoffelijke belangen betreft, bepaaldelijk die van korporaals en manschappen, te behartigen. Zij heeft in verschillende plaatsen burgerafdeelingen en in vele garnizoensplaatsen militaire afdeelingen.

In de militaire afdeelingen tracht men het gestelde doel te bereiken door in de weermacht een christelijke levens- en wereldbeschouwing te bevorderen. Hiertoe trachten de daarbij aangesloten militairen een waarlijk christelijk leven te leiden en zoo mogelijk tegen de zonde te getuigen. Tot onderlinge stichting en bespreking van vraagstukken, die op het christelijk-militaire leven betrekking hebben, vergaderen zij met elkaar. Zij trachten christelijke militairen, die afdwalen, weer op den rechten weg te brengen, bevorderen dat hun kameraden het militair tehuis bezoeken, maken propaganda voor het christelijk vereenigingsleven onder de militairen, steunen de Nat. Chr. Onderofficieren Vereeniging en den Ned. Militairen Bond en verspreiden christelijke lectuur. Aan deze afdeelingen is ook opgedragen tusschen militairen en kerkeraden, predikanten, jonge-

lingsverenigingen en burgerafdeelingen verbinding te brengen, zoo noodig stoffelijke hulp te verleenen aan haar leden beneden den rang van onderofficier, mede te werken tot het verkrijgen van goede verhoudingen in de weermacht, te getuigen tegen bestaande misstanden en het onder de aandacht brengen der bevoegde autoriteiten van gegronde bezwaren.

Elke militaire afdeeling heeft eenige commissarissen, die de door de burgerafdeelingen gegeven naamlijsten van de ingedeelde miliciëns van christelijke beginselen ontvingen, zich op den dag van aankomst met deze personen in verbinding stellen en toezicht op hen houden.

De burgerafdeelingen leggen lijsten aan van de aanstaande protestantsche recruten en geven den naam van elken daarop voorkomenden recruit op aan de militaire afdeeling van de garnizoensplaats, waar deze ingedeeld wordt. Ondertusschen worden die personen namens de afdeeling ook aan huis bezocht of in een gezellige samenkomst bijeengebracht, om hen bekend te maken met de verleidingen van den dienst, hen te wijzen op de christelijke verenigingen voor militairen, hen in te lichten omtrent de taak van den christen-militair en hen te bewegen lid van Pro Rege te worden. Ook werken deze afdeelingen voor aansluiting van oud-militairen bij de burgerwacht en den Bijzonderen Vrijwilligen Landstorm.

De vereeniging heeft een Commissie van Advies, een Commissie voor Stoffelijke Belangen, een Lector-Commissie, een Commissie ter bestudeering van vraagstukken en een Landstorm-Commissie, terwijl vele militaire afdeelingen ook commissies voor de onderdeelen van haar arbeid hebben en in het bezit zijn van een kazernebibliotheek, waaruit boeken gegeven worden aan hen, die de kazerne of het schip niet verlaten, om aldus bij hen de ledigheid en de verveling te bestrijden. Het orgaan der vereeniging is het maandblad „Pro Rege” en haar bureau is gevestigd: Catharine van Cleveaan 45, Buitenveldert bij Amsterdam.

Pro Rege heeft in den mobilisatietijd een grooten bloeitijd gekend met groote landdagen en stampvolle zalen, want toen stelde het Nederlandsche volk ook belang in zijn weermacht, maar na de mobilisatie is de belangstelling van buiten voor haar verflauwd. De vereeniging zet echter haar werk nog voort, want zij heeft nog meer of minder bloeiende militaire afdeelingen, wier wekelijksche vergaderingen wel eens in de knel komen tusschen den dienst en ander christelijk vereenigingsleven of ontspanning. Maar in elk geval waken de besturen dier afdeelingen over de geestelijke belangen van vele jongelieden uit christe-

lijke gezinnen, opdat zij voor Koning Jezus behouden zullen blijven. Ook de burgerafdeelingen in vele plaatsen zijn afwisselend met meer of minder ijver bezig om de toekomstige militairen in het christelijk-militair leven in te leiden. Thans gaat de vereeniging stil, maar krachtig voort haar zegenrijk werk te verrichten.

Het werk der beschreven vereenigingen bereikt meer de landmacht dan de zeemacht. Bij de Marine is het getal christenen, helaas, zeer gering. De Marineofficieren vinden plaats in de Nat. Chr. Officieren Ver., terwijl de vereeniging der anderen geschiedt in den Bond voor Christelijk Marinepersoneel beneden den rang van Officier. Eensdeels werkt deze als de Nat. Chr. Onderofficieren Vereeniging en anderdeels als Pro Rege.

De samenwerking der verschillende Christelijk-militaire vereenigingen ter oplossing van vraagstukken betreffende de verspreiding van de christelijke beginselen in de weermacht wordt verkregen in het Christelijk Militair Verband, waarin van elk der beschreven vereenigingen twee bestuurders zitting hebben. Voor de versterking der financiën organiseert dit Verband telken jare een Vlagjesdag, waarvan de uitvoering is opgedragen aan Pro Rege. De Deputaten der Generale Synode der Gereformeerde Kerken voor de Geestelijke Verzorging der Militairen houden een waakzaam oog over, en steken een helpende hand uit naar de militairen, die tot hun kerken behooren. Zij zorgen ook voor de uitzending van predikanten naar die garnizoenen, waar herhalingslichtingen onder de wapenen komen, omdat dan de plaatselijke kerken het vele geestelijke werk, dat een tijdelijk karakter draagt, niet kunnen verrichten. Door het hier beschreven werk zijn veel militairen behoed voor den verdervenden invloed van het soldatenleven, en anderen, die dezen ondergingen, daaruit gered.

HOOFDSTUK XXXIII.

EVANGELISATIE ONDER DE ZUIDERZEE-ARBEIDERS.

Nicolaas Beets liet den Aalsmeerder boer aangaande het Haarlemermeer zingen:

Groote plas, Groote plas,
'k Wou je leeggemalen was.

In het vervolg van dit gedicht bracht hij tusschen de regels door hulde aan onze voorvaderen, die Purmer en

Beemster drooggemalen hadden. Ons geslacht gaat op dat voetspoor door, want thans kan omtrent de Zuiderzee gezegd worden:

Nu wordt de Slokop opgeslokt,
Nu raakt zijn rijk ten einde.

Eenige jaren geleden is men begonnen aan de droogmaking van de Zuiderzee. Een dijk, die Wieringen aan het vaste land van Noord-Holland, en een, die Friesland aan Wieringen verbindt, en de drooglegging van den Wieringermeerpolder, zijn de eerste werken. Aldus kwam er op een deel van de Noord-Hollandsche en Friesche Zuiderzeekusten, op Wieringen en op de Zuiderzee zelf voor vele nijvere handen arbeid, waarom duizenden mannen en jongelingen uit vele streken van ons vaderland en uit het buitenland daarheen togen. Wanneer de gehuwde mannen er een woning konden vinden, lieten zij ook hun gezinnen daarheen komen. Degenen dezer, die niet zoo gelukkig waren, maar in betrekkelijk goede financiëele conditie verkeerden, kochten voor zich en de hunnen een woonwagen aan. Hoewel er steeds woningen bijgebouwd worden, zijn er altijd te weinig, zoodat nog vele gehuwde mannen ver van huis en hard moeten leven en arbeiden. Sommigen dezer en de ongehuwde arbeiders verblijven in kosthuizen, arken en keeten. De laatste waren eerst berucht, omdat daar een keet- of putbaas een wel wat ruwe huisheer was, en daar als in een herberg het bier in kisten en de jenever in vaten aangevoerd werd. Maar hierin is verbetering gekomen.

De Zuiderzee-arbeiders hebben voor het meerendeel zwaar werk en lange werkdagen. Vaak moet de arbeid met een vaartuig of baggermolen midden op zee verricht worden, en dan zijn zij dagen en nachten achtereen tezamen en zien niets dan water en lucht. De verstandhouding tusschen meerderen en minderen is over het algemeen goed te noemen. Om de vier weken mogen degenen, die elders wonen, met „de beurt” van Vrijdag tot Maandag naar huis.

Onder de mannen, wier vak het is om zulke werken uit te voeren, de ambachtslieden, de zonder werk geraakte personen, die daar werk gevonden en gekregen hebben, en de zwervers, die daar voor een korten tijd komen arbeiden, vindt men belangstellende christenen, orthodoxen en vrijzinnigen uit allerlei kerkgenootschappen, sectariërs, theosophen, spiritisten, sociaal-democraten, communisten en onverschilligen omtrent godsdienst en politiek. Wanneer zij aan land zijn, bezoeken velen in hun vrijen tijd de kroeg en vermaken anderen zich met de radio, de harmonica of het kaartspel. De gesprekken onder of na het werk

zijn dikwijls niet verheffend, doch immoreel. Wanneer er echter verheffende onderwerpen aangeroerd, en vooral als godsdienstige of politieke gesprekken gehouden worden, komen de tongen goed los en kan men vurige debatten hooren. En toch, door het naar beneden trekkende van den arbeid, van de omgeving en van de gesprekken, en door de anti-godsdienstige propaganda is menig christen in gevaar van afzakken, terwijl de vele anderen, vanwege hun groot aantal, niet genoegzaam door de daar gevestigde voorgangers der verschillende kerken bewerkt kunnen worden.

Dit alles is korten tijd, nadat de droogmaking der Zuiderzee aangevangen werd, opgemerkt geworden, en toen is tevens door enkele personen en corporaties gevoeld, dat men onder die arbeiders moest gaan evangeliseeren, om bij de christenen de beschreven neertrekkende invloeden tegen te gaan en om anderen voor Christus te winnen.

De Bond voor Evangelisatiën in en ten bate van de Ned. Herv. Kerk, het Nederlandsch Bijbelgenootschap, de Vereeniging voor Christelijk Volksonderwijs, het Nederlandsch Jongelingsverbond, de Vereeniging voor Inwendige Zending in N.-Holland en de Christelijk-Nationale Werkmansbond hebben in 1928 uit haar besturen de „Comissie voor geestelijke verzorging der Zuiderzee-arbeiders” gevormd, waaruit is voortgekomen de oprichting van de vereeniging „Land in zicht”, die een tehuis te Den Oever op Wieringen heeft en een evangelisatieblad uitgeeft, dat den naam der vereeniging draagt. Voorheen waren hiervoor werkzaam de kandidaten J. K. Lofvers en H. Boersma, en sinds dezen predikant geworden zijn, evangeliseeren voor haar de hulppredikers R. C. Franck en K. O. Finkensieper. Het arbeidsterrein dezer vereeniging omvat de classes Medemblik, Alkmaar en het eiland Breezand.

In bovengenoemd jaar voelde het bestuur van den Provinciaal Bond van Patrimonium in Friesland zich ook gedrongen om wat te doen voor de Zuiderzee-arbeiders aan de Friesche kust, en riep een vergadering van verschillende corporaties uit die provincie bijeen, om deze zaak te bespreken. Hieruit is voortgekomen de vereeniging „Het Kompas”, die een tehuis heeft opgericht te Kornwerderzand, dat staat onder leiding van den heer B. K. Hasker, terwijl zij ook haar werk verricht in het tehuis van de Vereeniging tot Evangelisatie binnen de Classis Franeker te Zurich, waarvan de evangelist P. Tietema huisvader is. Beide huisvaders verspreiden ook lectuur en doen huisbezoek onder de Zuiderzee-arbeiders, die om hen heen en op Breezand gevestigd zijn.

Het Algemeen Gereformeerd Zuiderzee Comité heeft een evangelisatiegebouw „Ons Huis” te Medemblik en tehuizen te Den Oever en op Breezand. Te Kornhorn is een Gereformeerd predikant onder de Zuiderzee-arbeiders werkzaam.

De gedachte om de arbeiders in hun vrijen tijd in een christelijke sfeer te brengen en hen uit de kroeg te houden, dreef tot stichting van de tehuizen. Hiervoor werd gecollecteerd, en de resultaten hiervan waren zoo schitterend, dat de tehuizen binnen betrekkelijk korten tijd tot stand gekomen zijn. Van kerkeraden, vereenigingen en particulieren kwamen hiervoor gaven binnen en de regeering verleent voor dezen arbeid subsidie. In de tehuizen worden godsdienstoefeningen, evangelisatiesamenkomsten, lezingen, voordracht-, zang- en lichtbeeldenavonden gehouden, er wordt aan huisvljijt gedaan; zij hebben een bibliotheek en een leestafel; men kan daar comsumptie bekomen, aan gezelschapspelen doen en brieven naar huis schrijven, terwijl de huisvaders daar den christelijken geest trachten levendig te houden. Bij de arbeiders, die zich ver van kerk en godsdienst gehouden hebben en de kerk beschouwen als een dienstmaagd van het kapitalisme, moest veel misverstand worden weggenomen, vóórdat zij in de tehuizen kwamen. Wanneer zij bij een bijbelbespreking of lezing aanwezig zijn, openbaren zij zich dikwijls als heftige opponenten.

Voor de kinderen der Zuiderzee-arbeiders wordt catechisatie en zondagsschool gehouden, terwijl voor de ouderen knapen-, jongelings-, meisjes-, zang-, ontspannings- en sportvereenigingen zijn opgericht. De werkers in het evangelie doen op hun uitgestrekt arbeidsveld huisbezoek per auto, per fiets, te voet en met vaartuigen. Zij bezoeken huizen, keeten, arken, woonwagens, baggermolens, transportvaartuigen, en wanneer zij kunnen, spreken zij ook wel met de menschen als dezen onder hun arbeid een kleine rustpoos hebben. Meestal worden zij vriendelijk ontvangen en kunnen dan gesprekken over alles en nog wat houden, maar doen hun best hierbij ook de geestelijke dingen aan te roeren. Dan worden zij dikwijls tegengesproken, maar kunnen ook bemerken, dat, wanneer Christus als de Gekruisigde voorgesteld wordt, hun woord ingang vindt. Wanneer zij een groep in een keet of op een vaartuig tegelijk bezoeken, vinden zij daaronder medestanders, die van hun geloof getuigenis afleggen, en wanneer zij met dezen of genen onder vier oogen spreken, hooren zij wel eens ontroerende woorden over zonde en afval, maar ook van verlangen naar God. En dan vooral kunnen zij Gods Woord brengen, dat niet ledig wederkeert,

Bij elk bezoek reiken zij lectuur uit, die gaarne aangenomen en gelezen wordt.

Sinds Juli 1931 is de arbeid van „Land in Zicht” onder de arbeiders, die aan de droogmaking werken, overgelaten aan den heer Franck en heeft de heer Finkensieper midden in de drooggelegde Wieringermeerpolder een kamer in een keet betrokken, om werkzaam te zijn onder de nieuwe bewoners van dien polder en onder de arbeiders, die aan de cultiveering van den grond werkzaam zijn. Hij moet meeten wat de pot van zijn keet schaft, en gebruikt zijn kamer als studeer- en eetvertrek en ontvangsalon. Eerst gebruikte hij haar ook als kerk, maar sinds de directie van den polder voor de hervormde, gereformeerde en roomsche godsdienstoefeningen een lokaal ter beschikking stelde, is dat niet meer noodig. Hij bezoekt in zijn uitgestrekt arbeidsveld de kampen der werklieden, om in verschillende kampkamers godsdienstoefeningen te houden, waarbij de bezoekers hun eigen stoelen meebrengen, en om met de mannen in hun kamers op hun werk te spreken en hun van lectuur te voorzien. Aldus tracht hij in den geestelijken nood den troost des evangelies te brengen. Er is in de Wieringermeerpolder ook een bijzondere openbare school gesticht en er is een diakones werkzaam.

AFDEELING VI.
CHRISTELIJKE ARBEID VOOR EN DOOR
VROUWEN.

HOOFDSTUK XXXIV.

DE NEDERLANDSCHE VROUWENBOND TOT
VERHOOGING VAN HET ZEDELIIK BEWUSTZIJN.

In de tachtiger jaren van de vorige eeuw heeft Mevrouw Josephine Butler den strijd aangebonden tegen de wetten, die de prostitutie regelden en die publieke vrouwen noodzaakten zich aan een periodiek geneeskundig onderzoek te onderwerpen, waardoor de prostitutie voor de mannen gesanctioneerd en minder gevaarlijk gemaakt werd. Hieruit kwam voor de vrouwen en voor geheel de samenleving veel kwaad voort, waarover wij elders in dit boek meer willen schrijven.

Om de medestrijdenden, die Mevr. Butler langzamerhand kreeg, aan elkander te verbinden, werd de „Fédération Abolitioniste” gesticht, die in 1883 haar Congres hield te 's-Gravenhage. Hierdoor werd een klein getal dames aangedreven om een vergadering te houden, waarin besproken werd, wat men in ons land van de zijde der vrouwen zou kunnen doen tot bestrijding van de prostitutie en van de wetten, die daarvoor geldende waren. Dit geschiedde ook, omdat reeds van de zijde der mannen de Vereniging tegen de Prostitutie was opgericht. De bedoelde dames vonden in de gehouden vergadering zooveel medewerking, dat zij in 1884 de „Nederlandsche Vrouwenbond tot Verhooging van het Zedelijk Bewustzijn” konden stichten, die aangesloten werd bij de bovengenoemde federatie.

Door de propageerende arbeid van zijn stichters telde de bond weldra in 60 plaatsen van ons land 700 leden. Haar eerste presidente was Douairière Klerck-van Hogendorp, en haar tegenwoordige is Mevr. C. J. van Heemskerck van Beest van Reede tot ter Aa. Sinds 1885 geeft hij uit het maandblad „Het Orgaan”, waarin alles wat zijn werk betreft en wat voor zijn leden van belang is, opgenomen wordt.

Deze bond heeft steeds het beginsel hooggehouden, dat voor man en vrouw beiden dezelfde zedewet geldende is, en zijn leden aangespoord om de maatschappij zedelijk op te heffen, te strijden tegen alles, wat den mensch verlaagt,

de zwakken te helpen en de gevallen op te beuren. Tot bereiking van de laatstgenoemde doeleinden heeft hij, alleen of met andere op dit terrein werkende vereenigingen, verzoekschriften ingediend bij de overheid, om de bestaande wetten op de prostitutie in te trekken en de huizen van ontucht te doen verdwijnen. En het is mede aan zijn invloed en arbeid te danken, dat de Zedelijkheidswet tot stand gekomen is. In 1911 werden door de regeering de huizen van ontucht gesloten en het geneeskundig onderzoek afgeschaft.

Sinds de invoering van de Kinderwetten neemt hij ook de voogdij over minderjarige meisjes op zich en laat hij dezen opvoeden in gezinnen of gestichten. Zelf heeft hij doorgangshuizen te Dordrecht en Utrecht en in Haarlem een Babyhuis, waar ongehuwde moeders haar kinderen kunnen uitbesteden. Hij verricht stationswerk aan het station van de Holl. Spoorweg Mij. te 's-Gravenhage, en hij zorgt, dat allerwege aan de stations lijsten van tehuizen voor vrouwen en meisjes hangen. Zelf heeft hij zulk een tehuis gesticht te 's-Gravenhage, Naaldwijksche straat 35. In vereeniging met de Vereeniging ter Behartiging van de Belangen der Jonge Meisjes heeft hij te Scheveningen, Jurriaan Kokstraat 1, het Tehuis Zonnehoek als pension voor werkende meisjes opgericht. De leden van sommige zijner afdeelingen bezoeken in de kraamzalen der ziekenhuizen de daar verblijvende ongehuwde moeders en zorgen, dat dezen voor verdere afdwalingen behoed worden. Vele afdeelingen hebben Consultatiebureaux voor ongehuwde moeders, waarin zij op maatschappelijk gebied voortgeholpen worden.

In samenwerking met andere vereenigingen bevordert de bond de evangelisatie onder de woonwagenbewoners te 's-Gravenhage en Haarlem, en ten slotte kan vermeld worden, dat hij zich ook bemoeit met de reclasseering van vrouwelijke gevangenen. Wij hebben hier te doen met een actieve corporatie, die de kansen om te kunnen arbeiden niet laat voorbijgaan en voor vele vrouwen op velerlei gebied tot zegen is geweest. Hij telt thans ruim 2800 leden in 20 afdeelingen en zeer vele correspondentschappen.

HOOFDSTUK XXXV.

DE NEDERLANDSCHE CHRISTEN VROUWENBOND.

In de eerste twintig jaren van onze eeuw is er, als gevolg van wat reeds in de vorige eeuw in de vrouwenwereld was ingedragen, een kentering in de positie der vrouw gekomen. Werden in de vorige eeuw sommige meisjes alleen opgeleid voor onderwijzeres bij het bewaarschool- en lager onderwijs, verpleegster, vroedvrouw en voor de huishouding, bezochten zij geen vergaderingen dan die der meisjesvereniging en van hun krans, werden zij verre van de politiek gehouden en haar hoofdzakelijk verhalen, romans en letterkundige lectuur te lezen gegeven, en voelde de gehuwde vrouw, dat haar plaats in huis was, en werd haar wat philanthropisch werk te doen gegeven, in deze eeuw was het jonge meisje daarmede niet meer vol-daan, en wilde ook menige gehuwde vrouw in wat ruimer sfeer leven, dan haar gezin haar bood.

De moderne vrouwenbeweging maakte door haar streven naar emancipatie der vrouw de vrouwen wakker, zoodat verscheidene jonge meisjes zich gingen voorbereiden voor allerlei beroepen, die steeds door mannen waren waargenomen. En na hun voorbereiding bleken zij goede krachten te zijn, zoodat anderen hun voorbeeld volgden en ook een positie vonden. De vrouwen wilden ook als burgeressen van den staat met den man gelijkgesteld worden, waaruit voortkwam de eisch voor vrouwenkiesrecht. Waar in den loop des tijds ook de sociaal-democratie steeds meer terrein veroverde, gingen de vrouwen meer belang stellen in de daadwerkelijke politiek en de maatschappelijke vraagstukken. En de actie voerde ook hier tot reactie. Want namen er vrouwen plaats in de gelederen der sociaal-democraten, andere harer sectegenooten gingen tegenover haar staan en droegen andere beginselen de wereld in.

De moderne vrouwenbeweging in ons land werd georganiseerd toen in 1889 de Vrije Vrouwenvereniging gesticht werd, maar het program dezer vereniging was zoo geëmancipeerd, dat het vele vrouwen afschrikte. In 1894 werd de Vereeniging voor Vrouwenkiesrecht opgericht, die, omdat haar program niet zoo veeleischend was, veel meer leden trok dan eerstgenoemde vereniging. Naast beide ontstond nog de Bond voor Vrouwenkiesrecht, die op nog ruimer beginselen stelde. De christen-vrouwen

vereenigden zich echter niet, doch lachten een beetje om de beweging der anderen.

Maar de veranderde positie der vrouw en de tijdsomstandigheden drongen haar in 1919 om het ook te doen. In dat jaar werd te Amsterdam het tweede Christelijk Sociaal Congres gehouden, waarop gerefereerd werd over „De Vrouw en het Beroepsleven”, „De Beroepsarbeid der Gehuwde Vrouw”, en in een vrouwenvergadering over „De Vrouw in het Publieke Leven”. Dit maakte menige christen-vrouw wakker. Ook de revolutiepoging van Troelstra in dat jaar en het wetsontwerp voor algemeen kiesrecht, waarin ook het vrouwenkiesrecht opgenomen was, dreven sommige vooraanstaande dames uit onze christelijke kringen aan om te trachten de christen-vrouwen in een christelijke corporatie te vereenigen, zoodat zij in dat jaar daarvoor een oproep lieten uitgaan, die tot resultaat had, dat de „Nederlandsche Christen-Vrouwenbond” kon gesticht worden. Dit geschiedde echter niet zonder tegenwerking van sommige mannen. Maar op de eerste jaarvergadering bleek het, dat reeds 600 leden zich hadden aangesloten, en na tien jaar steeg dat getal tot 6000.

De bond heeft in zijn grondslag opgenomen, dat het Koningschap van Christus alom moet worden erkend, en de oplossing der maatschappelijke vraagstukken bij het licht der H. Schrift moet worden gezocht. Zijn doel is: de vrouwen betreffende de maatschappelijke en staatkundige vraagstukken voor te lichten. De middelen voor hem en zijn afdelingen om dit doel te bereiken zijn: het houden van vergaderingen, cursussen, sociale studiekringen, het uitgeven van brochures, het verstrekken van inlichtingen omtrent beroepskeuze en het zenden van adressen aan de regeering en aan officiële personen. Zijn orgaan is het maandblad „De Christenvrouw”, en de presidente van zijn hoofdbestuur is Mevrouw M. M. Havelaar-van Beek Calkoen te Ede. Zijn bureau is gevestigd te 's-Gravenhage, Prins Hendrikstraat 82.

Hij heeft verschillende brochures het licht doen zien, en een propaganda-boekje „Wat wil de Nederlandsche Christen-Vrouwenbond?” Van zijn hoofdbestuur zijn enkele adressen aan de regeering uitgegaan, o.a. een toen de Moederschapszorg in de Tweede Kamer behandeld werd. Nu en dan worden in verschillende oorden des lands door hem gewestelijke vergaderingen gehouden, waarin de gang van zijn arbeid besproken wordt, maar in de plaatselijke afdelingen ligt zijn kracht.

Het hoofdwerk van zijn afdelingen is: in besloten en en openbare vergaderingen vrouwen voor te lichten om-

trent allerlei dingen, die zich tegenwoordig in haar leven voordoen. Hiervoor vormen zij studie- en leeskringen, bespreken haar leden onderling verschillende onderwerpen en bezoeken dezen inrichtingen en tentoonstellingen. De zending en de letterkunde worden niet vergeten. Verder wordt door de afdeelingen allerlei arbeid verricht, die naast een propagandistische ook een opvoedende of philanthropische strekking heeft, als: het houden van cursussen voor ziekenverpleging, zuigelingverzorging, kartonarbeid en knippen, demonstraties op huishoudelijk gebied, kerstverrassingen voor eenzamen en zieken, bezoeken van vrouwen en meisjes in kermistenten en uitreiking van lafenis aan zieken.

Sommige afdeelingen konden in haar plaats andere vereenigingen of instellingen oprichten; hier een vereeniging voor kraamhulp, daar een naaischool en elders een vereeniging voor huispersoneel. Iedere afdeeling tracht te doen, wat haar hand vindt om te doen. De bond telt thans 62 afdeelingen met ruim 7500 leden.

BRONNEN.

Naast verschillende kerkgeschiedenissen en encyclopaediën, artikelen uit Christelijke Stemmen, Bouwsteen, Woord en Daad en Christelijke tijdschriften en nieuwsbladen en verslagen en organen van de desbetreffende vereenigingen, zijn de navolgende boekwerken als bronnen voor dit werk gebruikt.

- Voor Hst. XXI. E. Gerdes, Christelijke Philanthropie in Nederland. — G. A. Wumkes, Uit het Leven en Levenswerk van J. van Dijk Mzn. — J. Groeneweg, O. Norel en L. W. Bakhuizen van den Brink, De Honderdste Geboortedag van Ds. J. van Dijk Mzn. — J. Groeneweg, De Doetinchemsche Stichtingen.
- „ „ XXII. Jubileum-boek der Nederlandsche Evangelische Protestantsche Vereeniging.
- „ „ XXV S. Coolsma, J. de Liefde in zijn Leven en werken geschetst. — In Memoriam, T. M. Looman. — Dr. F. van Gheel Gilde-meester in zijn leven en werken geschetst door zijn vrienden. — Vijf jaar arbeid, Stadszending Utrecht. — Ned. Herv. Stadszending Utrecht.
- „ „ XXVI J. P. Wiersma, De Frijske Heide in Kultuur.
- „ „ XXVII J. H. Gunning J. Hzn., Het Protestantsche Nederland. — Bleeker, Gedenkschrift van het Luthersch Genootschap voor In- en Uitwendige Zending.
- „ „ XXVIII. J. H. Gunning J. Hzn., Kerk en Gemeenschap. — H. J. Couvee, Is de Gemeenschap noodig? — H. J. Couvee, De Nederlandsche Christelijke Gemeenschapsbond. — De Gemeenschapsbeweging. — Regckly, Wat verwachten wij van onze medeleden? — Wie wij zijn en wat wij willen.
- „ „ XXIX. J. Esser, Straatprediking.
- „ „ XXX. Jonker, De Nederlandsche Tentzending.
- „ „ XXXII. Gedenkboek van den Nederlandschen Militairen Bond.
- „ „ XXXIV. A. van Hoogstraten-Schoch, Christelijk Vrouwenboek. — Wat wil de Nederlandsche Christen Vrouwenbond?
- „ „ XXXV. A. van Hoogstraten-Schoch, Christelijk Vrouwenboek

